

Sametinget
Dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaid doarjagiid
evalueren

Beaivi: 2009-11-20

DOKUMEANTADIEÐUT

Doabmaaddi: Sametinget
Raportta namma: Dearvvašvuođa- ja sosiálprošeavttaid doarjagiid evalueren
Geardi/beaivi: 5 / 2009-11-20
Arkiivareferánsa: -

Doaibma: 520538 – Evaluering av Sametingets virkemidler til helse- og sosialprosjekter

Doaibmačilgehus: Evaluering av bruken av Sametingets virkemidler til helse- og sosialprosjekter

Doaibmajodiheaddji: Dahl Veslemøy Kristine

Fága: Analyse

Fáddá: Helse og omsorg

Lágidus: Evaluering

Čáli: Veslemøy Kristine Dahl

Kvalitehtadárkkistus:

Jorgaleaddjit: Anne Kristine Eira Utsi ja Berit Kirsten Sara

Asplána Viak AS www.asplnaviak.no

OVDASÁTNI

Sámediggi lea leamaš bidjan Asplána Viak AS'a oaneboddosaš doibmii čađahit Sámedikki áigodaga 2001-2007 dearvvašvuoda- ja sosiálruđa evaluerema. Evaluerema čađahanáigodat lea leamaš cuoŋománus 2009:s skábmamánui 2009.s. Sámedikki ovddas leaba Lisbeth Vesterheim Skoglund ja Ingeborg Larssen leamaš gulahallanolbmot. Evalueren lea čađahuvvon ovttasbargun *Sámi Dearvvašvuhtadutkama Guovddážiin* Ragnhild Vassvik Kalstad bokte. Veslemøy Dahl lea leamaš doaibmajodíheaddji Asplána Viak ovddas ja Tone Horne Sollien Asplána Viak'as lea leamaš mielbargi ja kvalitehtasihkkarastan prošeavtta.

Karášjohka 12.11.09.

Veslemøy Dahl
Doaibmajodíheaddji

Tone Horne Sollien
Kvalitehtasihkkarasti

SISDOALLU

Čoahkkáigeassu.....	6
1 Álgu.....	9
1.1 Sámi dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihka hástalusat.....	9
1.2 Gos lea sámi dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihkka odne?.....	9
1.3 Sámedikki dearvvašvuoda- ja sosiáláŋgiruššan	10
1.4 Raportta huksehus.....	11
2 Sámedikki doaimbidju	12
2.1 Sámedikki doaimbidjočilgehus:	12
3 Doaimbiijdu Dulkon	13
3.1 Evaluerenmodealla	14
4 Metoda.....	16
4.1 Jearahallaniskadeapmi.....	16
4.2 Čiekŋalisjearahallan	17
4.3 Dokumeantanalissat.....	17
5 dieđut doarjaga birra	18
5.1 Doarjaga duogáš.....	18
5.2 Doarjaga rámmaráhkadus.....	18
6 Evaluerenáigoda Ovdáneapmi	21
6.1 Juolludeamit ja doarjagat	21
6.2 Olggobeale faktorat.....	23
7 iskkademiid gávdnosat	27
7.1 Jearahallaniskadeapmi.....	27
7.2 Diehto- ja áddejupmerievdan sámi giela ja kultuvrra birra	30
7.3 Fálaldatrievdan sámi geavaheaddjái	36
7.4 Olggobeale faktorat.....	40
7.5 Earáhuvvan fokus sámi pasienttaid dárbbuide bajit dásis	42
7.6 Casačilgehus	46
7.7 Bajit dási doaimmaheaddjit	50

8	ANALIISA.....	54
8.1	Váikkuhusmihtideapmi	54
8.2	Sámi giella- ja kulturáddejumi rievdan.....	54
8.3	Earáhuvván fáalaldat sámi geavaheddjiide	57
8.4	Earáhuvván fokusa sámi pasienttaid dárbbuide bájit dásis	60
8.5	Hálddašeapmi ja doarjagiid stivrejupmi	62
8.6	Rávvagat.....	62
	Biblografia	66
1	Mildosat Spørreskjema for evaluering av Sametingets tilskuddsrodning for helse- og sosialprosjekter	67

ČOAHKKÁIGEASSU

Sámedikki dearvašvuođa- ja sosiálsuorggi áŋgiruššama válđoáigumuš lea; leat veahkkkin *ovdánahttime dásseárvosaš dearvašvuođa- ja sosiálbálvalusa sámi álbmogii, ovttá dásis álbmogiin muđui*. Sámedikkis leat ollu váikkuhangaskaoamit olahit dán áigumuša ja okta dain lea doarjjaruhta čađahit dearvašvuođa- ja sosiálaprošeavttaid.

1999 rájes leat addon ruhta Sámediggái oassin ráđđehusa NAČ 1995:6 "Dearvašvuođa- og sosiálbálvalusaid plána sámi álbmogii Norggas" čuovvoleamis. Ortnet ásahuvvui álggos geahččalanortnegin mii 2004 šattai bastevažžan. 2001:s ráhkadii Dearvašvuođadepartemeanta doaibmaplána Norgga sámi álbmoga dearvašvuođa- ja sosiálbálvalusaide "Girjávuohta ja dásseárvu". 2002:s evaluerejuvvui doarjjaortnet, ja loahppa lei earret eará ahte Sámediggi oačču eambo iešheanalaš ovddasvástádusa hálddašit doarjjasruđa. Doarjjaortnega ulbmil lea; *Heivehuvvon dearvašvuođa- ja sosiálbálvalusat sámi geavaheddjiide. Sámediggeráđđi hálddašii ortnega gitta 2008 rádjái*. Odne mearrida dievaslaš Sámediggi ortnega áŋgiruššansurggiid ja Sámedikki doarjastivra hálddaša ortnega.

Sámi giella og kulturipmárdus lea áin sámi dearvašvuođa- ja sosiálapolitihka stuorámuš hástalus. Váilojit áin sámegeilat dearvašvuođa- ja sosiálbargit. Kulturváili ipmárdusa vuodđun deaivvadeamis gaskal dearvašvuođabargiid ja pasienttaid, lea váilevaš dearvašvuođa- ásahusain ja dearvašvuođaoahpuid fágaplánain.

Evaluerenen guoská jagiide 2001-2007, ja jerrojuvvon čuolmmat leat leamaš čuovvováččat: Leat go prošeavttat leamaš áhpasat:

- **Dieđu ja ipmárdusa rievdamii sámi giella ja kultuvrra birra**
- **Sámi pasienttaid fálaldagaid rievdamii**
- **Earáhuvvon fokus sámi pasientta dárbbuide bajit dásis**

Okta oassečuolbman lea leamaš leago ja vejolaččat guđe ládje leat geográfalaš gullevašvuohta, fágalaš gullevašvuohta ja áŋgiruššansuorggit maid Sámediggi lea vuoruhan, váikkuhan prošeavttaid beaktivuhttii bajábealde namuhuvvon indikahtoriidda. Dasa lassin leat mii geahččan leatgo eará olggobeale faktorat mat leat leamaš mávssolaččat prošeaktabohtosiidda ja fokusii sámi geavaheddjiid dárbbuide bajit dásis. Áŋgiruššansuorggit juhkkjuvvojedje čuovvováš iešguđetlágan šlájaid; DjO, kursa/oahpahuš/gelbbolašvuođáloktejeaddji doaibmabijut, metodaovdánahttin, dálá dearvašvuođa-, sosiála- ja fuolahusfálaldagaid buorideapmi, ođđa dearvašvuođa-, sosiála- ja fuolahusbálvalusaid ovdánahttin, almmuhemiid ja eará. Geográfalaš guovllut juhkkjuvvojedje čieža iešguđetlágan šlájaid; Oslo/Lulli-Norga, Lullisápmi, Julevsápmi, Davvisámi lullit oassi/Márkosápmi, Davvisámi riddu ja Davvisámi Siseana/Sis-Finnmárku. Fágasuorgejuohkin lei somatihkka, psykiatriija, gárihuhttinmirkkuid geavaheapmi, mánáid- ja bearašsuodjalus, geriatriija/boarrásiidfuolahus, veajuiduhttin, álbmotdálkkodeapmi/molssáevttoláš dálkkodeapmi ja eará. Ii lean vejolaš russet ollu molssáevttuid.

Mii leat dán evaluerenemis geavahan metodatriangulerema oktan jearahallaniskkademiin, čiekŋalisjearrahallamiin ja dokumeantanaliissain. Metodatrianguleren sihkkarasta alla reliabilitehta iskkadeamis, mii máksá ahte dát sihkkarasta eambo luottehahti dulkoma das mii iskojuvvo.

Bohtosat

Evaluerenen čájeha ahte prošeavttat mat leat čađahuvvon evaluerenáigodagas leat bures váikkuhan diehtui ja ipmárdusii sámi kultuvrra ja giela birra. Váikkuhus sámi kultuvrii lea leamaš earenoamáš stuoris, muhto láidestusaiguin mat doarjagiin leat leamaš evaluerenáigodagas lea váikkuhus gillii leamaš oalle buorre. Prošeavttat leat buorre muddui leamaš čadnon fukšuvnnaide ja fálaldagaide sámi álbmogii, ja danne lea kulturipmárdus- ja gelbbolašvuohta leamaš eambbo guovddážiis go giella. Ángiruššansurggiid dáfus leat earenoamážit FoU-prošeavttat ja prošeavttat mat galget leat veahkin buorideame dearvvašvuođa- ja sosiálfálaldaga mat leat leamaš váikkuhan ipmárdussii ja dihtui sámi kultuvrra birra. Proseassat mat leat čadnon bargui buoridit dearvvašvuođa- ja sosiálfálaldaga, leat deatálaččat lassánahttit dieđu ja áddejumi sámi kultuvrra birra. Proseassat johtuibidjat ođđa metodaidda barggus, dahket dearvvašvuođa- ja sosiálbargiid dihtomielalažžan hástalusaid hárrái mat sis leat. Fágasuorggit main lea leamaš stuorámuš váikkuhus ipmárdussii ja diehtui sámi giela birra leat geriatriijas ja boarrásiidfuolahus. Dán sáhtta earret eará čilget dainna ahte demeansa ovdáneapmi dávjá dagaha ahte olmmoš geasa guoská láhppá eará gielaide go eatnigiela. Sámi kultuvrra áddema ja dieđu mávssolašvuohta lea leamaš stuorámuš mánáid- ja bearašsuodjalusa siskkobealde ja geriatriijas ja boarrásiidfuolahusas. Det lea leamaš čađahuvvon ollu prošeavttat daid šlájaid siskkobealde evaluerensáigodagas, ja dain prošeavttain lea dihtomielalažžandahkan, metodaovdánahttin ja johtuibidjan leamaš guovddážiis. Leat prošeavttat čadnon Davvisámi riddui mat árvoštallojit leame váikkuhan eanemus, sihke čadnon diehtui sámi kultuvrra birra ja diehtui ja áddejupmái sámi giela birra. Jus bidjá iešguhtetge geográfalaš guovlluid ja historjá vuodđun de ii leat prošaktabohtosiid mávssolaš- vuohta gillii ja kultuvrii hirmástuhtti. Giela dáfus lea prošeavttaid váikkuhus leamaš stuorámuš Davvisámi rittus ja Davvisámi siseatnamis. *Davvisámi rittu* gielalaš vuolggsadji lea leamaš áibbás eará go *Davvisámi siseatnamis*. Oallugat riddogovlluin leat láhppán gielaset áibbas dahje muhtun muddui, ja giela ealáskahttinvejolašvuohta lea stuoris dain guovlluin.

Prošeavttaid váikkuhus bálvalusfálaldagaide sámi geavaheaddjái lea leamaš buorre. Oidnojit guovttleágan bálvalusfálaldatrievdamat. Vuosttažettiin leat muhtun prošeavttat loahpalaččat addán konkreta ođđa ja/dahje buoriduvvon fálaldaga, muhto proseassaid váikkuhusat maid prošeavttat leat dagahan dearvvašvuođa- ja sosiálasektoris leat leamaš lihka deatálaččat. Dihtomielalašvuohta go guoská lassánan dihtui ja áddejupmái sámi giela ja kultuvrra birra, lea iešalddis veahkehan buoridit bálvalusfálaldagaid. Prošeavttat surggiin DjO, metodaovdánahttima ja bálvalusfálaldagaid buorideami siskkobealde leat badjin go vuhtiiváldá guđe muddui leat ávkkuhan buoridit bálvalusfálaldagaid sámi geavaheddjiide. Geográfalaš guovlluin lea váikkuhus stuorámuš guovlluin *davvisápmi*, *lulli/Márkosápmi*, *Davvisámi riddu* ja olles *sámi guovlu*. Fágasurggiid siskkobealde lea mánáid- ja bearašsuodjalus ja geriatriija ja boarrásiidfuolahus mat leat bajemusas.

Prošeavttaid váikkuhus fokusa earáhuhttimii bajit dásis sámi geavaheddjiide lea smávis. Dás leat eará olggobeale faktorat leamaš eambbo mávssolaččat, nugo obbalaččat eambbo fokus sámi diliide, ekonomalaš diliide, sáme giela hálddašgolvui ja álgoálbmotriektái.

Sihke jearahallaniskadeapmi ja čienkudanjearahallamat čájehit ahte lea stuorra gaska gaskal doarjjaoažžuid vuordámušaid Sámediggái mii gaskkusta dan dieđu maid prošeavttat buvttihit, ja Sámedikki vuordámušaid doarjjaoažžuide ja eará almmolaš ášahusaid geatnegasvuhtii ohcat ja gilvit dán dieđu.

Rávvagat

Sámediggi berre deattuhit ahte prošeavttain mat ožžot prošeaktadoarjaga lea čanastat gaskal bálvalusaddiid ja DjO ásašusaid. Dát ábuha earret eará oaččuhit gávdnosiid ja ođđasitovdánahttit metodaidda oahppoásahudaide.

Sámediggi berre dahkat muhtun strategalaš válllejumiid čadnon geográfijii ja fágii.

Sámediggi deattuha odne eambo ahte prošeavttain lea guhkesáiggi perspektiiva, mii maiddá sísttisoallá doibmiibidjanplána. Dát orru leame hui buorre strategiija maid berre joatkit.

Oažžun dihte nu buori boadusgilvima go vejolaš prošeavttain, berre ásašuvvot diehtujuohkinbása. 2004:s dahkkojuvvui unna čielggadeamaš vejolašvuoda birra ásašit sámi diehtujuohkinbálvalusa dearvvašvuoda- ja sosiálsektorii. Dát prošeakta lei oalle viiddis, muhto Sámediggi berre oažžut čielggaduvvot vejolašvuoda oažžut eambo ráddjejuvvon diehtujuohkinbálvalusa mii vuosttažettiin sáhtá čohkket sámi dearvvašvuoda- ja sosiáldutkanprošeavttaid.

Dearvvašvuoda- ja sosiálfágat leat lossa suorgi mas ráđdehusas leat departemeanttat ja direktoráhtat mat barget. Dušše guvttiin virgenávccain leat hirpmat gáržžiduvvon maid sáhtá dahkat, ja guđeládje iešguhtetge áššit ja áššesuorgit čuovvoluvvojit. Sámedikki stuorámus gáržžideapmi ja hástalus dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihkalaš ángiruššamis lea danne čadnon bargiidillái.

1 ÁLGU

1.1 Sámi dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihka hástalusat

Sámi giella ja kulturipmárdus lea ain sámi dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihka stuorámuš hástalus. Sámegeilat dearvvašvuoda- ja sosiálbargit váilot áin. Kulturváili ipmárdusa vuodđun deaivvadeamis gaskal dearvvašvuohabargiid ja pasienttaid, lea lihka váilevaš dearvvašvuoda ásašusain go dearvvašvuodaohpuid fágaplánain. Ollu lea buorránan maŋemus 20 jagi. Diehtohukseamis ja dihtomielašvuodas daid čuolmmaid hárrái lea posiitiiva lihkaheapmi. Dasa sáhttet dat ollu iešguđetlágan prošeavttat mat leat ruhtaduvvon Sámedikki doarjjasortnegiin dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide čujuhit.

1.2 Gos lea sámi dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihkka odne?

Sámi ja dáčča ássanguovllu dearvvašvuoda- ja birgenláhkeiskadeami (SAMINOR) guorahallamiin ovttaš ovdalaš guorahallamiiguin leat mii ožžon ođđa dieđu muhtun surggiid birra mat gusket sápmelaččaid dearvvašvuhtii ja birgenláhká. Guorahallan ii leat guđegeládjje dievaslaš ja ollu surggiin maid dáhtat leat analiserejuvvon livččii maiddái leamaš dárbu čuovvolanguorahallamiidda sihke kvantitatiiva ja eambo kvalitatiiva hámis.

Ođđaset dearvvašvuoda- ja birgenláhkeiskadeamit čájehit ahte eai leat guđegelágan sierranas somahtalaš dearvvašvuodaerohusat gaskal sámi álbmoga ja álbmoga muđui. Sápmelaččat rapporterejit almmatge stuorát bordeváttisvuodaid go deaivvadit dearvvašvuoda- ásašusain ja leat mihá eambo duhtámeahttat dearvvašvuodabálvalusain go norgalaččat. Sii rapporterejit maiddái mihá eambo nállevalaheami ja givssideami go norgalaččat. Seammás čájehit guorahallamat sámi álbmoga birra ahte dáppe lea ollu unnit oadđendálkkasgeavaheapmi go eará álbmotjoavkkuin. Sápmelaččat rapporterejit maiddái unnit oadđenváttisvuodaid go earát.

Mii diehtit maiddái čađahuvvon našunála birgenláhkeguorahallamiin ahte Finnmárku ja earenoamážit sámi gielddat leat vuollin deatalaš birgenláhkeparamehtariin nugo sisaboahu, oahppu ja earret eará bargooassálastin. Eai gávdno dattetge sierra guorahallamat ja análiissat mat njulgestaga leat váldán ovdan sámi álbmoga birgenlági. Seamma guoská suorgái oadjomedisiidna.

Earret dutkamiivuodustuvvon ovdánahttinbarggu čadnon mánáidsuodjalussii sámi konteavsttas, leat unnán dutkamiivuodđuduvvon barggut čadnon eará sosiálfágalaš čuolmmaide sámi álbmogis. Ollu váldofága- ja mastergráđačielggadeamit leat almmatge čujuhan geainnu boahhtevaš dutkansfáttáide surggiin sámi gárihuhttinmirkogeavaheapmi ja bearašsuodjalus sámi kultuvrra siskobealde. Prošeaktabargu, man birra mitaluvvo maŋnelis raporttas, čájeha ahte leat maiddái ovdánahtton bargometodat kultuvriivuodđuduvvon gárrenvuodaeastadanbarggus main lea leamaš buorre áhpu. Ovdalaččas dovdat mii bargometoda ”meahcce-terapiija”/ umarksterapi sámi psykiatriijas (SÁNAG – Sámi Nášunála gealbuovddáš, psyhkalaš dearvvašvuohhta).

Lea ávžžuhuvvon ahte dahkko eambo dutkan čadnon iešsoardima ja fáhkka jápmima sivaide ja eastadeapmái oktan lihkošvuodaiguin nuorat sámi dievdduid gaskkas. Mii leat maŋemus áiggi oaidnán ahte ealáhusa marginnaliseremis earenoamážit boazodoalus, sáhtta leat dakkár loahppa (Sámi allaskuvla 2009).

Ođđa guorahallamat čájehit badjelmeari deaddima ja buoidivuoda lassáneami ja unnit fysalaš lihkaheapmi álbmogis (Sámi allaskuvla 2009). Dát leat buohalaga borgguhemiin deataleamos

várrafaktorat váibmo- ja varrasuotnadávddaide ja diabetes II:žii. Dát orru maiddá guoskame sámi álbmogii. Eallinvuohki ja borramušdoalu rievdan árbevirolaš biebmoodalus ja ollu fysalaš lihkaeamis motoriserejuvvo johtáleapmái, eambo čohkkájeaddji bargui ja ođđaáigásaš biebmodollui mas eambo buoidi, karbohydráhta ja sohkar lea addán ođđa dearvvašvuodáhástalusaid sámi álbmogii nugo norgga álbmogiige.

Demeanasa gávdnon álbmogis lea lassánan, ja lea eaŋkilprošeavttaid bokte čađahuvvon plánen- ja ovdánahttinbargu mas lea fuomášuvvon dárbbu hukset čielggadan- ja gelbbolašvuoda-ovttadaga sápmelaččaide geain lea demeanasa, mas lea dihto sámi giella ja kulturgelbbolašvuoha. Dearvvašvuodadirektoráhtta lea odne virgáibidjame 3-jagáš prošeaktajođheaddjevirggi čielggadit dárbbu lagabuidda ja boahte áiggi ollašuhttinjurdagiin. Dán 3-jagáš prošeavtta ferte geahččat ovtas oahpahuspasiendaidruovttu ovdánahttimiin Kárášjogas našunála oahpahuspasiendaidruoktun sámi álbmogii.

Oktanaga dainna bargguin dáhpáhuvá maiddá metodaovdánahttin ja – kártenneavvuid ja iskkádemiid (MMS)¹ heiveheami čielggadan várás demeanssa sámi álbmogis. Dát bargu lea jođus ovtasbargguin sámi dearvvašvuodabargiiguin Ruota ja Suoma bealde. Klinihkalaš kártemiin ja earret eará MMS geahččalemiin sullii 80 vuoraset sápmelaččaide geain lea demeanasa Kárášjogas ja Guovdageainnus, leat registrerejuvvo signifikánta alla gávdnosat boarráset sápmelaččain main lea "positiiva" boadus álgi deamenassa geahččalemiiguin. Dát lea gohccáhahtán fuomášumi geriatriija- ja demeanasadutkanbirrasiin ja leat čađahuvvon ođđa kártemat sullii 120 boarrásiin kvalitehtasihkkarastit vuosttaš geahččaleami. Dát manemus kártemat leat áin analiserejuvome, ja lea čadnon hui stuorra gelddolavuoha bohtosiidda.

Eanas fáttát mat leat namuhuvvon bajábealde gáibidit čuoovlanguorahallamiid kvalitehta sihkkarastin dihte bohtosiid ja jus vejolaš čuoovolit sierranas dutkanhástalusaiguin mat earret eará leat čujuhuvvon *Sámi logut mitalit 2:žis – Čilgejuvvo sámi statistihka 2009*.

Sámi Dearvvašvuodadutkama Guovddáš lea juo plánegoahtán SAMINOR II:ža. mas lea ovtasbargu dearvvašvuoda- ja fuolahussdepartemeanttain, Sámedikkiin ja eará dutkanfágalaš áhahusaiguin go guoská sisdollui ja hápmái lea sávaldat leat operatiiva dáhtačohkkemiin 2012:s. Guovddáš pláne maiddá buohtalaš guorahallama mii guoská gávpotássi sámiid dearvvašvuhtii ja eallindillái.

1.3 Sámedikki dearvvašvuoda- ja sosiáláŋgiruššan

Sámediggeplánas 2002-2005 čuožžu "Sámedikkis lea bajemus ovddašvástáduš hápmet sámi dearvvašvuoda- ja sosiálapolitihka, ja lea guovdileamos eaktobiddji eiseválddiid ektui ovdánahttit dásseárvosaš fálaldaga sámi álbmogii. Bálvusa heiveheamis lea Sámedikkis ovtastahtti ja hásttuheaddji rolla guovddáš eiseválddiid guovdu".

Sámedikki ruovttusiidduin mitaluvvo Sámedikki birra dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggi áŋgiruššama váldoulbmiliid ja oasseulbmiliid birra. Válđoáigumuš lea leat veahkkin ovdánahttime dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálbálvusaid sámi álbmogii, ovttá dásis álbmogiin muđui. Leat čadnon guokte oasseulbmila válđoáigumuššii. Vuosttaš lea dearvvašvuoda- ja sosiálfáldat man vuodđun lea sámi giella ja kultuvra. Nubbi lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuoha dearvvašvuoda- ja sosiálfágalaš bargiin buot dásiin. Áigumušaide leat čadnon strategiijat. Vuosttaš strategiija lea oassálastit ságotallamiin ja ovtasbargat guovddáš eiseválddiiguin ja

¹ MMS – Mini Mental Status

guovddáš doaimmahedjiiguin sihkarastin dihte Sámedikki váikkuheami sámi álbmoga dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid hápmemii ja čađaheapmái. Nubbi strategiija, mii lea čadnon earret eará doarjagiidda dearvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide, lea veahkehit heivehit dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid aktiivvalaš váikkuhangaskoapmegeavahemiin mii lea áhpun lassánahttime sámi giella- ja kulturipmárdusa.

1.3.1 Sámedikki dearvašvuodadiehtu

Sámedikki dearvašvuodadiehtu 2006: nanne ahte sámi dearvašvuoda- ja sosiálapolitihkka válđoáigumuš lea ollislaš ja dásseárvosaš dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusat sámi álbmogii, ovttá dásis álbmogiin muđui. Sámedikkis lea danne leamaš guovddáš ulbmil lassánahttit dieđu ja ipmárdusa sámi bálvalusavuostáiváldi dárbbuid birra, ja rievtti birra vuostáiváldot dieđuin ja iipmárdusain sámi giella ja kultuvrra birra. Fágabargiid sámi giella- ja kulturdiehtu galgá lassánahttot buot dásiin servodagas. Diehtu dadjá viidáseappot ahte bargu kvalitehta-sihkarastit ollislaš ja dásseárvosaš dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sámi álbmogii eaktuda buori gulahallama gaskal bálvalusfálli ja bálvalusavuostáiváldi man vuodđun lea ahte sámi ja norgga kultuvra ovddasteaba guokte dásseárvosaš kultuvrra. Diehtu goabbat guommiska giella ja kultuvrra birra dahká gulahallama vejolažžan. Deaivideami buorideapmi gaskal *geavaheddji ja dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid mielbargiid lea guovddázis go vuhtiiváldá bálvalus-kvalitehta buorideami sámi álbmogii.*

Ollu váikkuhangaskaoamit galget leat veahkkin olahit dán; lánkaaddin, organiseren, ruhtadan-ortnegat, plánen, ulbmilstivren, fáldalaga ja jearu mudden, ovttastahttin, ovttastahttindoaimbajijut ja konsultašuvnnat.

1.4 Raportta huksehus

Dát raportta lea huksehusas leat čuovvováš kapihttalat:

Kapihttal 2 čilge Sámedikki doaibmabidjama.

Kapihttal 3 čilge min dulkoma doaibmabijus

Kapihttal 4 čilge metodaidd maid mii leat geavahan evalueremis

Kapihttal 5 čilge doarjaga, doarjaga duogáža ja láidestusaid

Kapihttal 6 dadjá juoidá guđeládje ovdáneapmi lea leamaši evaluerensáigodagas ja olggobeale faktoriid

Kapihttal 7 čilge iskkadeami gávdnosiid

Kapihttal 8 addá analiissa sihke iskkadeami gávdnosiin ja rávvagat

2 SÁMEDIKKI DOAIBMABIDJU

Prošeaktaruđa vuodđun maid Sámediggi lea juolludan heivehit dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sámi álbmogii lea NÁČ 1995:6 *Dearvvašvuodta- og sosiálbálvalusaid plána sámi álbmogii*. Sámedikki dadjá gilvofálaldatdokumeanttastis ahte ovdalaš dutkan lea geažuhan ahte sápmelaččaid gaskkas lei unnit dearvvašvuodabálvalusgeavaheapmi, ja ahte dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid fágaolbmot raporterejedje ahte sámi pasienttajoavku ii vásihan dearvvašvuodabálvalusaid duhtadeaddjin. Dát lei duogáš go NÁČ 1995:6. Čielggadeapmi čájehii ahte lei stuorra dárbu buoret fálaldatheiveheapmái sámi pasienttaide.

Sámediggi mearridii Sámedikkis 2007 budšeahta gieđahallama oktavuodas ahte Sámedikki dearvvašvuoda- ja sosiálaruhta galggai evaluerejuvvot. Sámediggi sáddii fálaldatjearaldaga juovlamánus 2008:s.

2.1 Sámedikki doaibmabidjjočilgehus:

Sámedikki dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihkalaš barggu ulbmil lea dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldat sámi álbmogii, ovtta dásis álbmogiin muđui. Dearvvašvuoda- ja birgenláhkeiskkádeapmi sámi ja dáčča ássanguovlluin – SAMINOR – maid Sámi dearvvaš- vuodadutkama guovddáš čađahii čájehii stuorát duhtameahttunvuoda dearvvašvuoda- bálvalusaiguin sámi álbmogis go dáčča². Dát guoskkai earenoamážit doaktáriid giella- ja kulturgelbbolašvuhtii. Fágabargiin buot dásiin servodagas lea ain stuorra dárbu sámi giella- ja kulturdiehtui. Sámi dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid kvalitehtasihkkarastin lea odne sorjavaš earjakiolbmui main lea sierragelbbolašvuodta, dahje earenoamáš beroštupmi sámi gillii ja kultuvrii. Viidáseapot lea dávjá iešguhtetge sámi bálvalusoažžu duohken defineret dárbbus heivehuvvon dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaide. Dearvvašvuoda- ja sosiálbargiin lea dávjá unnán dahje ii obbanassiige sámi giella- ja kultuvradiehtu dahje mánggakultuvrralaš ipmárdus. Sis leat danne gáržžiduvvon vejolašvuodát fáhtet ja árvoštallat dárbbuid heivehuvvon bálvalusaide mat sámi bálvalusoažžus soitet leat. Addin dihte sámi álbmogii dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldaga, eaktuduvvo diehtu ja gelbbolašvuodta sámi giella ja kultuvrra birra buot dásiin dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusas, ja ahte ovddasvástádus kvalitehtasihkkarastit dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sámi pasienttaide loktejuvvo bajit dássái. Odne biddjo ovddasvástádus addit buori fálaldaga geavaheddjiide, dávjá earjkiolbmui geas lea earenoamáš sámi beroštupmi ja gelbbolašvuodta.

Dán vuodul sávvá Sámediggi aktiivvalaš váikkuhangaskaoapmegeavahemiin leat veahkkín heiveheame dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sámi bálvalusoažžuide bastevaččat, mat lea huksejuvvon sámi gillii ja kulturipmárdusii.

2.1.1 Fáddaráddjen/čuolbma:

Evalueren galgá iskat leago Sámedikki prošeaktaruhta váikkuhan eambbo diehtui ja ipmárdusii sámi giella ja kultuvra birra dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid bálvalusfáliid gaskkas, ja speadjalasto go dát almmolaš dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusfálaldagain mat addojit sámi pasienttaide. Evalueren galgá viidáseappot identifiseret manne, vejolaččat manne eai leat prošeavttat addán dakkár váikkuhusaid.

² SAMINOR guorahallan lei dearvvašvuoda- ja birgenláhkeiskkádeapmi guovlluin main lea seahkálás sámi ja dáčča ássan mii čađahuvvui 2003-2004:s. Iskkadeami dagai Sámi dearvvašvuoda dutkama guovddáš Tromssás ovttasbargun Nášunála álbmotdearvvašvuodainstituhtain.

Viidáseappot galgá evalueren iskat leago prošeaktaruhta leamaš ávkin lassánahttime fokusa sámi pasienttaid dárbbuide heivehuvvon bálvalusaide bajit dásis.

Okta oassečuolbma lea váikkuha go /guđeládje geográfalaš gullevašvuolta váikkuha prošeavtta bohtosiidda. Evalueren galgá mitalit buot fágasurggiid/sektoriid birra mat leat ožžon váikkuhan-gaskaomiid várrejuvvot dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide.

Evalueren gáržžiduvvo prošeavttaide čađahuvvon áigodagas jagi 2000 rájes gitta 2006 rádjái. (Váldon gilvovuodusteamet)

Ovttasráđiid doaibmaaddiin šattaimet mii ovttá oaivili ahte evalueren galgá doaibmat jagiid 2001-2007.

3 DOIBMIIBIJU DULKON

2006:s bijái Sámediggi ovdan dieđu Sámi dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid birra. Dieđus deattuha Sámediggi earret eará ahte dutkan ja statistihka čadnon sámi dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaide, ferte leat fitnemis vuodđun boahtevaš politihkalaš mearrádusaide. Dearvvašvuoda- ja sosiálasektora prošeaktaruđa evalueremiin sávvá Sámediggi ovdanbuktit dieđu guđeládje prošeaktaruhta lea váikkuhan bálvalusafálaldagaide.

Jearramisttis lea Sámediggi defineren čuovvováš indikáhtoriid leame deatalaččat sáhttit dadjat juoidá váikkuhangaskaopmeortnega ulbmilolaheami birra:

- **Dieđu ja ipmárdusa rievdan sámi giela ja kultuvrra birra**
- **Fálaldatrievdan sámi pasientii**
- **Earáhuuvvan fokus sámi pasientta dárbbuide bajit dásis**

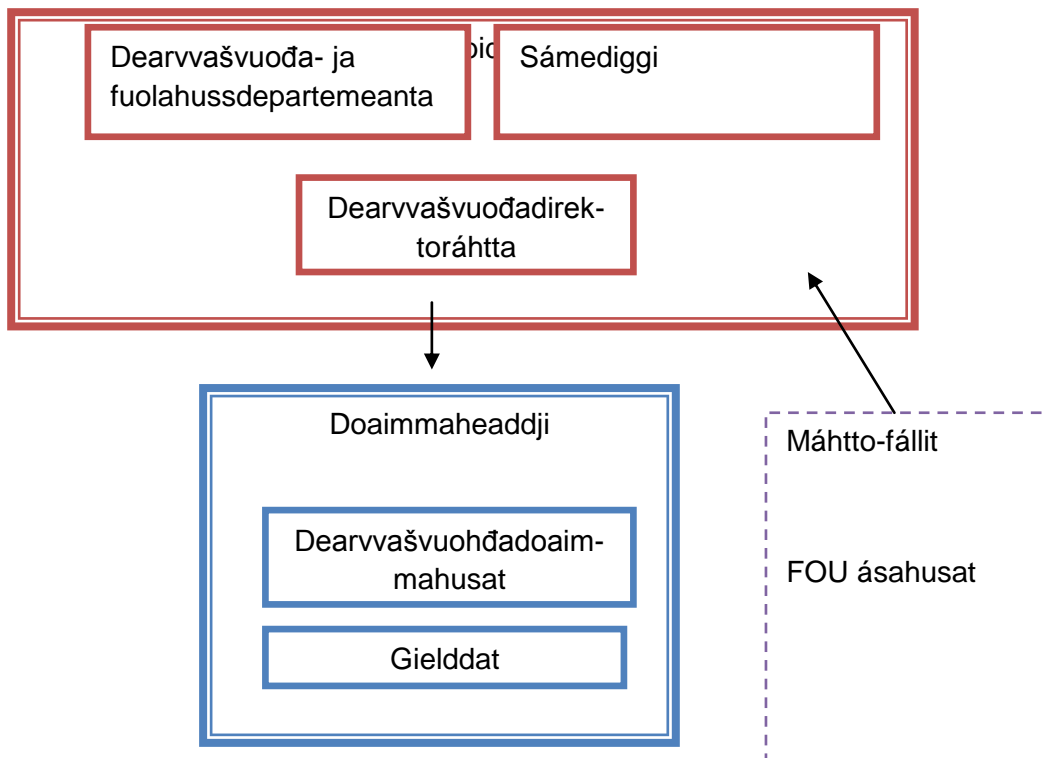
Mii bidjat vuodđun čuovvováš indikáhtordulkoma:

- **Dieđu ja ipmárdusa rievdan sámi giela ja kultuvra birra**
Dieđu ja ipmárdusa rievdan sámi giela birra čadnojuvvo sihke sámegeiela geavaheami rievdamii organisašuvnnain, ja ipmárdusa rievdamii sámi geavaheddjiid dárbbu hárrái geavahit sámegeiela dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris. Kultuvra lea hui viiddis doaba mas sáhttet leat ollu mearkkašumit. Danne sáhtta leat váttis defineret kulturipmárdusa. Dán evalueremis leat mii defineren kultuvrra miellaguoddočoakkáldahkan, árvvuiguin ja norpmaiguin mat ráđđejit dihto olmmošjoavkkus. Okta oaidnu mii lea vuodđun dábiid ja geavaheami veruiduvvani ovddosmannanvugiide.
- **Fálaldatrievdan sámi pasientii**
Fálaldatrievdan definereruvvo sihke ođđa doaibmabijuid sisafievrrideapmin sámi geavaheddjiide dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalussii, ja dálá fálaldagaid buorideapmin.
- **Earáhuuvvan fokus sámi pasienttaid dárbbuide bajit dásis**
Earáhuuvvan fokus sámi geavaheddjiid dárbbuide bajit dásis dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris, definereruvvo áicama rievdamin bajit dásis, ja lea go dát oinnolaš ovdamearkka dihte strategiijadokumeanttain ja sin miellaguottuiguin geat barget bajit láidestusaiguin heivehit dearvvašvuoda- ja sosiálsektora fálaldaga.

Oktan oasseváttisvuhtan lea leago, ja vejolaččat guđe ládje, geográfalaš gullevašvuhta lea váikkuhan proševtta bohtosiidda. Geográfalaččat lea doarjjaguovlluid juohkin Oslo/Lulli-Norga, lullisápmi, julevsápmi, davvisámi lullit oassi (guovlut lulábealde Tromssá gieldda julevsámi guvlui) ja Davvisámi riddu Davit-Tromsa ja Finnmárkku riddu, ja siskkit davvisápmi mii fáttmasta Sis-Finnmárkku.

Nubbi eará oasseváttisvuhta lea guđe ládje ruhtajuohkin lea leamaš čadnon fágasurggiide, ja man bures proševttat leat ihkkustuvvan go geahččá fágasurggiid. Čuovvováš fágajuohku lea dahkkon; geriatriija/boarrásiidfuolahus, bearaš- ja mánáidsuodjalus, psykiatriija, gárihuhttinmirkogeavaheapmi, somáhtalaš veajuiduhttin, álbmotdálkkodeapmi ja eará.

Fokusa rievdadeami oktavuodas sámi pasienttaid dárbbuide bajit dásis, šáddá dát čadnojuvvotl čuovvováš dássái;

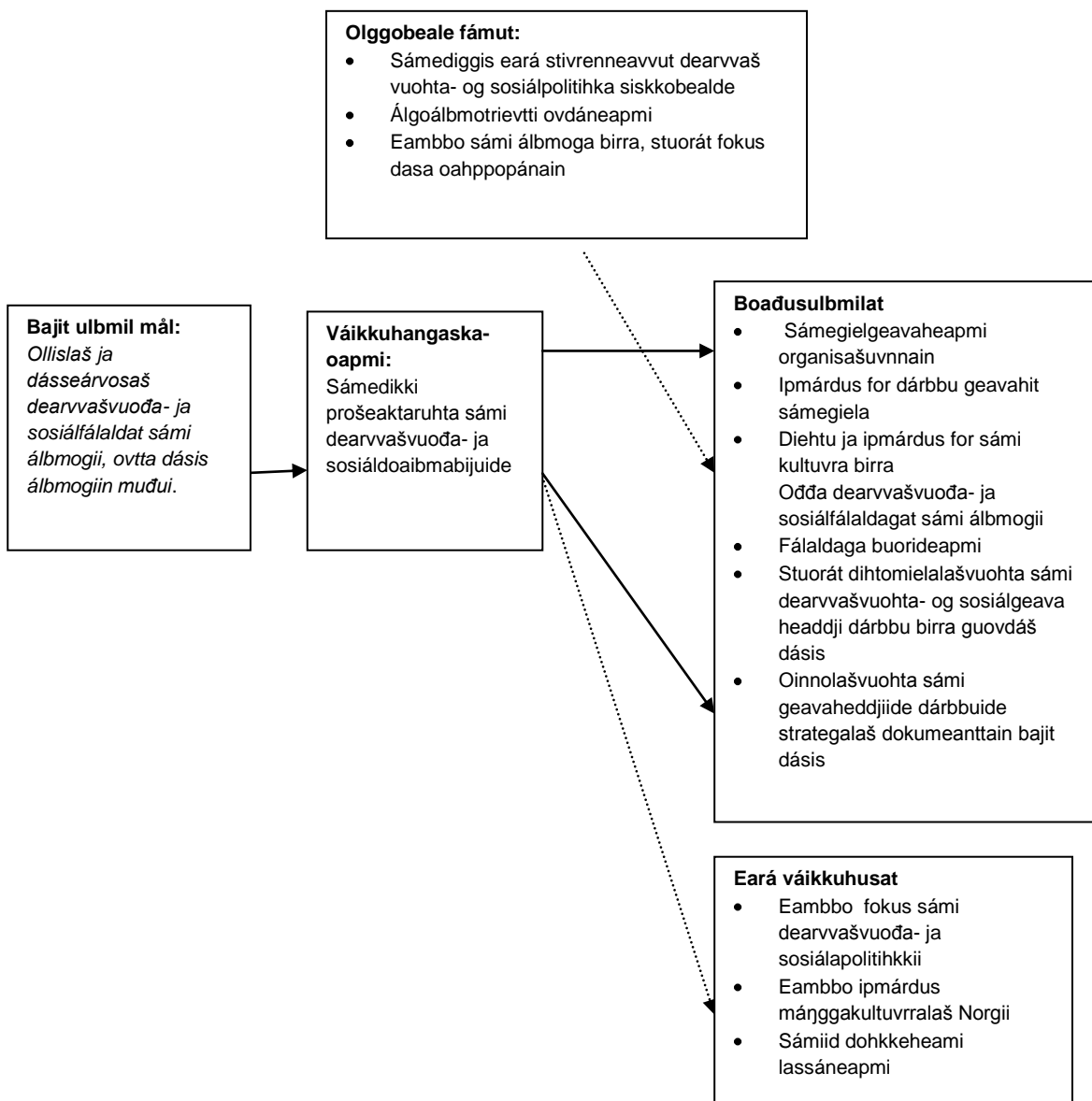

3.1 Evaluerenmodealla

Bajit ulbmil buot goalmátoasehas evalueremiiguin lea duođaštít leago proseassa dahje doaimbaidju leamaš lihkestuvvan gehččojuvvon áigumušaid ektui, ja ovdanbuktit dán dainna lágiin maid evaluerema dinggojeaddji sáhtta geavahit konstruktiiivvalaččat.

Dát evalueren čadnojuvvo bohtosiid bajit ubmilii, ja Sámedikki evaluerenulbmiliidda. Evalueren fáttmasta maiddái olgobeale fámuid árvoštállan mat sáhttet leat váikkuhan bohtosiidda.

Evaluerema sáhtá bidjat čuovvováš modellii:

4 METODA

Čuvgen dihte iskkadeapmi čuolmmaid bures geavahit mii ollu metodaidda viežžat ja dáhtaid gieđahallan, nu gohčoduvvon metodatrianguleren. Metodatrianguleren sihkkarasta alla reliabilitehtasási iskkadeamis, mii máksá ahte dát sihkkarasta eambbo luottevaš dulkoma das mii iskojuvvo. Dán evalueremis geavahit mii sihke jearahallaniskcadeami, čiekŋalisjearahallama casain ja guovddáš informánttaid ja dokumentanaliissaid.

4.1 Jearahallaniskcadeapmi

Kvantitatiiva iskkadeamit mat leat oalle viidát leat oaivvilduvvon addit dáhtaid mat leat representatiiva (ovddastit) dasa mii iskojuvvo. Dás lea ahte sáhtta generaliseret juoidá daid diliid birra mat iskojuvvojit čohkkejuvvon dáhtaid vuodul, mii máksá ahte sáhtta dadjat juoidá buohkaid birra mat leat searvvis iskkadeamis. Dát lea dattege sorjávaš ahte jearahallaniskcadeamis lea vissis vástádušproseanta ja ahte eai leat stuora bonjuvuodát sin hárrái geat vástádit iskkadeami.

Evaluerenáigodagas addojuvvui doarjja til 168 prošeavttaide. Doarjagiid olahannoavkkuid geográfalaš juohkáseapmi čájehuvvo tabeallas vulobealde

Guovlu	Prošeavttaid lohku	Prošeavttat %
Olles sámi ássanguovlu	49	29 %
Julevsámi guovlu	6	4 %
Lullisámi guovlu	9	5 %
Davvi-sámi lulli/Márkosápmi	21	13 %
Davvi-sámi davvi/riddu	27	16 %
Sis Finnmárku	51	30 %
Eai biddjojuvvon gosage/vástádušat	5	3 %
OKTIIBUOT	168	100 %

Tabealla1 Doarjja juhkkajuovvon geográfalaččat

Tabealla čájeha doarjjaoasi juhkkajuovvon iešguhtetge geográfalaš guovlluide. Evaluerenáigodagas addojuvvui eanemus doarjja prošeavttaide mat fátmastit "olles sámi ássanguovllu, ja unnimus lullisámi ja julevsámi guovlluid.

Sáddejuvvo jearahallaniskcadeapmi buohkaide geat ledje ožžon doarjaga jagiid 2001-2007. 92:s vástidedje jearahallaniskcadeami.

Prošeavttat	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Oktiibuot
Prošeavttat oktiibuot	32	23	24	22	24	25	18	168
Vástádušat	16	9	12	11	17	15	12	92
Vástádušaid %:	50 %	39 %	50 %	50 %	71 %	60 %	67 %	55 %

Tabealla 2 vástádušat juhkkajuovvon jagiide

Vástádušproseanta mii lea 55 lea veahá vuollin, muhto duhtadahti. Sivvan manne vástádušproseanta ii lean alit sáhttet leat ollu faktorat. Oallugat respondeanttain leat ožžon ruđa seamma prošeaktii ollu jagiid badjel, dahje čuovvolanprošeavttaide. Gávccis respondeanttain geat leat ožžon ollu jagiid badjel, leat addán vástádušat dušše ovtta prošeavtta birra. Ovccis vuostáiváldiin eai leat fáhtemis. Vástádušaproseanta lei vuollelis prošeavttain mat ožžo doarjaga áigodagas

2001-2004 go prošeavttain mat ožžo doarjaga áigodagas 2005 rájes 2007 rádjái. Dát lei vurdojuvvon, go vásihusain eará evalueremiin lea vihkkojuvvon vissis gáhčči vástáduš- proseanta mađii guhkeliidda áigi duobbána. Sivvan dasa earret eará ahte oallugat prošeakta- jođiheddjiin ja oasseváldiin iešguhtetge prošeavttain leat molson oaneboddosaš doaimma/ virggi. Dieđu prošeavttaid čađaheami ja čuovvoleami birra, ii sáhte dalle dávjá čatnat ovttage dihto olbmui, go jearahallaniskadeapmi ii vástiduvvo danne. Leat leamaš oallugat jearahallaniskadeami oasseváldiin geat leat registrerejuvvon e-poasta adreassain postii/poastavuostáiválddáhahkii, ja lea eahpesihkkar guđe muddui poastavuostáiváldit leat fáhten rievttis olbmo iešguhtetge prošeavttain.

4.2 Čiekŋalisjearahallan

Čiekŋalisjearahallan guovddáš informánttaiguin bidjat gažaldaga masa ii leat vejolaš oažžut vástádusa standárdiserejuvvon jearahallaniskadeamis. Dakkár jearahallamat čuvgejit iešguhtetge čuolmmaid vuđoleappot ja sáhttet eambo go jearahallaniskadeamit mannat sisa váttis oktavuodaide ja diliide čuolmmas. Informántaválljen ii dáhpáhuva representativitehta sávaldaga vuodul, muhto dan vuodul man bures informánttat dovdet diliid mat galget čuvgejuvvot.

5 casa leat čađuvvon dán evalueremis. Informánttat leat leamaš prošeaktajođiheaddji dahje earát geat leat čuvvon prošeavttaid lahká. Jearahallamat leat čađahuvvon telefavnas. Casaguorahallamiid válljemis leat mii deattuhan ollu eavttuid. Vuosttažettiin leat mii deattuhan prošeavttaid geográfalaš bieđganeami. Dát gokčan dihte iešguhtetge geográfalaš guovlluid nu bures go vejolaš. Mii leat deattuhan fágasurggiid. Mii leat válljen casa mánáidsuodjalusas, ovtta gárihuhttinmirkogeavaheamis, ovtta mii gokčá olles vuosttašlinnjábálvalusa, ovtta psykiatriijas ja boarrásiidfuolahusas. Njealje prošeavtta leat bistán ollu jagiid, ja ožžon doarjaga Sámedikkis ollu jagiid.

Lassin casaguorahallamiidda lea dahkon čiekŋalisjearahallamat dainguin maid mii min doaibmabidjodulkomis leat gohčodan eaktobiddjin. Dát lei earenoamážit oažžun dihte gova Sámedikki prošeavttat dearvvašvuoda- ja sosiáulbmiliidda leat leamaš veahkkin rievdadeame fokusa sámi pasientta dárbbuide dahje eará diliide leat stuorát rolla dakkár fokusii. Leat čađahuvvon jearahallamat Dearvvašvuodadirektoráhtain, Helse Nord-Trøndelagain mii lei Helse Midt ja Helse Nord Davvi dearvvašvuoda ovddasteaddji . Leat čađahuvvon jearahallamat Porsáŋgu gielddain ja Sámedikki hálddahasain.

4.3 Dokumeantanalissat

Dokumeantanalissat addet deatalaš diehtujuohkima guđe ládje iešguhtetge almmolaš doaibmabijut leat jurddašuvvon doaibmat. Sihke ulbmilat, hálddašeapmi ja jurddašuvvon bohtosat leat deatalaš diehtujuohkin evalueremis. Evaluerenmetodihkka gáibida ahte buohtastahtá ja árvoštallá ulbmiliid ektui maid lei viggamuš olahit ja doaibmabijuid váikkuhusaid ektui.

Dán evalueremis leat mii earenoamážit geavahan Sámedikki strategalaš dokumeantaid. Dát lea Sámediggeplána 2002-2005, Sámedikki bušeahtha- ja rehketoalludokumeanttat áigodahkii 2001-2007 ja Sámedikki diehtu sámi dearvvašvuoda- ja sosiáibálvalusaid birra. Mii leat geavahan casaguorahallamiid raporttaid.

5 DIEĐUT DOARJAGA BIRRA

5.1 Doarjaga duogáš

1999 rájes addojuvvui merkejuvvon doarjjaruhta oahpahandoaimbajuid, geahččalan- ja Sámedikki ovdánahttinbargui jna. dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris. Ruhta lei ráđđehusa NAČ 1995:6 " dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid plána sámi álbmogii Norggas" oassin . Ortnet ásahuvvui álggos geahččalanortnegin, ja šattai 2004:s bistevas ortnegin. 2001:s ráhkadii dearvvašvuodadepartemeanta dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid doaimbaplána sámi álbmogii Norggas "Girjáiuvuhta ja dásseárvu". 2002:s evaluerejuvvui ortnet, ja departemeanta ja Sámediggi šattaiga evaluerema čađamannama maŋŋil ovttá oavillii ahte Sámediggi galggai oazžut eambo iešheanalaš ovddasvástádusa hálddašit doarjjasruđa. Eaktun lei ahte ruđa juohkin galgá dáhpáhuvat eambo NAČ 1995:6 mielde. Sámediggeráđđi hálddašii ortnega 2008 rádjái. Odne háddaša Sámedikki doarjjasstivra ortnega. Sámediggi mearridii čakčamánu 2007:s bajit njuolggadusaid buot Sámedikki doarjjasortnegiidda. Njuolggadusain daddojuvvo ahte Sámedikki doarjjasstivra galgá hálddašit buot ohcciidevuodđuduvvon doarjagiid. Sámedikki doarjjasstivra lea buot foanda- ja doarjjaruđaid hálddašanorgána maid Sámediggi lea mearridan.

5.2 Doarjaga rámmaráhkadus

Earuhuvvo dábalačat gaskkal čuovvovaš doarjagiid dađi mielde guđeládje juolludaneavttut leat hápmejuvvon:

1. Doarjja kvantifiserehahti eavttut
2. Doarjja mas lea árvvu mielde árvvvoštallan (jorbasupmedoarjja)
3. Doarjja proseanttaid mielde oassin rehketdoluibiddjon goluin
4. Doarjja maid dihto namat oazžu oazžu mearriduvvot bušeahtamearrádusain

Lea veahá molsašuddi evaluerejuvvon áigodagas go guoská ulbmiliid, ulbmiljoavkkuid, ulbmilolaheami eavttuid ja juolludaneavttuid hápmemii. Bajit dásis sáhtá dattetge dadjat ahte Sámedikki doarjagiid dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide sáhtá karakteriseret jorbasupmedoarjjan, mii máksá ahte dát juolluduvvo árvvu mielde (sihke positiiva mearrádus ja doarjaga sturrodat) ja gieđahallojuvvo Sámedikki hálddahusas ja doarjjasstivrra mearrádusain.

5.2.1 Sámedikki bušeahtta

Sámedikki dievasčoahkkin mearrida jahkásaš bušeahtamearrádus ulbmiliid, olahanjoavkku, ulbmilolaheami eavttuid, vuoruhemiid, juolludaneavttuid ja eará formalia gáibádusaid buot doarjjaortnegiidda, dát guoská maiddái doarjagiidda dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide. Doarjja dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide lea doarjja Sámedikki poasta 450 badjel. Doarjja lea ohcciidevuodđuduvvon doarjja, ja Sámedikki doarjjasstivra hálddaša doarjaga.

Evaluereáigodagas hálddašii Sámediggeráđđi ortnega. Jagi 2002 rájes lea dearvvašvuoda- ja sosiáláŋgirusšan leamaš sierra kapihttal Sámedikkii bušeahtas. Sámedikki bušeahtas mearriduvvojit juohke jagi dearvvašvuoda- ja sosiáláŋgirusšama bajit ulbmilat, ja strategiijat prošeaktaruđaide. 2006:s lei Sámediggeráđđi mii mearridii jahkásaš prošeaktaruđa áŋgirusšansurggiid. 2007 rájes lea Sámediggi gii dahká daid vuoruhemiid jahkásaš bušeahtamearrádus.

5.2.2 Sámediggeplána 2002-2005

Sámediggeplána lei Sámedikki bajemus politihkalaš dokumeanta gitta 2006 rádjái. Maiddá 2006:s lei Sámediggeplána 2002-2005 Sámedikki bušehta vuodđun. Plána 6. kapihttalis "Buorre dearvvašvuodas lea golli árvu", lea dearvvašvuodakapihttal ovttalágan dearvvašvuoda- ja sosiáláŋgiruššama bušehtamearrádusaid bajit ulbmiliiguin jagiide 2002 – 2007.

"Ollislaš ja dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldaga sámi álbmogii, ovttá dásis álbmogiin muđui".

Kapihttal geassá ovdan guđeládje Sámediggi galgá bargat dearvvašvuoda- ja sosiálgažaldagaiguin, báikkálaččat, regionálalaččat, našunálaččat ja riikkaidgaskasaččat.

Prošeaktaruđa birra čuožžu čuovvováččat:

Sámediggi deattuha ahte prošeavttat galget mielddisbuktit rievdamá dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sisdoalu hárrái oanehet áiggis. Fágalaš metodaovdánahttin man vuodđun leat sámi servodatdilit leat maddái guovddázis buoret fálaldaga ovdánahttimis sámi geavaheddjiide. Sámediggi áigu bargat ahte ruhtajuolludeamit prošeavttaide jotkojuvvojit ja ahte juolludemiid rámmat lassánit. Heivehuvvon bálvalusaid ovdánahttimis sápmelaččaide lea áin ollu dagakeahtá, sihke go vuhttiiváldá sámegeigeavaheami ja sámi kulturipmárdusa, ásašusaid fýsálaš heiveheami ja bálvalusaid sisdoallu rievdadeami.

5.2.3 Sámediggeráđi vuoruheamit evaluerenáigodagas

Sámediggeráđi mearridii evaluerenáigodagas juohke jagi sierra áŋgiruššansurggiid doarjagiidda. 2001 – 2004 rájes ledje čuovvováš áŋgiruššansuorggit:

1. Čielggadeamis- ja prošeaktabarggus man áigumuš lea heivehit dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sámi duohtavuhtii.
2. Metodaovdánahttin ja doaibmabijuid heiveheapmi iešguhtetge dárbbuide dábálaš dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaide sámi guovlluin.
3. Sámi giella- ja kulturipmárdusa oahpaheapmi dearvvašvuoda- ja sosiálbargiide.

2005:s šattai 3. áŋgiruššansuorgi *sámi giella ja kulturipmárdusa oahpaheapmi dearvvašvuoda- ja sosiálbargiide čiekŋuduvvot* čuovvováš ládje:

- Go juolluda áŋgiruššansuorggi prošeaktaruđa gielddaide sámi giella hálddašanguovllu siskkobealde, lea eaktun ahte giella lea searvvis 50 % prošeaktagoluin.

Čuovvováš áŋgiruššansuorgi lasihuvvui 2005:s, muhto gessojuvvo fas 2006:s:

- Dearvvašvuoda- ja sosiálfágalaš girjjálašvuoda almmustahttin pasienttaide.

2007 bušehtii lasihuvvui čuovvováš áŋgiruššančuokkis:

- Prošeakta mas lea ulbmil ovdánahttit buriid reaidoevttohusaid sáhttit mihtidit ja sihkarastit dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldagaid kvalitehta sámi álbmogii

Sámediggeráđi lea maddái deattuhan ahte galgá ráhčat oažžut geográfalaš ja dearvvašvuoda- ja sosiálfágalaš háddjema go juolluda prošeaktaruđa.

5.2.4 Doarjaga ulbmilat

Evaluerensáigodagas lea Sámediggeplána 2002-2005 vuodđun bušehtii ja vuoruhemiide mat dahkkojedje 2007 rádjái.

6.kahpihttala bajemus ulbmil "Buorre dearvašvuodas lea golleárvu" lea:

«Ollislaš ja dásseárvosaš dearvašvuoda- ja sosiálfálaldaga sámi álbmogii, ovtta dásis álbmogiin muđui»

Sámedikki bušehtta earáhuvái 2008:s, ja dás leat biddjojuvvon sierra ulbmilat doarjjaortnegii. Dát ulbmil lea caggin ovdalaš geavaheamis ja jurddašeamis doarjagiid birra.

Doarjjaortnega ulbmil lea daddjojuvvon dainna lágiin Sámedikki 2008 bušehtas:

Heivehuvvon dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusat sámi geavaheddjiide.

6 EVALUERENÁIGODA OVDÁNEAPMI

6.1 Juolludeamit ja doarjagat

Asplána Viak evaluere áigodaga 2001 rájes 2007 rádjái. Tabealla vulobealde čájeha doarjja-sturrodaga ovdáneami evaluerensáigodagas.

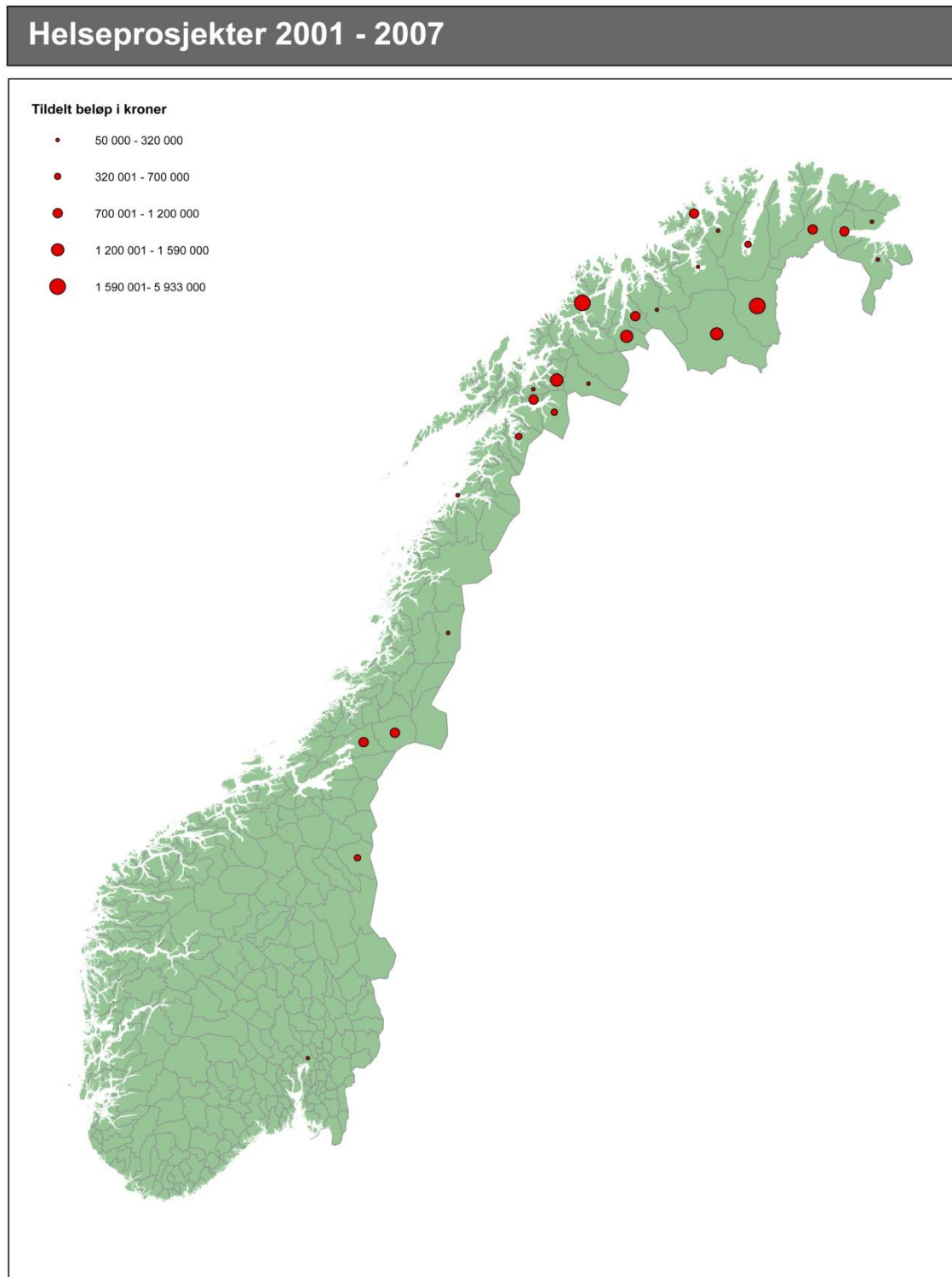
jahki	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Bušehttiiddjon Sámedikkis 1000 kr	3 948	4 500	4 200	4 100	4 100	4 400	4 050
Juolluduvvon prošeavttaid lohku	32	23	24	23	24	24	18
Juolluduvvon oktiibuot 1000 kr.	3 975	3 545	4 232	3 790	3 880	4 100	2 601

Tabealla 3 Bušehttiiddjovvovon doarjjaortnega várás, juolluduvvon prošeavttaid lohku ja man ollu lea juolluduvvon juohke jagi.

Bušehttiiddjovvovon ruhta lea leamaš lea molsašuddi áigodagas. Prošeavttaid lohku ja juolludemiid sturrodat lea leamaš oalle dásset evaluerenáigodagas, muhto ledje veahá viidábut 2001:s go eará jagiid. 2007:s lei almmatge prošeaktalohku ja obbalaččat juolluduvvon kruvdnosupmi vuollelis go eará jagiid. Sámediggi lea 2007 jahkereketdoalustis ákkastan dán čuovvováččain: *”Sivvan unnitgeavaheapmái lea ahte mii eat leat ožžon duhtadeaddji dahje ohcciid geain lea gelbbolašvuolta juolludaneavttuid mielde. Dat eai leat leamaš fágalaččat doarvá bures ákkastuvvon, ja eai ge leat leamaš reálisttalaš boahteáiggeplánat main leat guhkesáiggeubmilat, dárbbášlaš lihkestuvvaneavttut jna.”*

Prošeaktaruđas lea leamaš juohke jagi várrejuvvon ruhta čađahit prošeaktaseminára ja doarjja veajuiduhtinstipenddaide. Dát evalueren ii fáttmmas ii prošeaktaseminaráid iige veajuiduhtinstipeanddaid. 2007:s várrejuvvui 500 000 kr čađahit dán evaluerema.

6.1.1 Juolludemiid juohkáseapmi geográfalaččat

Figvra 1 Doarjagiid juohkáseapmi gielddanummárid mielde

Kárta bajábealde čájeha doarjagiid juohkáseami gielddanummáriid mielde. Tabealla vulobealde čájeha juolludemiid juhkkjuuvvon geográfalaš guovlluide mat leat leamaš prošeavttaid olahanjoavku. Eanas doarjagat mat leat juhkkjuuvvon Tromssá gildii, leat juhkkjuuvvon Djo ásausaide main lea olles sámi álbmot olahanjoavkun. Dát guoská maiddá prošeavttaide Oslo guovllus.

Geográfalaš guovlu	Prošeaktalohku	prošeavttat %	Kr	kr %:in	Vástádusat	Vástádusat %:in
Olles sámi ássanguovlu	49	29 %	7 234	28 %	33	36 %
Julevsámi guovlu	6	4 %	1 650	6 %	2	2 %
Lullisámi guovlu	9	5 %	1 860	7 %	3	3 %
Davvi-sámi lulli/markasámi	21	13 %	3 495	13 %	14	15 %
Davvi-sámi davvi/riddu	28	17 %	3 860	15 %	8	9 %
Sis-Finnmárku	50	30 %	7 084	27 %	27	29 %
Eai gosage biddjojuvvon/vástádusat	5	3 %	940	4 %	5	5 %
SUPMI	168	100 %	26 123	100 %	92	100 %

Tabealla 4 geográfalaš juohkáseapmi

Tabeallat čájehit ahte leat leamaš stuorámus juolludeamit sihke kruvnnuid ja prošeavttaid logu dáfus prošeavttaide maid olahanjoavku leat olbmot "Olles sámi guovllus" ja "Sis-Finnmárku" siskkoabealde. Dat prošeavttat mat eai leat biddjojuvvon gosage dahje eai leat vástiduvvon, leat prošeavttat mat gullet ollu surggiide, muhto eai sáhte gullat šlája "olles sámi guovlu" vuollái. Dilli gaskal prošeavttaid logu ja kruvnnot juhkkjuuvvon iešguhtetge guovlluide, leat oalle ovttalárganat nu ahte válljočoakkáldat speadjalasta geográfalaš guovllu bures.

6.2 Olggobeale faktorat

Sámediggis dieđu mielde sámi dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid birra 2006, sáhtá dušše joksat dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihka ulbmiliid go geavaha ollu stivrenneavvuid. Dieđus leat čuovvováš stivrenneavvut namahuvvon; konsultašuvnnat ja šiehtadallamat, dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldaga organiseren, sámi dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusa plánen, lánkaaddin ja ruhtadanortnegat. Dát máksá ahte doarjjaortnegis leat leamaš ollu faktorat mat váikkuhit dearvvašvuoda- ja sosiálbargiid miellaguottuide ja sámi geavaheddjiide čadnon doaimbajuid čađaheapmái. Dát faktorat man váikkuhusaid sáhtá leat váttis mihtidit. Dattetge sáhttet dát faktorat váikkuhit prošeavttaid lihkestuvvamii, ja danne lea deatalaš atnit fuomášumi daidda, ja vuhtiiváldit daid evalueremis.

Mii leat Sámedikki iežas árvoštallamiid deatalaš stivrenreaiduin ja min árvoštallamiid vuođu guhte faktoriid mii oaivvilidit álgovuođus leame mávssolaččat prošeavttaid ulbmilolaheapmái, bidjan čuovvováš olggobeale faktoriid: Ekonomalaš rámmat, pasientavuoigatvuođaláhka, eamiálbmotriekti oktan konsultašuvdnašiehtadusain, obbalaččat eanet fokus ja ipmárdus sámi kultuvrra ja servodateallima birra, eambo fokus sámi kultuvrii ja servodateallimii bajit dási dokumeanttain, Sámi nášuvnnalaš gealboguovddáža – psyhkalaš dearvvašvuohtagáhttema (SÁNAG) ásaheapmi, Sámedikki eará doarjjasortnegat, bearráigeahčču ja gielddaidgaskaš ovttasbargu. Vulobealde áigut mii oanehaččat guoskkahit guđeládje mii oaivvilidit daid faktoriid sáhttit leamaš ábasin prošeavttaid bohtosiidda.

6.2.1 Ekonomalaš rámmat

Prošeavttaid čađaheapmi mat leat olggobealde organisašuvnna dábálaš doaimma, eaktuda juogo olggobeale ruhtadeami dahje ahte organisašuvnnas alddis lea ruhta čađahit prošeavttaid. Áigumuš ekonomalaš doarjjasortnegiiguin lea árvvosmahttit prošeavttaid čađaheami mat muđui eai livčče leamaš čađahuvvon. Dan sivas leat ekonomalaš rámmat deatálaččat prošeavttaid álggaheapmái. Vaikko ekonomalaš rámmat fertejit leat sajis go galgá oažžut prošeavtta johtui, de ii leat dát iešalddis dáhkádus lihkostuvvamii. Mii doaivut almmatge ahte ekonomalaš rámmat leat hui mávssolaččat bohtosiidda.

6.2.2 Pasientavuoigatvuođaláhka

1999 giđa meannudii Sturradiggi njealje ođđa dearvvašvuođalága ođđasit, okta dain lei suoidnemánu 2. beaivvi 1999 láhka nr. 63 pasientavuoigatvuođaid birra (pasientavuoigatvuođaláhka) mii bođii fápmui ođđajagimánu 1. beaivvi 2001:s. Ođđa pasientavuoigatvuođaláhka nannii earenoamážit pasienttaid vuoigatvuođaid ja láhka lea šaddan juridihkalaš neavvun sihkkarastit pasienttaid riektedili. Od.prp. nr. 12 1998-99 várás deattuhii ahte galge árvoštallot earenoamáš doaibmabijut pasienttaidde geain lea sámi kulturduogáš. Álgovuodus deattuhii proposišuvdna ahte fertii hápmet bálvalusfálaldagaid dainna lágiin ahte dárbbalaš vuhtiiváldimat pasienttaid kultuvrralaš ja gielalaš eavttuid vuhtiiváldin galgá áimmahuššot. Dattetge eai leat sierra mearrádusat lágas dán birra. dattetge árvoštallat mii dainna lágiin ahte pasientavuoigatvuođalágas leat garra láidestusat individaid vuoigatvuođaide pasientan, ahte dát sáhttet leamaš mávssolaččat dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide. Mii jáhkkit danne ahte vejolašvuođat doibmiidjat ja veadju oažžut prošeavttaid dohkkehuvvot sáhtta leat lassánan pasientavuoigatvuođalágain.

6.2.3 Eamiálbmotriekti

Álbmotriekti lea leamaš mávssolaš álbmotrievtti ovdánahttimii. Álbmotriekti lea riekti, mat stáhtat leat ráhkadan reguleret dili gaskal stáhtaid. Ođđaset áiggis leat maiddá eará riektesubjeavttat šaddan lunddolaš oassi álbmotriektevuoigadagas, daid gaskkas álgoálbmogat ja minoritehtat. Okta deataleamos minoritehtamearrádusain sápmelaččaid rievtti oktavuodas lea leamaš artihkkal 27 ON'a 1966 Olmmošvuoigatvuođakonvenšuvdna. Dát addá earenoamáš gáhttehusa čearddalaš, gielalaš ja oskku minoritehtaide. Lea leamaš álbmotrievtti iešmearridanriekti mii lea leamaš guovddážis eamiálbmotrievtti ovdánahttimis.

1979:s vuolggahii Norgga Olgoriikadepartemeanta eamiálbmogiid beroštumiid loktema ON-vuogádahkii. 1982:s ásahii ON sierra bargojoavkku eamiálbmotgažaldagaide. 1984 rájes lea ON bargan aktiivvalaččat ráhkadit eamiálbmotjulggaštusa, ja 2007:s mearridii ON generálačoagga-neapmi ođđa eamiálbmotjulggaštusa. Julggaštusas leat earret eará mearrádusat čadnon árbevirolaš valljodagaide ja eananguovlluide (Bargo- ja searvádahttindepertemeanta 2007).

Norgga oktavuodas lea Sámi riekteávddegotti vuosttaš evttohus (Justisdepartemeanta 1997), mii dagahii Sámedikki ásaheami 1989:s, ja Sámi iektelávddegotti nuppi evttohus (Justisdepartemeanta 1997), mii dagahii Finnmárkkulága sisafievrrideami 2005:s, leamaš mearrideaddjin eamiálbmotriektái Norggas. 2005:s vuolláičáliiga ráđđehus ja Sámediggi konsultašuvdna-šiehtadusa. Sámediggi dohkkehii šiehtadusa geassemánu 1. beaivvi 2005:s ja gonagaslaš resolušuvnnain suoidnemánu 1. beaivvi 2005:s nannejuvvui ahte vuogit galge guoskat olles stáhtahálddahussii. Sihke ILO- konvenšuvdna 169 ja ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš

vuogitvuodaid birra 1966:s geatnegahtta stáhta konsulteret eamiálbmogiiguin. Áigumuš konsultašuvdnašiehtadusain lea veahkehit praktihkkalaččat čađahit dán geatnegasvuoda.

Álgoálbmotrievtti mávssolašvuolta ovdánahttit sámi vuogitvuodaid maiddá dearvvašvuoda- ja sosiálspektora siskkobealde lea leamaš hirpmat deatlaš. Lea danne siva jáhkkit ahte dát faktor lea leamaš hirpmat mávssolaš prošeavttaide, sihke go guoská prošeaktajurdagiid ovdánahttimii, ovttasbargui gaskal iešguhtetge ásašusaidda ja vejolašvuhtii johtuiddat prošeavttaid ja metodaidda.

6.2.4 Obbalačat lassánan fokus sámi kultuvrii ja servodateallimii

Eamiálbmotriektii ja obbalačat lassánan fokus på sámi kultuvrii ja servodateallimii leaba čoahtkalaša. Lea siva jáhkkit ahte dakkár lassánan fokus lea mávssolaš prošeavttaid čađaheapmái. Mii jáhkkit ahte dihtomielalašvuolta sámi álbmoga dárbuid hárrái ja ahte duodaid lea govččakeahtes diehtodárba obbalačat álbmogis, lea mávssolaš earenoamážit prošeavttaid vuolgaheapmái.

6.2.5 Lassánan fokus sámi kultuvrii ja servodateallimii bajit dási dokumeanttain

Sihke álgoálbmotrievtti ovdánahttin ja lassánan fokus sámi kultuvrii ja servodateallimii obbalačat jáhkkojuvvo maiddá leat mávssolaš politihkalaš ja strategalaš dokumeanttaide ráđđehusašis gitta gielladássa. Organisašuvnnain gos lea oainnusindahkkojuvvo hástalusat ja earenoamáš dárbbut čadnon sámi álbmogii bajit dási dokumeanttain, jáhkkit mii leat álkibun sihke oážžut prošeavttaid čađahuvvot ja oážžut prošeavttaid ruhtaduvvot.

6.2.6 SÁNAG

2002:s mearriduvvui ođđa lánka dearvvašvuotaftitnodagaide Sturradikkis. Reforbma mii dalle mearriduvvui, čatnása eanas organisatoralaš organiseremii. Áigumuš lei oážžut ollislaš stivrejumi spesiálistadearvašvuotabálvalusain, ja lágalaččat bidjat čielga stáhta ovddasvástádusa. Reforbmas ledje guokte váldoelemeantta. Vuosttažettiin ahte stáhta válddi badjelasaš oamasteaddjiovdasvástádusa doaimmain spesiálistadearvašvuotabálvalusa siskkobealde, ja nuppádassii ahte dán oasi organiseren dearvašvuotasektoris organiserejuvui dearvašvuoda-doaimmahakan, iige hálddašansorgánan. SÁNAG lea Sámi našunála gealboguovddáš – psyhkalaš dearvašvuotađáhtten. Guovddáš ásašuvvui 2002:s, ja das lea našunála ovddasvástádus leat veahkin ovdánahttit dáseárvosaš psyhkalaš dearvašvuotađálaldaga sámi álbmogii Norggas. SÁNAG ásašuvvui oassin Dearvašvuota Finnmarkkus ja lea searváduvvo oassi psyhkalaš dearvašvuotađáhttema spesiálistadearvašvuotabálvalusas. SÁNAG lea leamaš klinihkalaš doaimmas maiddá sierra Djo ossodat. Ossodagas lea maiddá ovddasvástádus juolludit dutkan- ja ovdánahttinruđa ohcamiid mielde su. 2 mill jáhkái.

6.2.7 Sámi dearvašvuotađutkan

Sámi dearvašvuotađutkama guovddáš ásašuvvui 2001 rájes prošeaktan Servodatmedisiinna intstituhas, medisiidnafakultetas, Tromssá universitehtas mas lea juogaduvvun kantturbáiki gaskal Tromssá ja Kárašjoga. Guovddáš lea 2008 rájes ásašuvvun bistevaš doaimbaidjun maid Dearvašvuoda- ja fuolahussdepartemeanta ruhtada. Áigumuš guovddážiin lea leamaš kártet ja rábidit dieđalaš dieđu ja diehtujuohkima Norgga sámi álbmoga dearvašvuota ja sin eallindii birra. Guovddáš galgá doaimmahit fágáidgaskaš ja fágáidrástá áigejuovdilis dutkama.

Guovddáš lea doaimmas ollu iešguđelágan prošeavttain; Bohccobiergu biebmoávnnaš

(birasmirkkot ja lossametállat), čearddalaš perspektiiva givssideapmái ja nállevealaheapmái, iešguhtetge somahtalaš diliid čearddalaš perspektiivvas, biebmodoalloguorahallamat, 2. mailmmesoadi dearvvašvuoda váikkuhusat sámi álbmogii jna. Guovddáš pláne ođđa guorahallama ja ođđa dáhttamamateriála čohkkemii SAMINOR'a čuovvoleapmin (ovdalaččas mitaluvvon) ja guorahallama gávpotássi sápmelaččaid dearvvašvuoda- ja eallindili guorahallan.

Guovddáš oassálasta maiddá riikkaidgaskasaš dearvvašvuoda- ja birgenláhkedutki fierpmádagas. Otnáži leat váldon 4 doavttergráda guovddážiis ja guokte leat loahpahan-dásis. Guovddáš lea leamaš ráđđeaddima fágaorgána Sámedikki ja departemeantta várás, ja veahkeha iešguhtetge dearvvašvuoda- ja sosiálbargioahpuid oahpahemiin.

6.2.8 Sámegeala Hálddašanguovlu

1992 bohte Sámilága giellanjuolggadusat fápmui, ja Sámediggi lea 1993 rájes juolludan guovttegeielalašvuodaruđa sámegeala hálddašanguovllu gielddaide ja fylkkagielddaide. Sámilága giellanjuolggadusat addet ássiide geat ássat gielddain mat leat fárus sámegeala hálddašanguovllus, rievtti gieđahallot sámegealli jus hálidit dán. Sámilága § 3-5 lea leamaš viiddiduvvon riekti geavahit sámegeala dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris. Leat gielddat ieža ohccin mat vuolggahit sisaváldima láhttun sámegeala hálddašanguovlui. Gielddaide mat leat šaddan lahttun gusket Sámilága giellanjuolggadusat mat rehkenastojit unnimusriektin.

Odne leat čuovvováš gielddat siskkobealde sámegeala hálddašanguovllu; Unjárga, Deatnu Porsángu, Kárášjohka, Guovdageaidnu, Gáivuotna, Divttasvuotna ja Snåase. Divttasvuotna bođii hálddašanguovlui 2006:s ja Snåase bođii fas 2008:s. 168 proševttas ledje 71 mat leat doarjaga (su 42 %), leat hálddašanguovllu siskkobealde.³

Sámegeala hálddašanguovlu lea min árvvoštallama mielde mávssolaš proševttaid bohtosiidda ollu sivaid geažil. Okta lea ahte gielddatgo servet hálddašanguovlui leat geatnegahtton heivehit olles gieldda bálvalusafálaldaga sámegeala geavaheddjiide. Nuppádassi lea searvan veahkin ahte gieldda oažžu liigeruđa ja danne sáhtta gielddat dahkat gildii ekonomalaččat vejolažžan čađahit proševttaid maiddá dearvvašvuoda- ja sosiálsektora siskkobealde.

6.2.9 Sámedikki eará doarjjasortnegat

Ekonomiija ja vejolašvuolta oažžut doarjaga lea deatalaš faktor organisašuvnnaide mat galget čađahit proševttaid. Sámedikkis leat maiddá eará doarjjasortnegat mat sáhttet leat mávssolaččat proševttaid čađaheapmái. Lea earenoamážit doarjja čadnon gillii ja kultuvrii.

6.2.10 Bearráigeahčču

Sd.prp. nr 1 (2006-2007) mielde lea Stáhta dearvvašvuodabearráigeahčču addon čuovvováš ulbmilat, dát gusket maiddá fylkkamánniide ja fylkka dearvvašvuodabearráigeahčču:

”Bearráigeahčis galgá leat bajilgovva sosiála diliin, álbmoga dearvvašvuodadilis ja bálvalusdárbbus, čuovvut mielde guđe ládje bálvalusat ja bargit doaimmahit doaimmaset ja dahkat juoidá doaimmahagaid ja dearvvašvuodabargiid hárrái mat/geat barget doaimmaset lágaid vuostá. Bearráigeahčču ja ráđđeaddin man vuođđun leat bearráigeahču vásihusat galget váikkuhit ahte:

³ Loabát gieldda bođii fárrui sámegeala hálddašanguovlui golggotmánus 2009:s.

- Álbmoga dárbu sosiálbálvalusaide ja dearvvašvuodabálvalusaide áimmahuššo
- Bálvalusat doaimmahuvvojit fágalaččat doahttalahtti ládje
- Bálvalusaddima beahhtin eastaduvvo
- Valljodagat geavahuvvojit doahttalahtti ja beaktilis lági mielde.”

Bearráigeahčču lea deaŋalaš gielddaide ja sin vuoruhemiide maiddái dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris. Dain gielddain gos bearráigeahčču dahkkojuvvo, fuomášuvvo jus bearráigeahččo-eiseválddiin lea mihkege cuiggodit. Mii jáhkkit dán sivas ahte bearráigeahčču sámi vuoigatvuodaid ektui ja guđeládje stáhta ja gielddat čuovvolit daid dearvvašvuoda- ja sosiál áššiin, leat mávssolaččat searvádahttimii ja prošeavttaid čađaheapmái.

6.2.11 Gielddaidgaskasaš ovttasbargu

Gielddaidgaskasaš ovttasbargu addá vejolašvuoda stuorát fágalaš birrasiidda, ja danne maiddái vejolašvuoda čađahit eambo viiddis prošeavttaid. Sáhtta maiddái addit prošeavttaide stuorát vásihusvuodu. Prošeavtta ovdamuniid, hehttehusaid ja veahtuid árvoštallamat, nannejuvvo go leat moanat mat leat veahá guhkin eret iešguhtetge gielddas. Dasa lassin sáhtta dát addit smávva gielddaide liibba oassálastit prošeavttaide maid sis eai leat alddiineaset olmmošlaš dahje ekonomalaš fárvuođat ieža čađahit.

7 ISKKADEMIID GÁVDNOSAT

7.1 Jearahallaniskcadeapmi

Jearahallaniskcadeamit čájehit ahte eanas prošeavttat leat leamaš vuosttašlinnjábálvalusa várás.⁴ Dušše veahá badjel 12 proseanta sis geat leat vástidan, leat leamaš nuppilinnjá bálvalusas ja veahá vuollel logi proseantta goalmmatlinnjábálvalusas. Dát máksá ahte leat leamaš oalle unnán prošeavttat mat leat spesiálistadearvvašvuodabálvalusa ja buohcciviesuid várás. 8:s dain 14 prošeavttain mat nuppi- ja goalmmatlinnjábálvalussii leat psykiatriija fágasuorggi siskkobealde.

Sámediggi mas lea ceikon ulbmil ahte buot joavkkut sámi álbmogis galget oažžut dásseárvosaš dearvvašvuoda-, sosiál- ja fuolahussfálaldaga. Prošeavttain mat leat ožžon doarjaga lea olles sámi álbmogii ávccát leamaš joavku maid doarjjaoažžut oaivildit eanemusat merketjit prošeavttaid váikkuhusaid. Lea leamaš earenoamážit joavku mánát ja nuorat, ja boarrásat mat ožžot ávkki dain váikkuhusain maid prošeavttat leat addán.

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbargit leat dat joavku geat eanemus leat leamaš searvvis prošeavttaid doaimmain. Dutkit, mánát ja nuorat ja geavaheaddjijoavkkut leat leamaš fárus muhtun muddui, ja berošteaddjiorganisašuvnnat eai leat searvan.

Sihke jearahallaniskcadeamit ja čiekŋalisjearahallamat čájehit ahte lea stuorra vealla gaskal doarjjaoažžuid vuordámušaid Sámediggái prošeavttaid dieđu gaskkusteadjin, ja Sámedikki vuordámušaid doarjjaoažžuide ja eará almmolaš ásahusa geatnegasvuoda ohat ja gilvit dieđu maid ožžot prošeavttain. Oallugat doarjjaoažžuin dovddahit ahte sii leat beahtahallan ahte Sámediggi ii leat čuovvolan prošeavttaid gávdnosiid, ii dihtomielalaš gaskkustanstrategiijain dahje ođđa prošeavttaid álggahemiin maid vuodđun leat čađahuvvon prošeavttaid gávdnosat. Sii

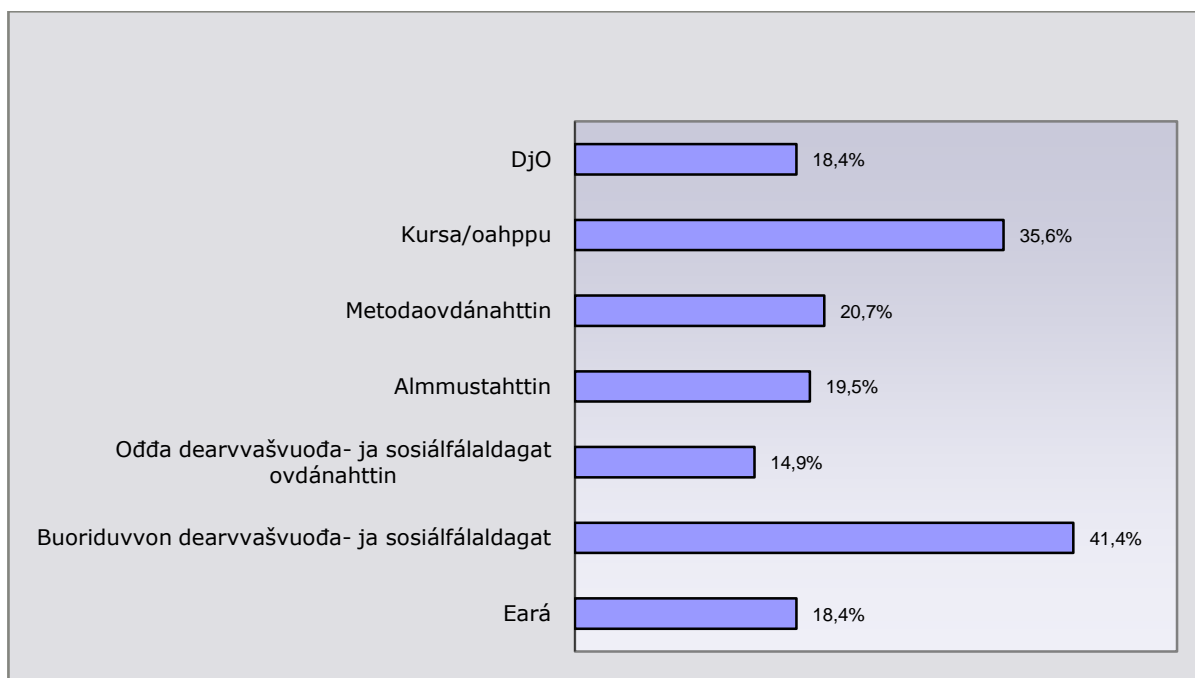
⁴Vuosttašlinnjábálvalus: Doaba geavahuvvon dan oasi birra (almmolaš) dearvvašvuodabálvalusas mainna pasienttat deaividit álggos ja mii čujuha pasienttaid nuppilinnjá bálvalussii. Synonyma: Vuodđodearvvašvuodabálvalus Nubbilinjjábálvalus: Spesiáliserejuvvon dearvvašvuodabálvalus maid dábálaččat buhcciesut dahje doaimbi spesiálisttat fáallet. Nuppilinnjá bálvalusaid fitnen gáibida dábálaččat čujuheami vuosttašlinnjábálvalusas.

váillahit vuogádatlaš čuovvoleami mii sáhtta dahkat álkibun earáide go ohcciide gávdnat sámi dieđuid. Dát sáhtta álkidahttit barggu oallugiidda.

Sáhttin dihte geahččat guđeládje prošeavttaid iešguhtetge ángiruššansurggiid lihkestuvvan-eavttut molsašuvvet, geográfija ja fága, jerrojuvvo dát eavttut maidái jearahallaniskadeamis. Mii áigut dás álggos geahččat guđeládje prošeavttat leat juhkkjuvvon daidda eavttuide. Maŋŋil áigut mii čatnat daid váikkuhanindikáhtoriidda.

7.1.1 Ángiruššansuorggit

Jearahallaniskadeamis ledje Sámedikki ángiruššansuorggit/vuoruheamit vuodđun vástádušmolssáeavttuide. Lasihuvvui maidái “eará” šládja man lei vejolaš čilget eambo. Lei vejolaš vástidit ollu molssáeavttuid. Čuovvováš šlájat; DjO, kurssat/oahpahuš/gelbbolašvuodáloktejeaddji doaibmabijut, metodaovdánahttin, dálá dearvašvuoda-, sosiála- ja fuolahusfálaldagaid buorideapmi, ođđa dearvašvuoda-, sosiála- ja fuolahussbálvalusaid ovdánahttin ja almmustahttin. Prošeavttaid juohkáseapmi iešguhtetge ángiruššansurggiide lei nugo čájehuvvon figuvrras vulobealde.

Diagrámma 1 Prošeavttaid ángiruššansurggiid proseantajuohkáseapmir

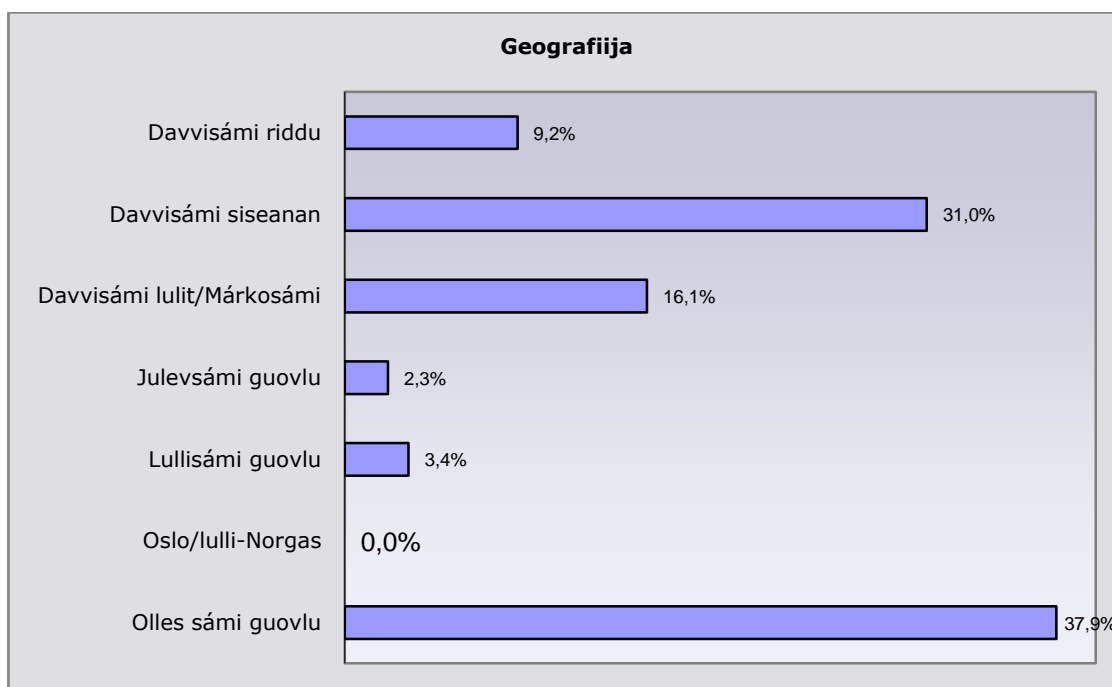
Figuvra čájeha ahte hui ollu prošeavttain lea leamaš ángiruššansuorggis “dála dearvašvuoda-, sosiála- ja fuolahussfálaldagaid buorideapmi. Leat leamaš ollu prošeavttat mat leat siskkildan kursa ja gelbbolašvuodáloktejeaddji doaibmabijuid. Gosii buot prošeavttat leat sisttisdoallan ollu ángiruššansurggiid. Dás sáhtta vihkut ahte ángiruššansuorggit leat nu viidát ahte lea vátis kategoriseret prošeavttaid ovttá suorggi siskkobeallái. Dasa lassin sáhtta vihkut ahte prošeavttat leat leamaš danláganat ahte sii álgovuodus leat viidát ja danne fátmastit ollu ángiruššansurggiid. Lea veahá iešguđetlágan juohkáseapmi čadnon dasa guhte ángiruššansuorggit sáhttet leat lotnolasat. Leat eanas DjO-prošeavttat ja metodaovdánahttinprošeavttat mat maidái siskkildit ulbmiliid buoridit dálá dearvašvuoda-, sosiála- ja fuolahussbálvalusaid. Prošeavttain mat siskkildit dálá dearvašvuoda-, sosiál- ja fuolahussbálvalusaid buorideami, siskkilda veahá vuolle bealli maidái kurssaid/oahpahuš/gelbbolašvuodáloktejeaddji doaibmabijuid. Go guoská

prošeavttaide main lea leamaš ulbmil ovdánahttit ođđa dearvvašvuoda-, sosiála- ja fuolahusbálvalusaid leat dušše guovttes dain mat maiddái siskkildit metodaovdánahttima. DjO-prošeavttain eai leat oktage dain mat maiddái siskkildit ođđa fáaldagaid ovdánahttima.

Šlája eará vuolde leat 8:s 16 prošeavttas main eai leat leamaš eará ángiruššansuorggit. 4:s dain leat čadnon mastergráđaguorahallamiidda ja doavttergráđaguorahallamiidda.

7.1.2 Geografiiija

Sámediggi lea ruđa juolludeamis maiddái deattuhan prošeavttaid geográfalaš háddjema. Surveyas lea danne jerrojuvvon guđelágan geográfalaš doaibmaguovlu prošeavttain lea leamaš. Guovlu juhkkjuvvui čieža šlájaid; Oslo/Mátta-Norga, Lullisápmi, Julevsápmi, Davvisámi lulli oassil/márkosápmi, Dávvisámi riddu ja Davvisámi siseana/Sis-Finnmárku. Dušše okta molssáeavttu lei vejolaš vástidit. Ii lean oktage respondeantta mii lei vástidan ahte Oslo/Lulli-Norga lei prošeavtta geográfalaš doaibmaguovlu. Julevsámi ja lullisámi guovllu dáfus leat 2 ja 3 prošeavtta mat leat vástidan. Dát máksá ahte daid guovlluid vástádusproseanta lea 33 proseantta ja hui vuollin. Maiddá Davvisámi rittu vástádusproseanta lea dušše 30 proseantta. Sihke ahte lávdegoddi lei unni ja ahte vástádusproseanta lei vuollin máksá ahte daid geográfalaš guovlluid representativitehta lea vuollin. Buhtastahttima geográfalaš dásis mii lea čadnon lihkestuvvamii ferte geahččat dán perspektiivvas. Lea dattetge deatalaš čujuhit ahte guđás danin ovcci prošeavttain mat leat ožžon doarjaga lullisámi guovllus, leat čadnon hui lávgalaga oktii ja leat guhtet guoimmiset joatkka. Jearahallaniskkadeamis leat dušše okta dan guđá prošeavttas vástidan.

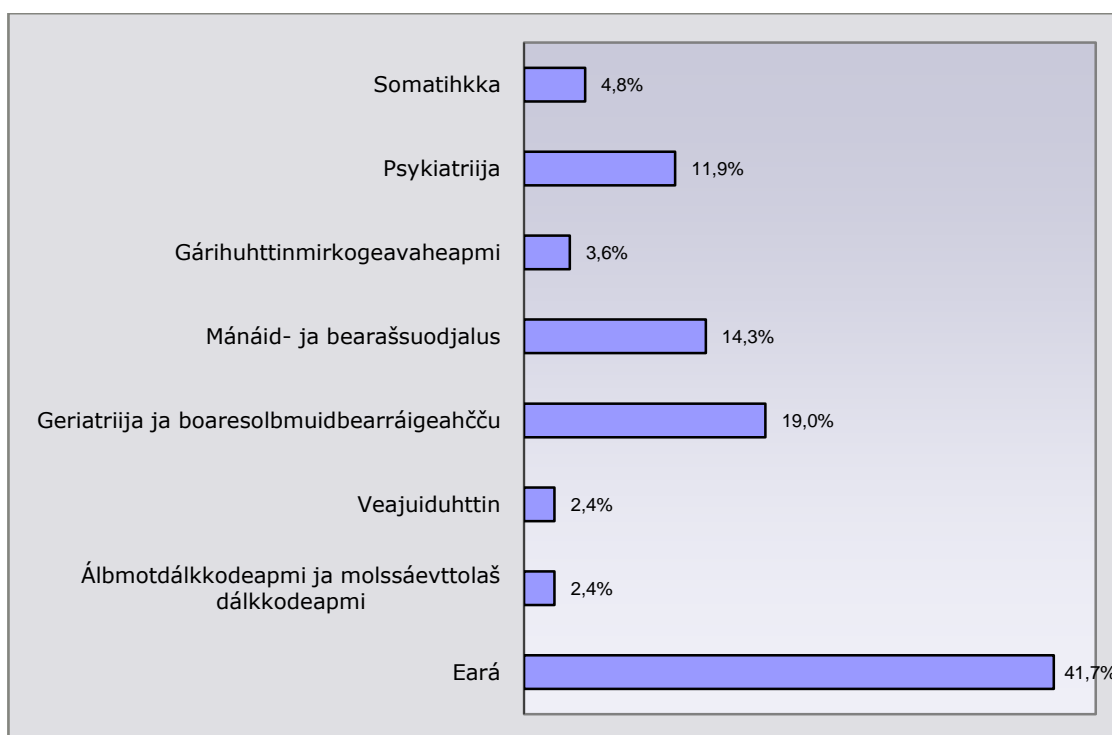

Diagrámma 2 Prošeavttaid juohkáseapmi proseanttaid mielde geográfalaččat

Juohkáseapmi čájeha ahte leat prošeavttat main lea olles sámi ássanguovlu Norggas prošeavtta geográfalaš doaibmaguovlu, mat leat leamaš bajemusas. Davvisámi siseana lea oalle badjin ovddastuvvon.

7.1.3 Fágasuorggit

Surveyas juhkkovuođedje fágasuorggit somatihkkii, psykiatriijii, gárihuhttinmirkogeavaheapmái, mánáid- ja bearašsuodjalus, geriatriija/boarrásiidfuolahus, veajuiduhttin, álbmotdálkkodeapmi /molssáevttolaš dálkkodeapmi ja eará. Ii lean vejolaš russet ollu molssáevttuid. Čájehuvvui maŋŋil go surveya lei čađahuvvon ahte ledje olles 41,7 % sis geat ledje vástidan gažaldaga, geat ledje kategoriseren prošeavtta eará vuollái. Vástideddjiid cealkimiid mielde, ledje sivat dasa ahte moanat prošeavttat juogu háddjanedje ollu fágasurggiid badjel, dahje ahte soames vástideaddjit oaivvildedje ahte šlájat ledje beare viidát. Dán sivas ii sáhte lohkat indikátoriid buhtastahttima fágafáttaid vuostá leame representatiiva. Dušše guokte gitta njeallje vástádusa ledje prošeavttaid birra fágasurggiin somatihkka, veajuiduhttin, gárihuhttinmirkogeavaheapmi ja álbmotdálkkodeapmi/ molssáevttolaš dálkkodeapmi. Mii áigut dattetge váldit dán fárrui, muhto váruhit analiisaoasi vástáduslogu.

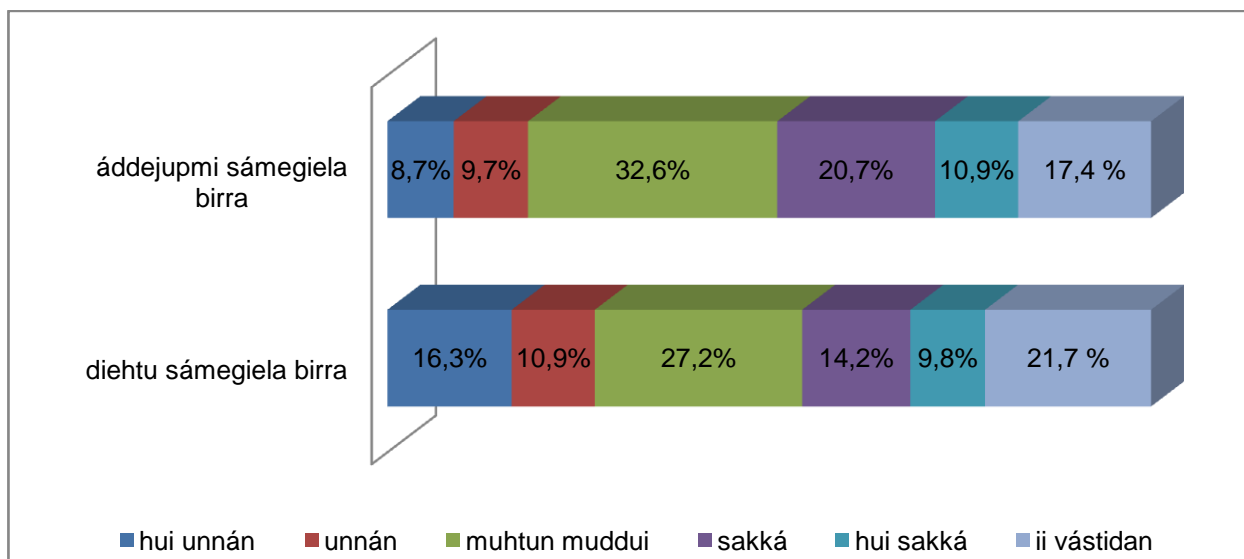
Diagrámma 3 Prošeavttaid juohkáseapmi fágasurggiide proseantaid mielde

Vástádusaid juohkáseapmi nugo boahtá ovdan figuvrras bajábealde lea maiddáii addojuvvon Sámediggái. Sámediggi oaivvilda fágajuohkáseami mii lea dahkkon figuvrras, addá buori gova das mo sii vásihit duohta juohkáseami go guoská fágaide.

7.2 Diehto- ja áddejupmerievdan sámi giela ja kultuvrra birra

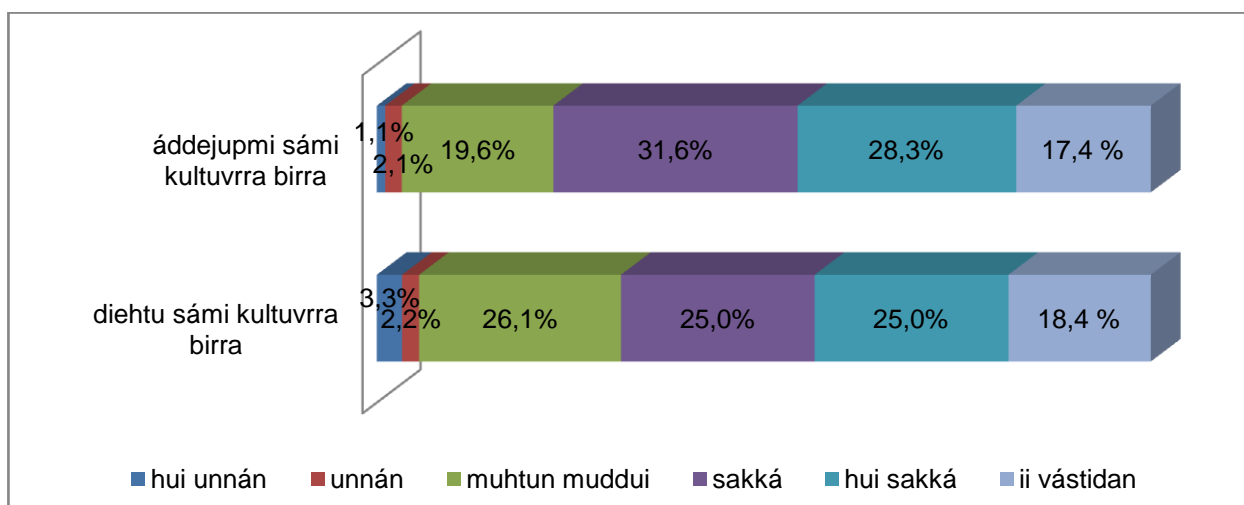
Nugo namuhuvvon ovdal čájehii stuorra dearvvašvuoda ja birgenláhkeiskadeapmi sámi ja norgga ássanguovlluin – SAMINOR stuorát duhtameahtunvuoda vuodđodearvvašvuoda-bálvalusain sámi álbmoga gaskkas go norgga. Earenoamážit lea dát čadnon dearvvašvuoda-bargiid giella ja kulturgelbbolašvuhtii. Sáhttin dihte addit dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldaga eaktuda Sámediggi ahte lea diehtu ja gelbbolašvuhta sámi gielas ja kultuvrras buot dásiin dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris.

Sáhttin dihte mihtidit dieđu ja áddejumi rievdamas sámi ja giela ja kultuvrra hárrái, jerrojuvvui doarjjaoažžuin guđeládje prošeavttat leat váikkuhan dihtui sámegeiela birra, áddejupmái sámegeiela birra ja dihtui sámi kultuvrra birra ja addejupmái sámi kultuvrra birra.

Diagrámma 4 čájeha guđe muddui prošeavttat lea mearkkašan dieđu ja áddejumi rievdamii sámi giela birra

Jearahallaniskadeami vástádusat čájehedje ahte prošeavttat leat leamaš eanet mávssolaččat dihtui ja áddejupmái sámi kultuvrra birra go giela birra.

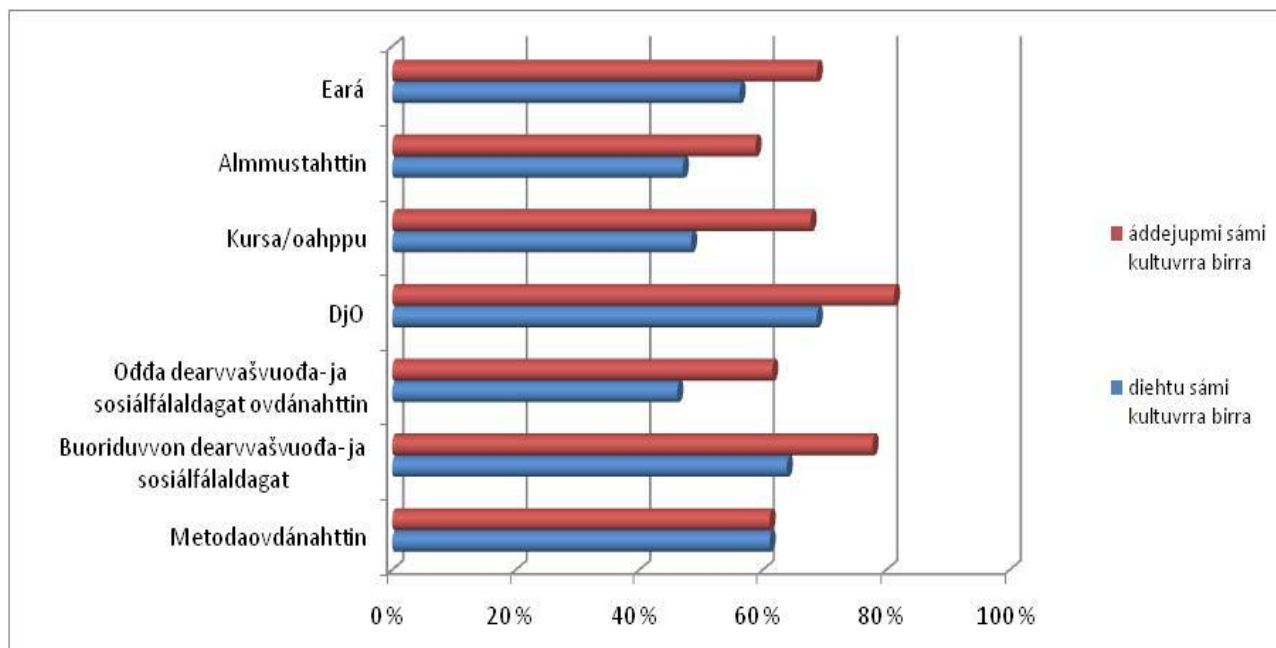
Diagrámma 5 guđe muddui prošeavttat leat dagahan rievdamas dihtui ja áddejupmái sámi kultuvrra birra

Lea máksán hui ollu sámegeielipmárdussii, muhto ii nu ollu ollu go kultuvrii. 60 respoaneantta muitaledje ahte prošeavttat muhtun muddui gitta hui sakká leat dagahan rievdamas dihtui ja sámi giela birra, ja 71 respoaneantta dieđihit ahte prošeavttat muhtun muddui gitta hui sakká lea dagahan rievdamas sámegeiela geavaheami addejumi birra. 88 respoaneantta muitalit ahte prošeavttat muhtun muddui gitta hui sakká leat rievdadan dieđu ja áddejumi sámi kultuvrra birra. Dain prošeavttain main gelbbolašvuodálokten/kursa lei oassi prošeavttas, ledje 31 prošeavtta vástidan 1 ahte gelbbolašvuodáloktendoaimmat ledje dušše giella, 31 prošeavttas 0 dušše kulturáddejumi, ja 31 prošeavttas leat fas 12 leamaš čadnon sihke gillii ja kulturáddejupmái. Dát

čájeha ahte váldodeaddu maiddá prošeavttaid oahpahusoasis, lea leamaš čadnon kulturáddejupmái.

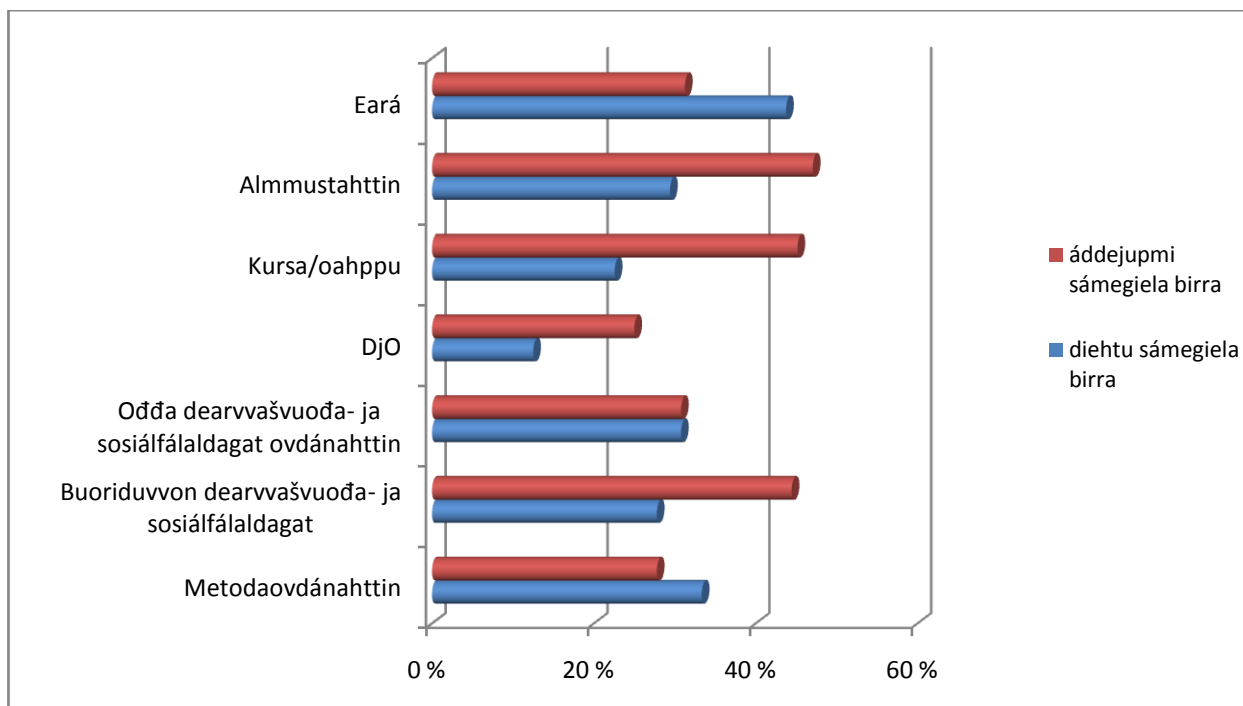
7.2.1 Sámedikki áŋgiruššansuorggit/vuoruheamit

Jearahallaniskkadeapmi čájeha ahte leat veahá erohusat guhte áŋgiruššansurggiide prošeavttat leat čadnon, ja man ollu leat váikkuhan áddejupmái ja dihtui sámi giela ja kultuvrra birra.

Diagrámma 6 Prošeavttat mat sakká ja hui sakká leat váikkuhan sámi giellaáddejupmái- ja máhttui áŋgiruššansurggiid mielde.

Áŋgiruššansuorggit mat leat máksán eanemus sámi gillii leat almmustahttin, kursa ja oahpahus ja buoriduvvon dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldat. Almmustahttin lea badjin iskkadeamis giela dáfus, dannego dát eanas leat leamaš, dahje leat jorgaluvvon sámegillii. Go guoská dihtui sámegiela birra leat áŋgiruššansuorggit metodaovdánahttin, ođđa dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldagaid ovdánahttin, ja almmustahttin ja eará mii lea bajemusas jearahallaniskkadeamis. DjO lea oalle vuollin go guoská váikkuhussii sámegillii. Ahte DjO prošeavttat eai leat nu badjin giellaáddejumi dáfus go kulturáddejumi dáfus oaivildit mii lea lunddolaš. DjO prošeavttat leat hárvve čadnon njuolga giellaoahpahussii, ja leat danne maiddá unnit mávssolaččat giella- ipmárdussii. Áŋgiruššansuorgi buoriduvvon dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldat, lea maiddá oalle badjin sámi giela áddejumi ja dieđu dáfus. Dát gullá várra oktii dainna ahte buot prošeavttat mat leat badjin áŋgiruššansuorggis “Buoriduvvon dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldat” maiddá boahá sámi vuoruhansuorggi “kursu ja oahpahus” vuolde. Lea veahá hirpmástuhtti ahte áŋgiruššansuorgi kursa/oahpahus ii leat badjeleappos sámegieláddejumi- ja dieđu dáfus. Sivvan dasa lea ahte jearahallaniskkadeami mielde, leat hui unnán kursa-/oahpahus prošeavttat mat leat njulgestaga giellaoahpahus, muhto ollu prošeavttat leat čadnon kulturgelbbolašvuhtii.

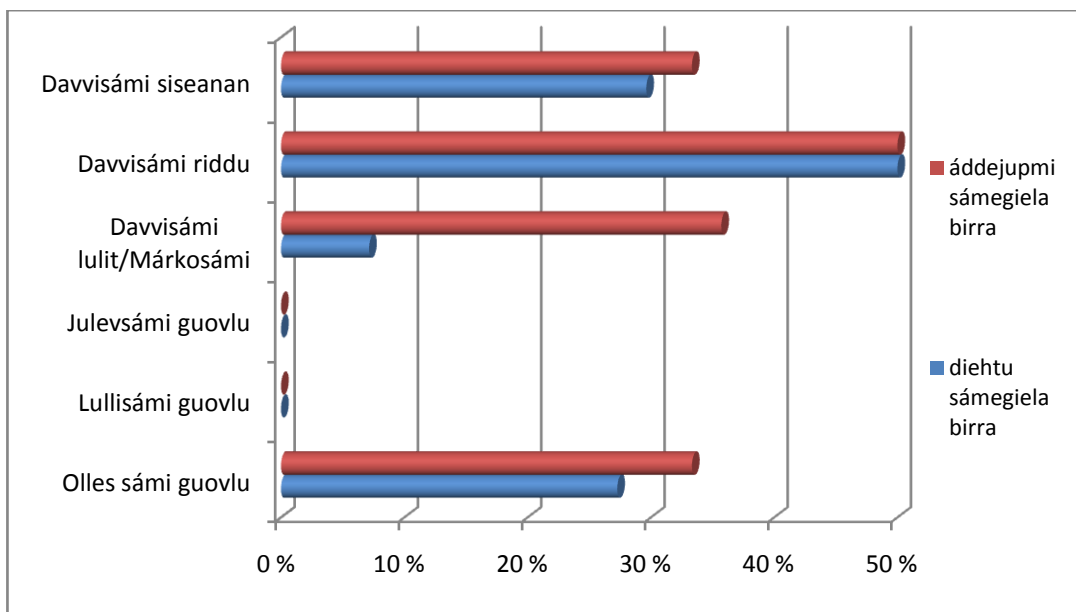

Diagrámma 7 prošeavttat mat sakká ja hui sakká leat váikkuhan sami kulturáddejupmái- ja dihtui, ángiruššansurggiid mielde.

Surveyas leat buot ángiruššansuorggit oalle badjin go guoská sami kulturdihtui- ja ipmárdussii. Lea doaimma DjO dáfus ahte lea leamaš oalle stuorra váikkuhus sami kulturáddejupmái. 16 prošeavttas leat 13 mat dieđihit ahte prošeavttat leat mearkkašan sakká dahje hui sakká sami kulturáddejupmái ja 16 prošeavtta 11:s ahte lea sakká ja hui sakká mearkkašan sami kulturdieđu rievdamii. Ángiruššansurggiin *Buoriduvvon dearvašvuoda- ja sosiálfálaldat*, lea váikkuhus sami kulturáddejupmái- ja dihtui gosii seamma dásis go DjO.

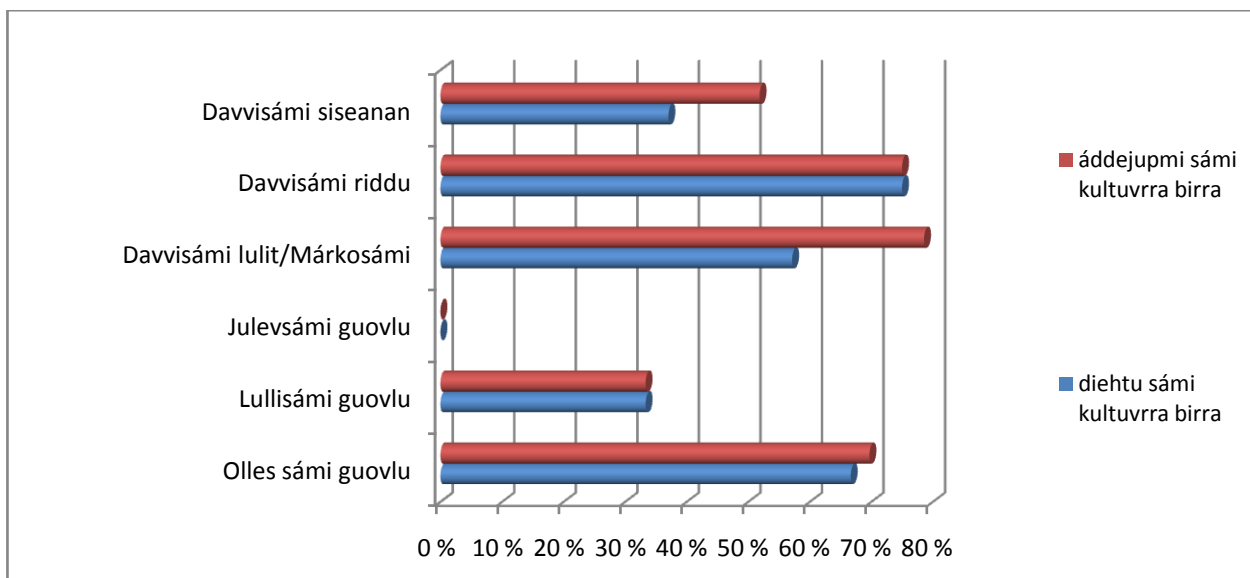
7.2.2 Geografijja

Geografijja dáfus leat oalle stuorra erohusat dasa mo doarjjaoažžut dovdet man bures prošeavttat leat lihkestuvvan, ja lea čadnojuvvon sámegiela- ja kulturáddejumi rievdamii. Go Sámediggi jearahallui de čujuhuvvui ahte lea deatalaš áddet geográfalaš erohusaid historjjálaš perspektiivvas. Sis Finnmárkkus leamaš áibbas eará vuolggasadji dasa mii guoská giella- ja kulturáddejupmái. Sis Finnmárkkus lea giella leamaš oalle nanus, ja prošeavttain leamaš unnán fokus gillii danne go leamaš beroštupmi eará čuolbmačilgehusaide. Davvisámi rittus, Julevsámis ja lullisámis leamaš áibbas eará vuolggasadji, sihke dasa mii guoská sámegiela ja kulturdihtui ja maidái áddejupmái.

Diagrámma 8 prošeavttat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan sámegielaáddejupmái- ja dihtui, biddjon geográfalaččat.

Obbalaččat sáhttit dadjat ahte leat Davvisámi rittu prošeavttat main veardiduvvo leat leamaš stuorámus ávki, go geahččá sámegiela dieđu ja áddejumi. 8 respondeanttas leat 4 vástidan ahte prošeavttat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan sin dihtui ja áddejupmái sámegiela birra. Davvisámi lulli guovllus lea váikkuhus gillii leamaš erenoamáš stuoris sámegiela áddejupmái, muhto diehtu sámegiela birra lea veardiduvvon ollu vuolleliidda. Julev- ja lullisámi guovlluin eai leat prošeavttat váikkuhan stuorrát dahje hui stuorrát sámegillii.

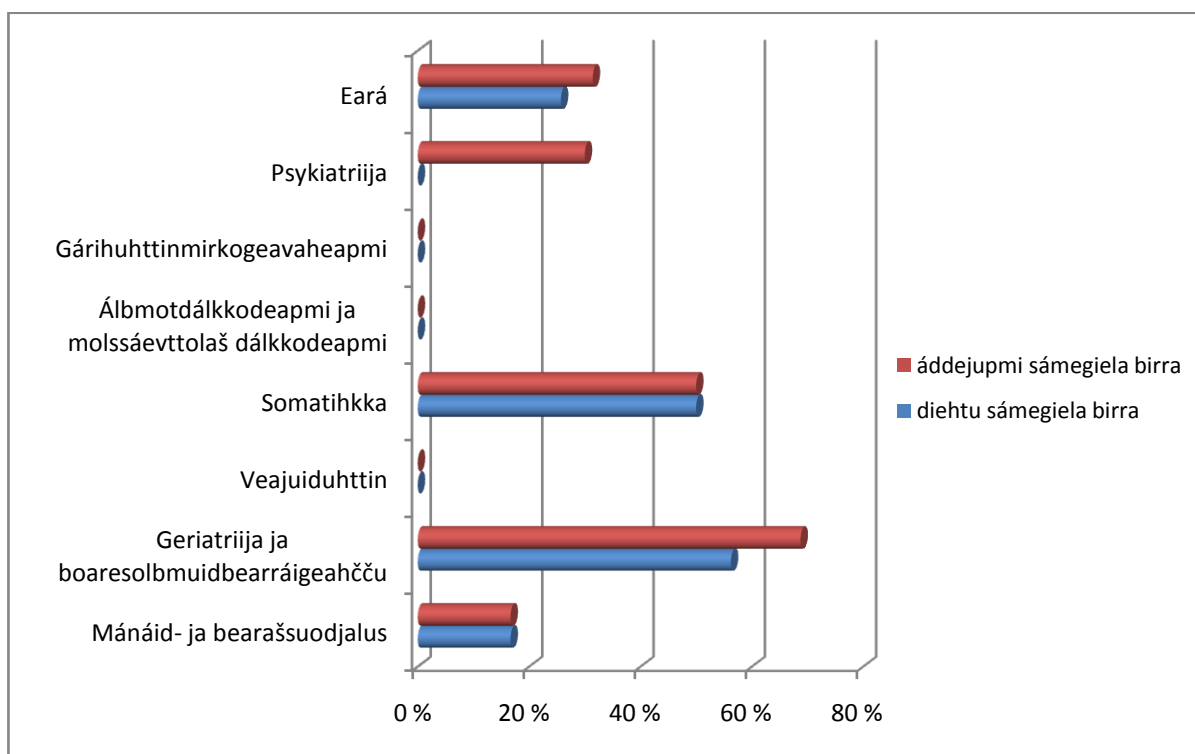
Diagrámma 9 prošeavttat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan sámi kultuvrra áddejumi ja dieđu birra, biddjon geográfalaččat.

Davvisámi riddu oažžu maid ollu čuoggáid sámi kultuvrra áddejumi ja dieđu ektui. Dasa mii guoská sámi kultuvrra áddejupmái, lea dušše Davvisámi lulli/ Márkosámi guovllut mat ožžot eanet čuoggáid. Maiddái prošeavttat mat gullet olles sámi guvlui ožžot jámma buriid čuoggáid dakkár jearaldagain go sámi kulturdiehtu- ja áddejupmi. Váikkuhus gillii ii leat seamma stuoris. Nugo figuvra čájeha de ii leat oktage prošeakta lullisámi guovllus váikkuhan sakká dahje hui

sakká dasa mii guoská sámi giella- ja kulturievdamii. Go leat dušše guokte prošeavtta dán guovllus, de lea váttis dahkat loahpalaš konklusuvnnaid. Maiddái lullisámi guovllus leat unnán prošeavttat ja konklusuvnnat dán guovlluin leat eahpesihkkarat. Golmma prošeavttas leat guokte prošeavtta veardidan váikkuhusa leame positiivan dasa mii guoská dihtui ja addejupmái sámi kultuvrra birra, muhto árvoštallo leame unnin. 7.6.3 kapihttalis bohtá ovdan Snåase gieldda jearahallamis ahte sin mielas lea váikkuhus beare unnán danne go doaibmabidju ii leat vel bistevaš. Almmatge oaivvilda gieldda ahte prošeavttain lea leamaš oalle stuorra mearkkašupmi siskkáldasat gielddas, earenoamážit dahkat gieldda bargiid dihtomielalažžan. Dát guoská sihke bajit dássái ja dearvvašvuoda- ja sosiálsuorgái. Gieldda muitala ahte dearvvašvuoda- ja sosiálbargit dovdet ahte leat erohusat gaskal sámi ja dáža álbmoga maid sii eai dieđe mii lea, ja sii dovdet ahte lea dárbu áddet dáid erohusaid, ja diehtit mii daidda lea sivva. Dáinna lágiin leamaš prošeakta deatálaš sámi kulturdihtui- ja addejupmái Snåase gielddas. Leamaš maiddái vuordámušat ahte prošeavttain galggai váikkuhus eará gielddaide, muhto dát váikkuhus ii leat bohtán. Lea dušše Rørvik gieldda gos leat bargan váttisvuodaiguin, ja doppe leat sii bargan viidáseappot oažžut sámi beali eambo mieelde gieldda plánaide.

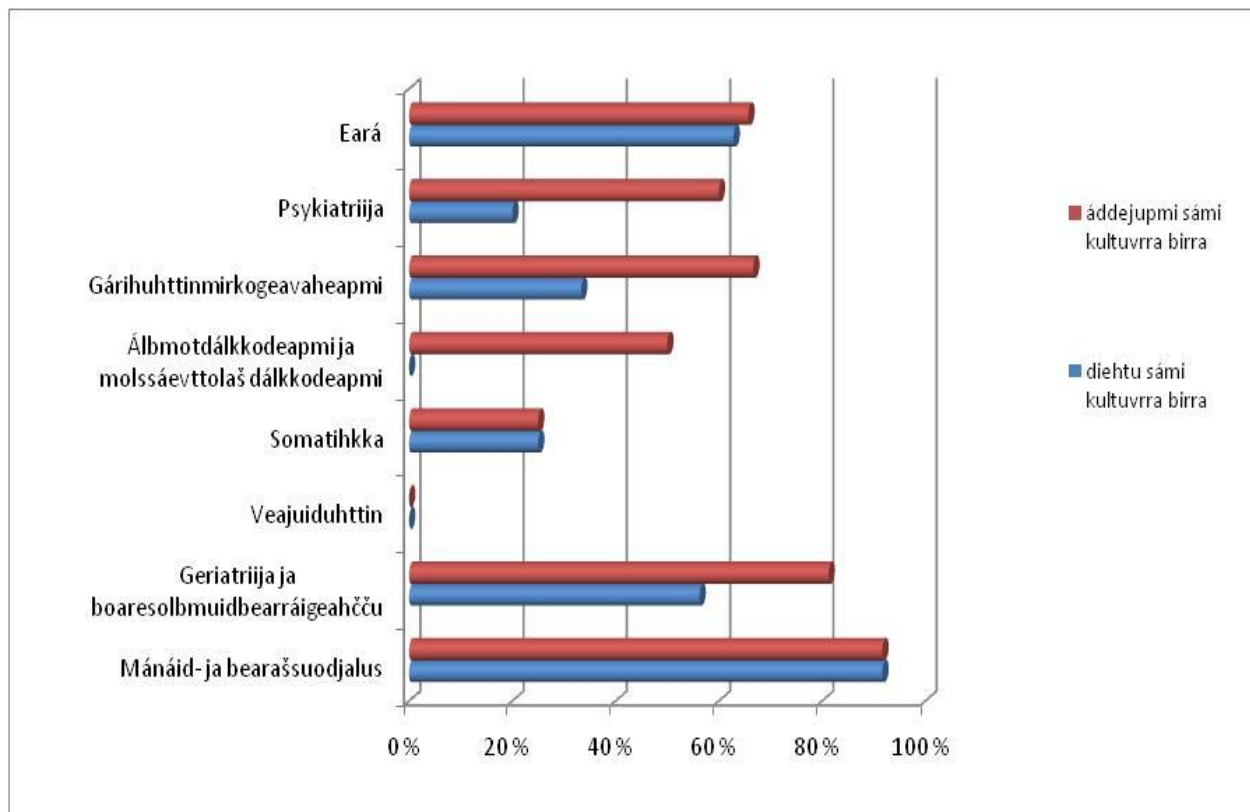
7.2.3 Fága

Prošeavttaid váikkuhus sámi giela ja kultuvra addejumi ja dieđu ektui rievddada ollu. Leat fágasuorggit geriatriija ja boarrásiidfuolahus ja somatihkka main leamaš stuorámuš váikkuhus sámi giela ektui. Eanaš fágasurggiin eai leamaš stuorra erohusat gaskal prošeavttaid váikkuhusaid ipmárdussii ja dihtui sáme giela birra, earret psykiatriijas. 3 prošeavtta 10 psykiatriija prošeavttas árvoštallojit sakká dahje hui sakká mearkkašan sáme gieladdejupmái, iige oktage prošeakta árvoštallo váikkuhan hui sakká sáme gieladihtui. Buot golbma prošeavtta leat gelbbolašvuodálokten prošeavttat gos guovttis leamaš sihke giella ja kulturáddejupmi fáddán.

Diagrámma 10 Oassi prošeavttain mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan sáme gieladdejupmái- ja dihtui, biddjon fágasurggiid mieelde.

Jearahallan čájeha ahte buot fágasurggiin leamaš stuorra áddejupmi sámi kultuvrra birra, earret veajuiduhttimis mas leat dušše guokte prošeavtta.

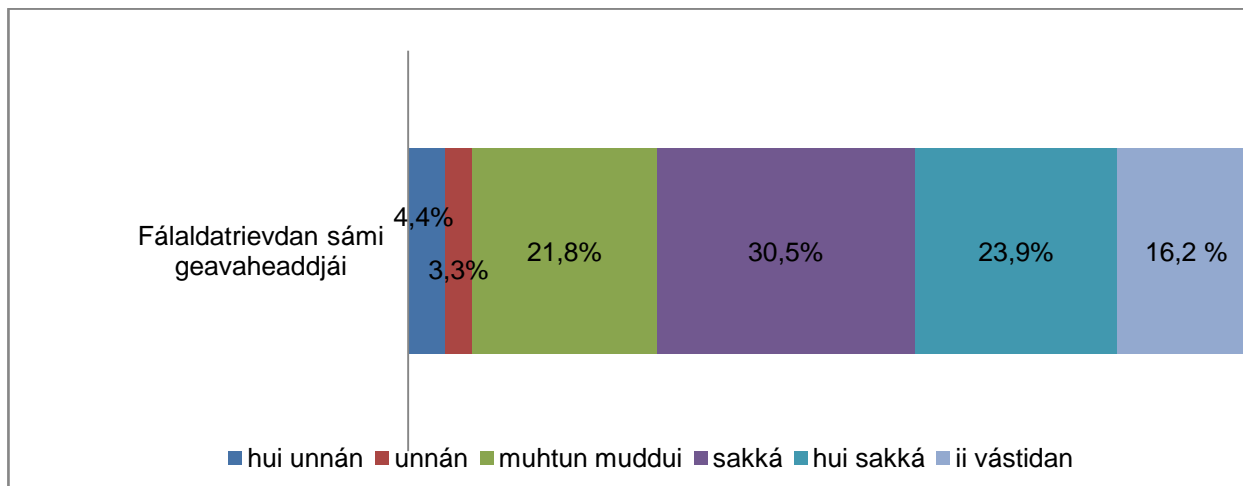
Diagrámma 11 Oassi prošeavttain mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan sámi kultuvrra áddejumi ja dieđu birra, biddjon fágasurggiid mielde.

Leat oalle stuorra erohusat juohke fágasuorggi siskobealde dasa mii guoská sámi kultuvrra áddejumi ja dieđu birra. Prošeavttaid váikkuhusat árvoštallojit leat stuorábut sámi kultuvrra *áddejupmái* go sámi kultur*dihtui*. Dát ii guoskka mánáid ja bearašsuodjalusa ja somatihka fágasurggiide. Liikká leat stuorra oassi respondeanttain positiiva vástáduš go jerrojuvvo guđelágan váikkuhus prošeavttain lea leamaš dihtui sámi kultuvrra birra.

Mánáid- ja bearašsuodjalus lea dat fágasuorgi mii oažžu eanemus čuoggáid sihke sámi kultuvrra áddejumi ja dieđu dáfus, gos guoktenuppelot prošeavttas oktanuppelogis vástidit ahte prošeakta sakká dahje hui sakká lea váikkuhan dihtui ja áddejupmái sámi kultuvrra birra. Maiddái šládja “eará” oažžu ollu čuoggáid deidus ja áddejumis sámi kultuvrra birra. Dán šlájás leat ollu prošeavttat čadnon kultuvrii ja kulturáddejupmái, nugo prošeakta “master kulturpsykiatriijas” ja prošeakta “riegádahttin Sámis”.

7.3 Fálaldatrievdan sámi geavaheaddjái

Sámediggi áigu doaimbajuid geavaheami bokte aktiivvalaččat bargat ahte šaddá bastevaš dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalus sámi geavaheddjiide. Dát mearkkaša ahte Sámediggi prošeavttaid bokte háliida bargat ahte šaddet bastevaš rievdadusat sámi álbmoga bálvalusfálaldahkii. Vai sáhttit árvoštallat doarjagiid váikkuhusaid de leat mii dán guorahallamis geahččan makkár mearkkašupmi prošeavttain lea leamaš rievdadit bálvalusfálaldaga sámi álbmogii. Dát lea čadnon sihke otnáš fálaldagaid rievdamii ja ođđa fálaldagaide.

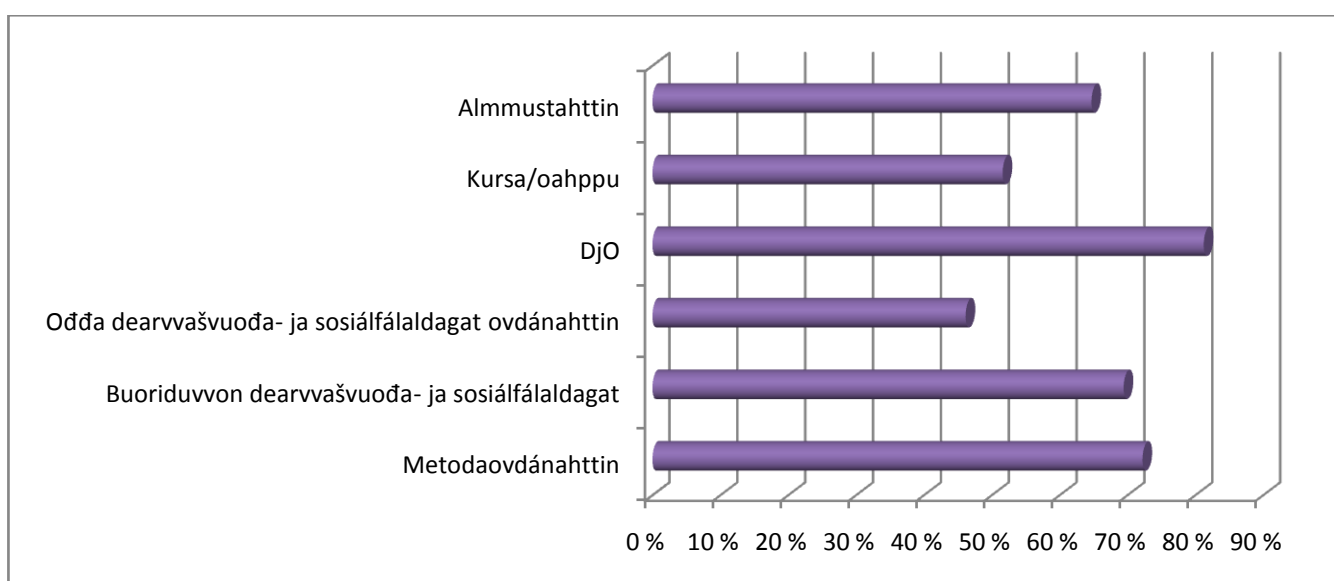

Diagrámma 12 čájeha man garrasit prošeavttat leat dagahan bálvalusfálaldagaid rievdadeami sámi álbmogii

Nugo figuvra čájeha de lea 91 proseanta dain geat leat vástidan árvvoštallan ahte prošeakta unnán dahje muhtun muddui lea váikkuhan bálvalusfálaldaga rievdamii sámi álbmogii. Vaikko dušše 80 % dain geat leat jearahallon leat vástidan dán gažaldaga, de lea čielga vihkkun ahte doarjjaoažžut oaivvildit ahte prošeakta sakká lea mearkkašan bálvalusfálaldaga rievdamii sámi álbmogii. 50 respondeantta leat vástidan ahte prošeakta sakká dahje hui sakká lea mearkkašan bálvalusfálaldaga rievdamii.

7.3.1 Sámedikki ángiruššansuorggit

Go juohkit vástádusaid daid iešguđege ángiruššansurggiide oaidnit ahte prošeavttat jámma, beroškeahhtá makkár prošeavttat leat, árvvoštallojit leat leamaš beaktilat rievdadit bálvalusfálaldaga sámi geavahedjjiide.

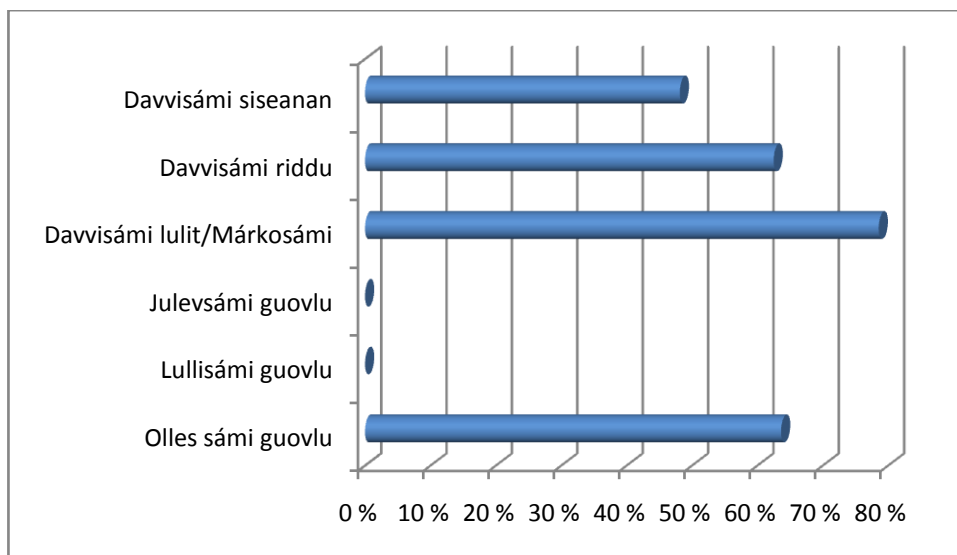
Diagrámma 13 Oassi prošeavttain mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan bálvalusfálaldaga rievdamii sámi geavaheaddjiide dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis, biddjon ángiruššansurggiid mielde.

Tabealla čájeha ahte DjO siskkobealde lea váikkuhus leamaš stuorámus, gos 16 prošeavttas 13 prošeavtta oaivvildit ahte prošeakta lea sakká dahje hui sakká mearkkašan bálvalusfálaldaga rievdamii. Maiddái suorggit nugo otnáš bálvalusfálaldaga buoridaemit ja metodaovdánahttin leat hui badjin guorahallamis. DjO šládja siskkobealde lea 16 prošeavttas 9 prošeavtta gullevaččat Davvi Norgga Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáži (BVUNN). Sii oaivvildit ahte sin lihkestuvvanfaktor dieđuid atnuválnin bálvalusfálaldagas, lea čadnon dasa mo sii leat bargan. BVUNN lea prošeaktaáigodagas bargan hui diehtomielalaččat atnui váldimiin. Sii leat bargan njuolga gielddaid ektui, ja diehtu lea váldon atnui ovtat manos. Gielda lea addán dieđu ruovttoluotta BVUNNii nu ahte prošeavttat leat ožžon mielde daid vásihusaid mat gielddas leat boahán. Dát modealla lea dynamálaš ja dat geat barget mánáidsuodjalusain beaivválaččat dovdet eaiggátvuoda prošeavttaide. Dát dovdo hui positiivalažžan sihke BVUNNii ja gielddaide.

Dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid ovdánahttin lea dat ángiruššansuorgi mii oažžu unnimus čuoggáid. 13 prošeavttas leat 5 prošeavtta dieđihan ahte eai leat ásahan ođđa bálvalusfálaldaga. Almmatge árvoštallo ahte dat vihtta prošeavtta⁵ leat oalle bures lihkestuvvan dan bokte ahte leat buoridan bálvalusfálaldaga sámi geavaheaddjiide. Dán árvoštallamis deattuhit earenoamážit ahte eanet fokus iešalddis čummaide, boahá buorin sámi geavaheaddjái ja nu dagaha buoret bálvalusfálaldaga.

7.3.2 Geografija

Prošeavttaid geográfalaš mearkkašupmi dasa mii guoská bálvalusfálaldaga rievdadeapmái čájeha čielga erohusa gaskal Julevsámi ja Lullisámi guovlluid ja daid eará guovlluid.

Diagrámma 14 Oassi prošeavttain mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis bálvalusfálaldaga rievdamii sámi geavaheaddjiide, biddjon geografija mielde.

Dan guokte vuosttaš namuhuvvon guovllus eai árvoštallo prošeavttaid váikkuhusat leat nu stuorrát bálvalusfálaldaga ektui sámi álbmogii. Ovttá skálas 1 gitta 10 rádjai leat 3 dain viđa respondeanttas Julev- ja lullisámi guovllus, árvoštallan lihkestuvvanfaktora buoriduvvon bálvalusfálaldagain leat 5, skálas mii lea 1 gitta 10 rádjai. Okta lea árvoštallan dan leat 4 ja dat

⁵ Mitaluvvon eará gažaldaga vuolde jearahallanguorahallamis, ovttá skálas mii manná 1 gitta 10 rádjai.

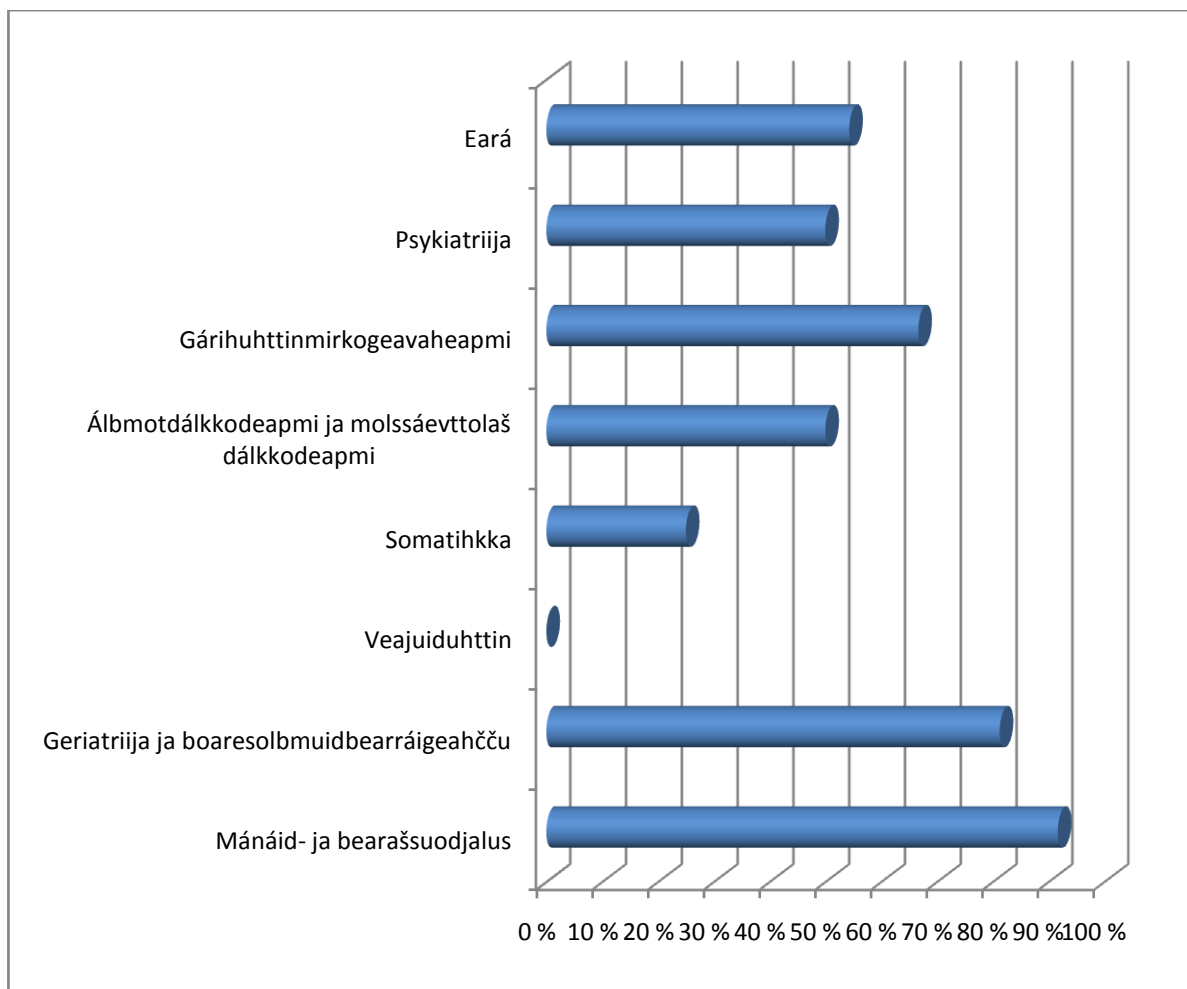
mañimus respondeanta lea fas dan árvvoštallan leat 3. Vaikko vel váikkuhus árvvoštalloge leat unnit dan mañimus prošeavttas de čállá respondeanta kommentára oassái: *Lei unna prošeavttaš mii lei hui buorre sámi geavaheaddjái. Prošeavttas lei oktavuoha dearvašvuođa- ja sosiálbálvalusa bargiiguin gelbbolašvuođaloktema bokte. Dat eará doaibmajijut fas čađahuvvojedje nu ahte dain ii lean gielda olus mielde.*

Davisámi lulli/Márkosámi guovllut leat guovllut gos árvvoštallo prošeavttain leat stuorámuš váikkuhus. Dan njealljanuppelot prošeavttas mat gullet dán doaibmaguvlui, leat 8 respondeantta, ovttá skálas 1 gitta 10 rádjai, addán 6 dahje eanet go árvvoštallet lihkestuvvanfaktoriid mat leat čadnon bálvalusfálaldaga buorideapmái. Árvvoštallamis deattuhuvvojit guokte beali, vuosttaš lea ahte diehtu iešalddis dagaha áddejumi sámi geavaheaddji dárbbuide. Okta respondeanta lohka čuovvovaččat: *Prošeakta galggai hukset fierpmádaga dearvašvuođabargiide geat barge sámi geavaheddjiiguin. Fierpmádagas lei digitála fierpmádat gos ledje čoahkkimat main digaštallui ja ledje logaldallamat. Doppe digaštallojedje áigequovdilis fáttát ja logaldallamiid fáttáid mearridedje joavkku oasseváldit. Oasseváldiid gelbbolašvuođadásis lei erohus go muhtimat dihte ollu ja earát fas unnán. Dát lei mielde nannemin gelbbolašvuođa siskkáldasat fierpmádagas ráđđeaddimiin, bagademiin ja fágalaš digaštallamiiguin.* Nubbi čuokkis lea čadnon dasa ahte leat ásahan áibbas ođđa fálaldagaid sámi geavaheaddjái, dego prošeakta: *kultuvrralaš dearvašvuođaguovddáš ja ásahan dearvašvuođa deaivvademiid prošeavtta oktavuodas: Fuolahusfálaldat sámi boarrásiidda Márkogilážiin.*

Geográfalaš guovllus "olles sámi guovlu" árvvoštallo prošeavttaid váikkuhus leame hui positiivan. Árvvoštallamis mii lea dahkkon skálas mii lea 1 rájes 10 rádjái leat 33 prošeavttas 21 mat ožžot badjel 6. Maiddái dás deattuhuvvo ahte čuolmmaid áddemis lea váikkuhus iešalddis. Dasa lassin deattuhuvvo vejolašvuohta váldit prošeaktametodaid geavahussii. Okta ovdamearka lea prošeakta mii lea 110 guovddaža várás, mas respondeantta lohka čuovvovaččat prošeavtta birra: "Prošeakta lea sementeren, duodaštan ja láchán vuođu buoridit áidna fálaldaga mii lea sámegeielat álbmoga várás hui sakká jus lea dárbu váldit oktavuoda norgga gádjunbálvalusain sámegeillii. Mun oainnán vuodđodárbun beassat geavahit iežas eatnigiela/šaddangiela heahtedilis ja lean dovddastan man deatalaš dát lea go prošeakta lei jođus."

7.3.3 Fága

Fágasurggiid siskkobeaalde lea stuorra mearkkašupmi rievdadit bálvalusfálaldaga prošeavttaid bokte, earenoamážit geriatriijas ja boaresolbmuid bearráigeahčus, ja mánáid- ja bearašsuodjalusas.

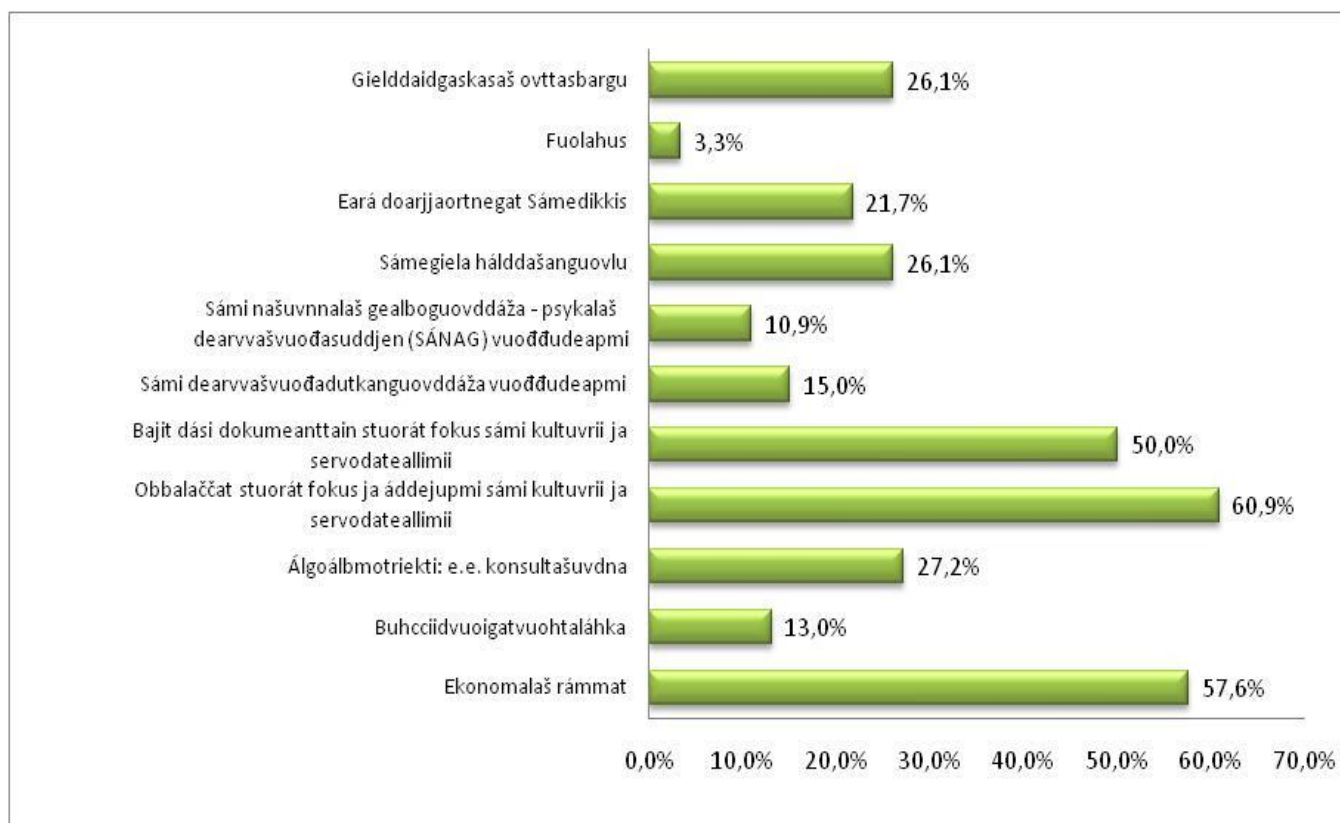
Diagrámma 15 Oassi prošeavttain mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis bálvalusfálaldaga rievdamii sámi geavaheaddjái, biddjon fágaid mielde.

9 dain 12 prošeavttas mat leat árvoštallan prošeavttas leat stuorra ja hui stuorra mearkašumi bálvalusfálaldahkii ja mat gullet mánáid- ja bearašsuodjalussii, lea Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáš čađahan. Hui mánnga dáin prošeavttain gullet oktii ja leat nubbi nuppi joatkagat. Deattuhuvvo, cealkámušain mat leat dahkkon jearahallamis, ahte sivva dan buori lihkostuvvamii bálvalusfálaldat prošeavttain, lea ahte prošeavttat jotkojuvvojit ja čuovvoluvvojit. Dasa lassin deattuhuvvo ahte bargu dađistaga lea čadnojuvvon nannoseabbo gielddaide main lea beaivválaš ovddasvástádus čuovvolit mánáidsuodjalusáššiid.

Bohtosat geriatriija ja boaresolbmuidbearráigeahččama bálvalusfálaldaga rievdamis leat maddái buorit. 16 prošeavttas oaivvildit 12 prošeavtta ahte dat sakká dahje hui sakká lea mearkašan bálvalusfálaldahkii. Dat eará njeallje fas vástidit ahte prošeavttain muhtun muddui lea leamaš mearkašupmi. Mánngga prošeavttas čujuhuvvo earret eará ahte dearvvašvuoda bargiid oassálastin leamaš deatálaš bohtosii. Okta respondeanta dadjá čuovvovaččat: *Ollu dearvvašvuodabargit, ja mánnggas seamma dearvvašvuodaásahusas oassálaste semináras. Dát dagaha vejolažžan oazžut bistevaš rievdademiid.*

7.4 Olggobeale faktorat

Jearahallanguorahallamis, leat mii jearran doarjjaoažžun makkár olggobeale faktoriid sii oaivvildit leamaš mearkašahti joksat prošeavttaid mihtuid, olggobeale faktoriid čilget kapihtal 6:s.

Diagrámma 16 Olggobeale faktorat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan joksat prošeavtta mihtuid.

Diagrámma čájeha ahte leat earenoamážit golbma olggobeale faktora mat leat mearkkašan ollu prošeavttaid mihtuid joksamii. Dát leat; obbalaččat eanet fokus ja áddejupmi sámi kultuvrra ja servodateallima birra, Ekonomálaš rámmat ja eanet fokus sámi kultur ja servodateallimii bajitdási dokumeanttain

Jearahallanguorahallamis leat 56 dain 92 respondeanttas vástidan ahte áddejupmi ja fokus sámi kultur ja servodateallimii sakká ja hui sakká leat mearkkašan prošeavttaid mihtuid joksamii. Respondeanttat eai leat bidjan nu stuorra deattu eamiálbmotriektái, muhto measta seamma ollu deattuhan stuorát fokusa sámi kultur ja servodateallima bajitdási dokumeanttaide. Dát fokus sáhtta hui sakká leat boađus eamiálbmotrievtti ovdáneamis sihke gaskariikalaččat, ja Norggas. Earenoamážit lea konsultašuvdnaortnet mearkkašan ollu Sámedikki váikkuheapmai dearvašvuodasuorggi bajitdási dokumeanttaide. Jearahallamiin boahtá ovdan ahte mángga áššis lea leamaš deatálaš daidda geat čađahedje prošeavttaid ahte lea eamiálbmotriekti duogábealde, dego ággan oažžut coavcci organisašuvnnas čađahit prošeavttaid.

Ekonomiija lea faktor mii veardiduvvo hui dehálažžan vai prošeakta galgá lihkostuvvat. 53:s respondeanttain leat vástidan ahte prošeavtta lihkostuvvanfaktor sakká dahje hui sakká lea leamaš čadnon ekonomalaš rámmaide. Čiekŋalisjearahallamiin lea maid bohtan ovdan ahte prošeavttaid čađaheapmi hui sakká leamaš sorjavaš Sámedikki ekonomalaš doarjagiin. Ekonomiija, čađahančehppodat ja bohtosat gullet oktii. Buot casajearahallamat čájehit ahte prošeavttat eai livčče čađahuvvon jus ii livčče juolluduvvon ruhta prošeavttaide.

Jearahallama vuodul boahtá ovdan ahte SÁNAG ásaheapmi ii leat mearkkašan ollus prošeavttaid mihtomeriid joksamii. Dušše 10 prošeavtta leat lohkan ahte SÁNAG sakká dahje hui sákka lea leamaš mearkkašahti mihtomeriid joksamii. Snáase gieldda jearahallamis bođii ovdan ahte sin gildii leamaš SÁNAG mearkkašahti, earenoamážit bagadeaddjin prošeavttaid čađaheamis.

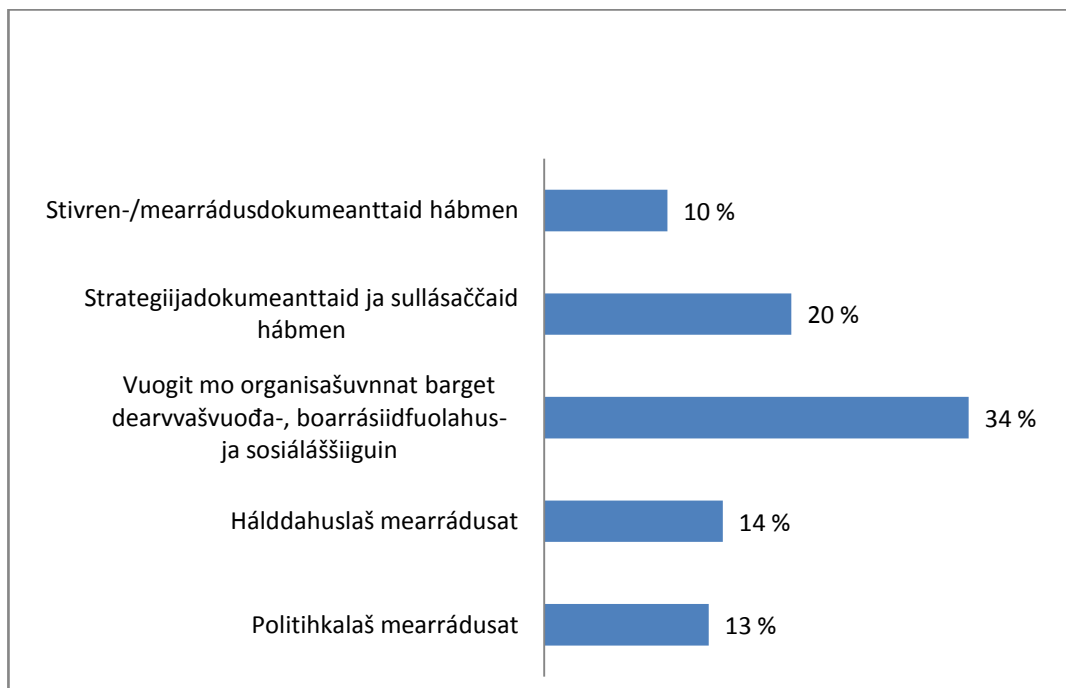
SÁNAG lea dál ásahuvvon Snåasei ja lea dan bokte šaddan oassin dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusa fáraldagas dán lullisámi guovllus ja nu maiddái Snåase gielddas.

24 respondeantta jearahallamis leat vástidan ahte sámegeiela hálddašanguovlu sakká dahje hui sakká leamaš mearkkašahttin prošeavtta mihttomeriid joksamii. Leat earenoamážit prošeavttat maidda gullá olles sámi guovlu, ja prošeavttat Sis Finnmárkkus gos leamaš eanemus mearkkašahtti mihttomeriid joksamii. Čiekŋalisjearahallamiin bođii ovdan ahte sámegeiela hálddašanguovlu mánggaládje váikkuha positiivalažžan mihttomeriid joksamii. Okta lea ahte dat addá gildii ekonomalaččat vejolašvuoda čađahit dákkár prošeavttaid prošeaktadoarjagiiguin. Nubbi lea ahte giella proseassa bokte beassá mielde sámegeiela hálddašanguovlui, šaddá eanet dihtomielalaš iežas ovddasvástádussii sámi álbmoga ektui, ja nu maiddái positiivan čađahit doaimmaid mat sáhttet buoridit dili sámi álbmogii. Hálddašanguovllus ja daid fáraldagaide maid dat addá álbmogii omd. oahpahusáššiin, lea maid dasa lassin stuorra mearkkašupmi boahtte áiggis rekrutteret olbmuid geain lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuhta.

Bearráigeahčču lea hui unnán váikkuhan prošeavttaid mihtuid joksamii. Dušše golbma respodeantta leat vástidan ahte fuolahus lea leamaš deatálaš prošeaktabohtosii, ja dán golbma lea seamma ásahus čađahan. Sámediggi oaivvilda ahte bearráigeahčču ii leat mearkkašan nu ollu bohtosiidda dahje prošeavttaide dannego dán rádjái ii leamaš fokus sámi pasienttaid vuoigatvuođaide. Dát guoská vuoigatvuođaide mat leat sámilágas ja vuoigatvuođaide pasienttaidvuoigatvuođalágas. Dáinna lea Sámediggi bargamin, ja sii doivot dát boahteáiggis boahdá mearkkašit eanet prošeavttaide.

7.5 Earáhuvván fokus sámi pasienttaid dárbbuide bajit dásis

Sámedikkis lea maiddái mihttu ahte dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttat galget dagahit ahte rievdá fokus bajit dásis sámi geavaheddjiid dárbbuid ektui. Jearahallan čájeha ahte dat geat leat čađahan prošeavttaid, eai dovdda ahte nu lea dilli.

Diagrámma 17 Prošeavttat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan rievdadit fokusa sámi geavaheaddjiid dárbbuide bajit dásis

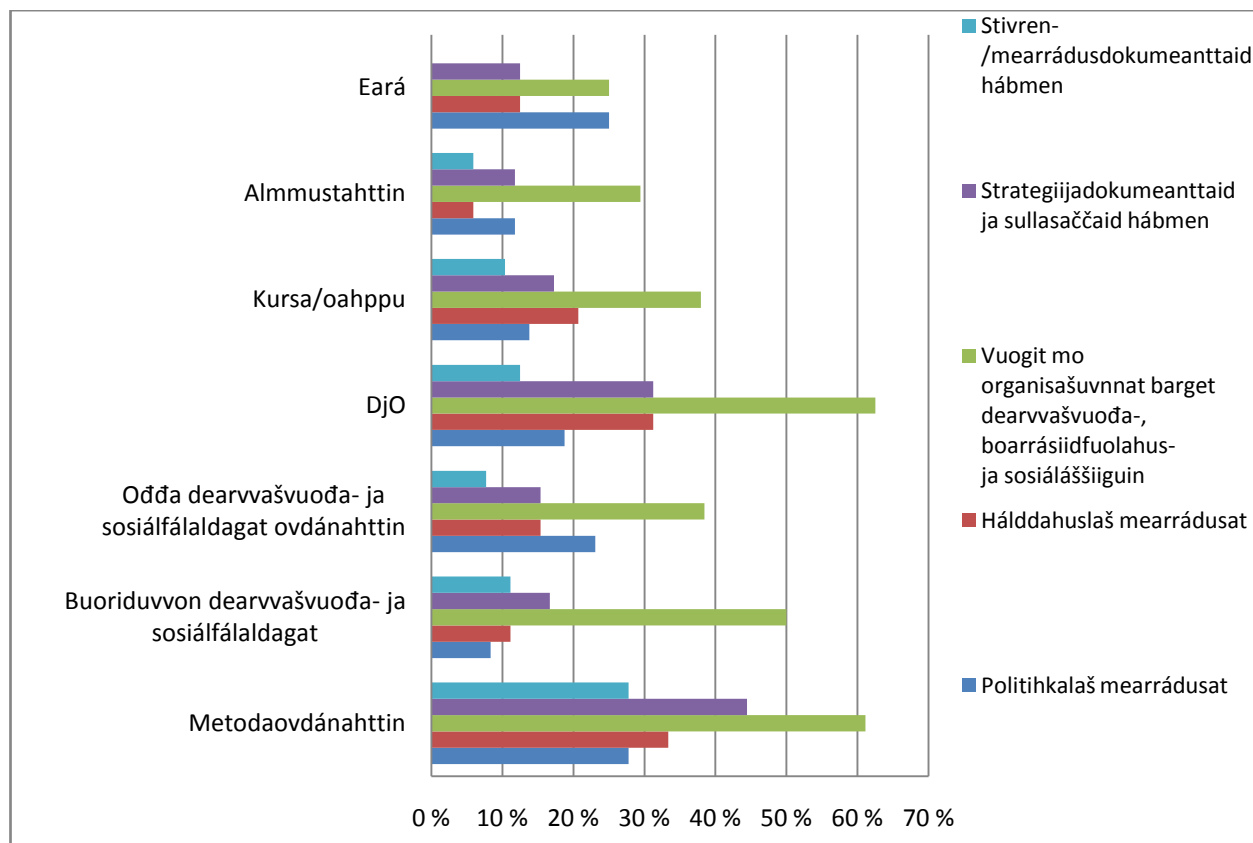
Diagrámma čájeha ahte stuorámus rievdadus bájit dásis, lea čadnon dasa mo organisašuvnnat barget dearvvašvuoda-, fuolahus- ja sosiáláššiiguin. 92:i respondeanttas oaivvildit sullii 31 ahte prošeakta sakká dahje hui sakká lea váikkuhan dákkár rievdadeapmái. Doppe gos prošeavttat leat unnimusat váikkuhan lea stivren- ja mearrádusdokumeanttaid hábmemis, muhto liikká leat oallugat geat oaivvildit ahte prošeavttat leat mearkkašan strategiijadokumeanttaid fokusa rievdamii. Muhtun respondeanttat čujuhit dasa ahte ádjána oažžut dohkkehuvvot ja ahte leat sierranas heiveheapmi sámi álbmoga dárbbuide. Sihke áigi, ja ahte čađahuvvojit mánggat prošeavttat váikkuha. Go organisašuvnnain ja fágabirrasiin oažžu dohkkeheami vuhtto dat bajitdási dokumeanttain. Muhtun respondeanta dadjá ná: *Oanehis áiggis sáhtta leat ahte mearrádusaid váikkuheapmi ii leat nu oidnosis, muhto manjil mánggaid prošeavttaid oaidnit ahte fokus sámi áššiide/oktavuođaide lea stuoris.*

Muhtun hui miellagiddevaš ášši lea go okta respondeanta oaivvilda ahte prošeakta njulgestaga lea váikkuhan ahte gieldda lea bargan beassat sámegejala hálddašanguvlui. Respondeanta dadjá ná: *“Prošeakta lea leamaš mielde oažžumin gieldda hálddašanguvlui”*. Jus geahččá dán daid bohtosiidda mat leat 7.4 ja maid sámi giellahálddašanguovlu mearkkaša dego olggobeale faktorin, čájeha dát miellagiddevaš ovttasdoaimma prošeavttaid gaska, dihtomiellalašvuoda ja sámegejala hálddašanguovllu.

Muhtun respondeanttat namuhit bohtosiid mánggusindahkama, ja váillahit čuovvoleami Sámedikki bealis. Dát čájeha ahte leat vuordámušat Sámediggái, ja ahte sii galggašedje veahkehit oažžut iešguhtege prošeavttaid bohtosiid mielde bájit dási strategalaš dokumeanttaide.

7.5.1 Ángiruššansuorggit

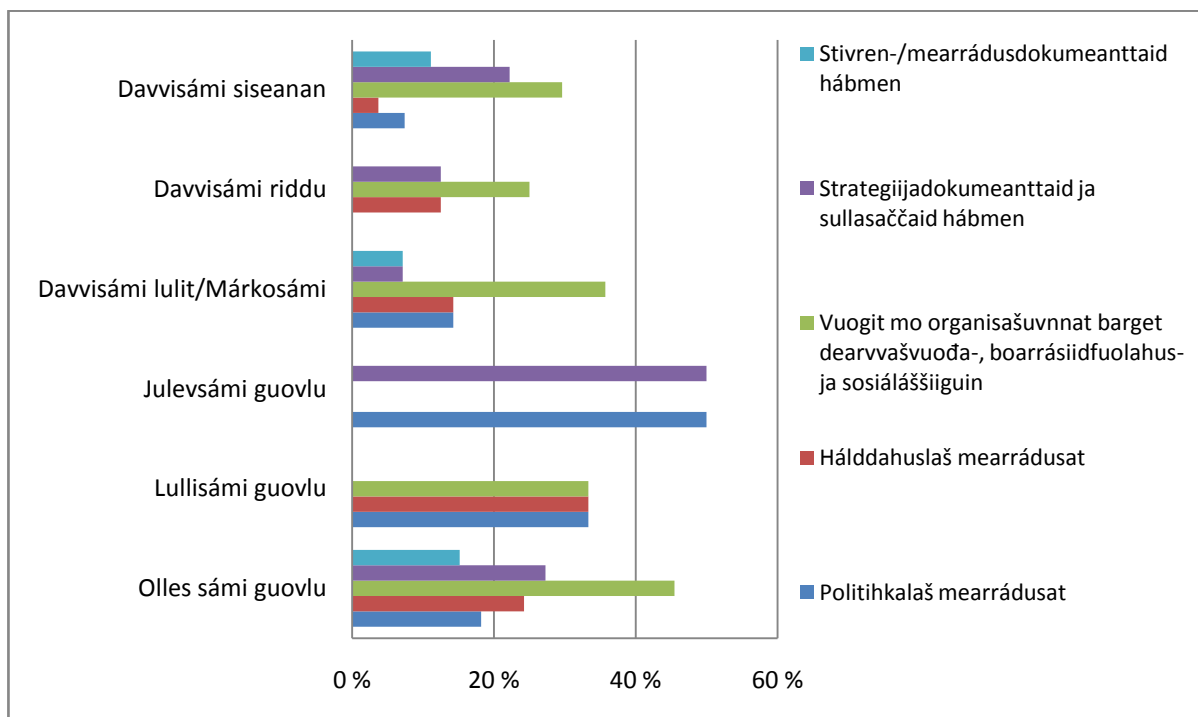
Maiddá go geahččat vástádusaide mat leat juohkásan daid iešguhtege ángiruššansurggiide, oaidnit ahte prošeavttat, beroškeahtta guđe ángiruššansuorgái dat gullet, árvoštallojit prošeavttaid váikkuhusat leat stuorámussan dan vuohká mo organisašuvnnat barget.

Diagrámma 18 Prošeavttat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan rievdamii bajit dásis, áŋgiruššansurggiid mielde.

Nugo diagrámma čájeha de árvvoštallo Metodaovdánahttin ja DjO áŋgiruššansurggiin váikkuhus leat badjel gaskamearálaš dási buot surggiin. Veardiduvvon eará áŋgiruššansurggiiguin de lea váikkuhus metodaovdánahttinprošeavttain ja DjO lemaš stuoris bájit dásis. Badjelaš 60 % prošeavttain lea leamaš mearkkašupmi dan vuohkái mo organisašuvdna bargá dearvašvuoda- ja sosiál- gažaldagaiguin, dát lea measta 20 bajábealde gaskamearálaš dási. Ahte prošeavttain lea leamaš nu stuorra váikkuhus dasa mo organisašuvnnat barget, lea árvideamis čadnon dasa ahte máŋga metodaprošeavtta maiddái árvvoštallojit bures lihkostuvvan go bálvalusfálaldat lea buoriduvvon sámi álbmogii. Fálaldagaid rievdan, sáhtta mearkkašit dasa mo organisašuvdna bargá, danne gullet dát áššit oktii. Leat prošeavttat mat gullet áŋgiruššansurggiide “dearvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid buorideapmi” ja almmustahttin main árvvoštallo leat unnimus váikkuhus bajit dásis.

7.5.2 Geografiija

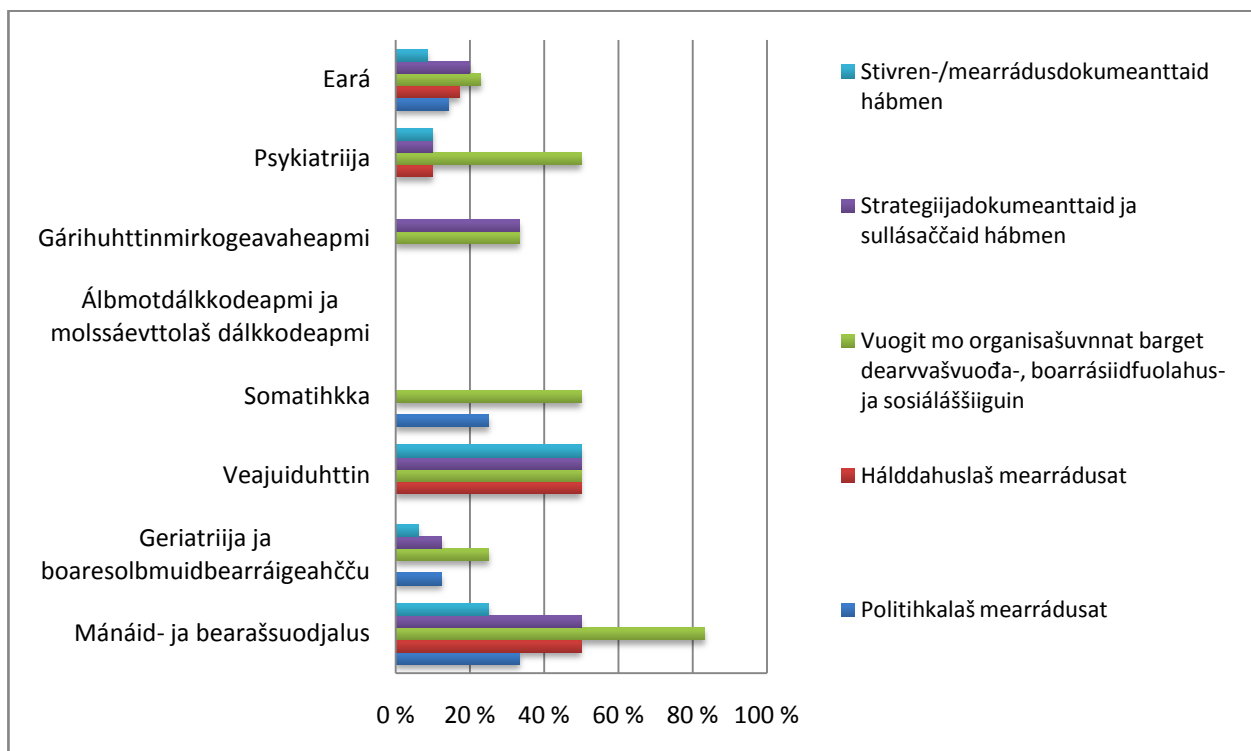

Diagrámma 19 Prošeavttat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan rievdamii bajit dásis, geografiija mielde.

Geografiija ektui leat Lullisámi ja Julevsámi guovlluin earálágan juohkáseapmi go gaskamearálaččat. Julevsámeguovllus leamaš váikkuhus strategiijadokumeantaid hábmemii ja politiikalaš mearrádusaide. Lullisámeguovllus ii leamaš váikkuhus stivrendokumeantaid ja strategiijadokumeantaid hábmemii.

Davisámi siseatnanguovllus leamaš unnit go gaskamearálaš váikkuhus hálddahušlaš mearrádusaide. Lea veahá váttis dadjat manne nu lea, muhto ollu prošeavttat mat leat čađahuvvon gullet psykiatriija ja geriatriija fágasurggiide.

7.5.3 Fága

Diagrámma 20 Prošeavttat mat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan rievdamii bajit dásis, fágasurgiid mielde.

Fágasurggiid siskkobealde leat earenoamážit spiehkastagat psykiatriija siskkobealde main leamaš stuorát mearkkašupmi dan vuohkái mo organisašuvnnat barget go mearkkašupmi daid eará indikátoriidda. Mearkkašupmi bajit dásis leamaš stuorát buot indikátoriin mánáid- ja bearašsuodjalus. Dát sáhtá bohtit das go eanas oasi dáin prošeavttain lea Davvi Norgga Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáš čađahan ja sin bohtosiid čuovvoleapmi lea čilgejuvvon bajábealde.

7.6 Casačilgehus

7.6.1 Omasvuonamodealla – Omasvuona gielda

Omasvuona gielda lea ráhkadan modealla mo čuovvolit gárihuhttinmirkogeavaheddjiid gielddas. Prošeavtta duogáš lea ahte Omasvuona suohkan vásihii ahte gárihuhttinmirkogeavaheapmi geavaheddjiid geain lea sámi kulturduogáš eai lihkostuvvan. Eahpelihkostuvvama lohku lei hui allat maŋŋil go ledje leamaš ásahusdivššus. Sii geat barge gárihuhttinmirkogeavaheddjiiguin gielddas bidje gažaldaga ahte leago eahpelihkku- stupmi čadnon kultuvriigullelaš faktoriidda. Dáinna duogážiin ozai gielda doarjaga čađahit prošeavtta mas kulturbealli gárihuhttinmirko geavaheapmidálkkodeamis lei guovddážiis. Biddjui čoahkkái prošeaktajoavku mas ledje čieža olbmo mas golbmasis lei gárihuhttinmirko- geavaheapmivásihus, ja ledje leamaš ásahasas.

Modealla vuodđun lea kulturáddejummi ja modealla fokus lea geavahit kulturduogáža ja kultursymbolaid go gárihuhttinmirkogeavaheddjiide alceset hukse luohhtevašvuoda, dálkkodanmovtta ja áddejummi. Metoda váldá atnui mánggakultuvrralaš áddejummi mas deaddu lea

sámi/kveana bealli. Prošeakta čađahuvvi 2003-2006 áigodagas. Gielda oaččui prošeaktii doarjaga 2003:s, 2004:s ja 2005:s. Prošeakta ii livčče sáhttán čađahuvvot jus dasa ii juolluduvvon doarjja.

Go prošeakta lea dagahan ahte kultuvrralaš riggodat lea čalmmustahtton ja lea šaddan stuorát áddejupmi sámi áššiide, lea leamaš veahkkin dagaheame ahte Omasvuona gielda bođii prosessii šaddat oassin sámegeiela hálddašanguovllus.

Prošeakta árvoštallo hui bures lihkostuvvan dannego čájehuvvui ahte modealla dagahii hui buriid bohtosiid. Dasa lassin lea gielda nagodan váldit modealla atnui organisašuvnnas ja sirdit modealla maiddá eará fágasurggiide. Gielda oaččui maŋŋil NAV ođđasisorganiserema sierra ossodaga mii gohčoduvvui psyhkalaš dearvvasvuolta go psykalaš dearvvašvuolta, gárihuhttinmirkogeavaheapmi ja mánáidsuodjalus časkojedje oktii. Gielda lea nagodan joatkašuhttit modealla sihke dasa mii guoská gárrenvuhtii ja nagodan sirdit dan eará surggiide dán ossodagas. Leat máŋga siva dasa ahte leat nagodan váldit dan atnui ja joatkašuhttit. Prošeakta-joavkkus mii biddjui ledje olbmot mat ledje hui áŋgirat ja dovde váttisvuoda. Go ovddidedje modealla de nagodedje geavahit sihke geavaheddjiid dieđu ja vásihusaid ovttas veahke-ásahusa vásihusaiguin. Dasa lassin lei gieldda ráđdeolbmá ja politihkkáriid doarjja deatálaš, sihke prošeavtta čađahettiin ja barggu čuovvoleapmái maŋŋá prošeaktaáigodaga, ja gielda lea lassi ruđa juolludan ossodahkii maŋŋil prošeaktaáigodaga. Prošeakta lea maid movttiidahttán eanet fuomášumi ja eanet prošeavttaid, mat dál leat ožžon doarjaga direktoráhtas.

Prošeavtta sirdinárvu lea hui stuoris. Modealla sáhttá geavahuvvot eará gielddain main leat sullasaš váttisvuodát čadnon sámi ja kveana áššiide, muhto sáhttá maid sirdojuvvot eará organisašuvnnaide ja ásahusaide mat barget olbmuiguin. Dát lea dan dihte go modealla vuodđun leat olbmot ja sin kultuvra.

Gielda lea aktiivvalaččat veahkehan juohkit dieđuid prošeavtta birra dainna go sii dovde geatnegasvuoda juohkit dáid dieđuid. Sii leat gaskkustan prošeavtta bohtosiid vásihusaid konferánsas mii lei Sámedikkis, sii leat mitalan modealla birra eará gielddaide, sii leat gárihuhttinmirkogeavaheapmi ja psykalaš dearvvašvuoda joatkkaoahppus oahpahan sihke gielddas ja olggobealde gieldda. Gielda oaččui doarjaga direktoráhtas juohkin dihte dieđuid, ja doarjja dagahii ahte ráhkaduvvui filbma man dál geavahit oahpu oktavuođas. Sii váillahtit almmatge čuovvoleami Sámedikki bealis, earenoamážit dasa mii guoská sámi riikkaidgaskasaš ovttasbargui. Gielda lea ožžon dieđu Ruoŋa ja Suoma bealde ahte prošeakta lea miellagiddevaš maiddá doppe.

7.6.2 Sámi mánáidsuodjalus - Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáš

Davvi Norgga Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáš (BVUNN) lea čađahan máŋga prošeavtta. Guovddázis lea erenoamáš ovddasvástádus sámi áššiide, go sis lea sámi perspektiiva iežaset ulbmilparagrafas. Buot prošeavttat mat leat ožžon doarjaga Sámedikkis gullet oktii ja leat sorjavaččat nubbi nuppis. Buot leat DjO ja metodaovdánahttin prošeavttat. Buot prošeavttat gullet mánáidsuodjalussii ja leat iešguhtetlágan mánáidsuodjalus gullelaš váttisvuodát mat leat sámi guovlluin. Bargovuohki mii lea geavahuvvon prošeaktačađadettiin lea lagas oktavuohta ja ovttasbargu prošeavttaid birra mánáidsuodjalus bargiiguin máŋgga sámi gielddas. Ođđa dieđu atnui váldin ja metoda mii gullá mánáidsuodjalussii sámi guovlluin lea geavahuvvon ja ovdánahtto seammás go prošeavttat leat leamaš jođus.

Sihke dat ahte bargovugiid ja ahte ođđa diehtu váldo atnui doppe gos bargu dahkko gielddain go prošeakta čađahuvvo, dagaha ahte dát prošeavttat lihkostuvvet nu bures. BVUNN lea maid geavahan dán prošeaktabarggu dieđu ja vásihusa vuodđun iešguhtege sosionoma- ja mánáidsuodjalusoahpahas Davvi Norggas. Leat maid ráhkaduvvon diehtočállosat mat leat mángga dain namuhuvvon oahpahas lohkanmeriin.

BVUNN lea dárbbášan dan prošeaktadoarjaga maid Sámediggi lea addán go dušše 30 % guovddáža doaimmas oažžu doarjaga Mánáid- ja dásseárvodepartemeanttas.

7.6.3 Lullisámi ráđdeaddifálaldat – Snåase gielda

Davvi Trøndelaga Allaskuvla dagai ovdaprošeavtta gos dutkit Marianne Hedlund ja Anne Lise Moe árvvoštalaiga lullisámi álbmoga dili dearvvašvuođa- ja sosiálfálaldaga ektui. Dáinna raportta duogážiin álggahuvvui váldoprošeakta. Prošeavtta čađaheapmi lei sorjavaš Sámedikki ja fylkkagieldda doarjagis. Prošeakta álggahuvvui 2005:s ja lea ain jođus. Lea leamaš 3-jagáš prošeakta mii dál lea loahpahuvvomin, ja Snåase gielda lea dál bargamin oažžut dan bistevas fálaldahkan lullisámi geavaheddjiide. Prošeakta lea váldon mielde St.dieđáhussii 25 sámepolitihka birra, ja bargojuvvo dál gávdat bistevas ruhtadeami prošeaktii.

Prošeakta bargá guovtti dásis. Vuosttamuzžan lea prošeakta heivehuvvon geavaheddjiid ektui ja leat fálojuvvon ráđdeaddibálvalusat dearvvašvuođa- ja sosiálgažaldagaid birra dan lullisámi stuorámus álbmogii. Prošeakta lea maid kárten mo gieldda bálvalusabargit veahkehit sámi geavaheddjiid. Vai sáhtte dahkat dán de váldui oktavuohhta buot lullisámi gielddaiguin gos ledje eanet go 10 ássi mielde Sámedikki jienastuslogus. Lassin kártemii de háliidii prošeakta muitalit ráđdeaddifálaldaga birra ja oažžut dihtujuohkinovttasbarggu gielddain. Bođii ovdan prošeaktaáigodagas ahte lea dárbu ráđdeaddimii maidái gažaldagain mat ledje NAV:i guoskevaččat. Dát lea dagahan ahte lea šaddan ovttasbargu NAV:in dustet dákkár jearaldagaid.

Gielddas lohket prošeavtta váikkuheami lihkostuvvan. Sivvan dasa lea go lea gieldda bargiid diehtomielalazžandahkan, gáttuid rievdadeapmi mii fas lea buoridan dearvvašvuođa- ja sosiálbálvalusaid. Gielddas leamaš maidái dearvvašvuođajođiheaddji gii aktiivvalaččat lea geavahan pasienttaidvuoigatvuođalága movttiidahttit bargiid, ja lea geatnegahtán doppe gos leamaš dárbu. Sihke eamiálbmotriekti, ja ahte lea ollu fokus sámi áššiide ja maidái bargu beassat mielde sámi giellahálddašanguvlui, leat leamaš sivvan prošeavtta čatnaseapmái ja lihkostuvvamii. Prošeakta lea maid dagahan ahte sámi bealli lea bohtán mielde gieldda plánaide.

Sámi álbmot lea bures váldán vuostá ráđdeaddinfálaldaga, ja prošeakta lea dán guovllus dagahan sámi álbmoga dihtomielalazžan riektegažaldagain.

Dalle go prošeakta álggahuvvui ledje vuordámušat ahte prošeakta maidái galggai rievdadit eará lullisámi gielddaid mat šadde oassálastin prošeavttas dán guovllus. Dát ii dáhpáhuvan. Sivvan dasa lei go lei unnán diehtu ja váilo resurssat.

Gielda dovda ahte prošeavtta čuovvoleapmi biddjo gieldda duohkai, vaikke čuovvoleapmi álggu rájes lea ovddasvástádus mii gullá departementii ja Sámediggái go dát lea fálaldat mii galgá addot buot lullisámi álbmogii. Dasa lassin leamaš prošeakta hearki go prošeavtta ovdáneapmi hui lea ollu leamaš prošeaktajođiheaddji duohken, guhte dál lea virgelobis.

7.6.4 Bearráigeahččanfálaldat sámi boarrásiidda sámi Márkogiliin – Várdobáikkis

Várdobáiki sámi guovddáš Skánihis/Evenáššis lea ožžon doarjagis Sámedikki dearvvašvuoda ruđain 2003:a rájes gitta otnáži. Prošeavttat organiserejuvvojedje dego seminárat gieldda dearvvašvuodabargiide ja fokus dain lei sámi kultuvrii ja kulturáddejupmái go dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusat deaivvadit sámi geavaheddjiiguin. Dat eará prošeavttat leat dahkon nu ahte ráhkaduvvojedje dearvvašvuodadeaivvadeamit sámi boarrásiidda Evenášši ja Skánit gielddain. Prošeaktadoarjja lea maid ruhtadan ovttá masterbarggu mii lea addán ollu dieđu ja metoda mo joatkit viidáseappot prošeavttain.

Seminárat dearvvašvuodabargiide leat leamaš dihtomielalazžandahkamin bargiid, gielddahálddaha ja politihkkáriid sámi giela ja kultuvrra hárráii dain namuhuvvon gielddain. Seamma guoská maidái vuorrasit sámiide geat oassálastet ja ássat gielddas. Dearvvašvuoda deaivvademiid sisdoallu lea mánggalágan ja das leat mielde dearvvašvuodadihtojuhkin, lášmmohallan, árbevirolaš biepmoráhkadeapmi, sámi giellaoassi ja sosiálaš ovtastallan. Buorrásat leat ožžon eaiggátvuoda deaivvademiide ja mearridit hui ollu ieža deaivvademiid sisdoalu. Buorrásat dovddahit ilu go lea almmolaš báiki gos leat oadjebasat geavahit sámi giela ja kultuvrra. Deaivvadeamit lágíduvvojit iešguhtege visttiin miehtá Márkogilliid gos eanaš sámi álbmot dán regiuvnnas ássá. Doaimmat orrot áinnas leamen identitehta ovddideaddjin.

Várdobáiki bargá ovttas gielddain dan bokte ahte gieldda dearvvašvuodabargit oassálastet dearvvašvuodadeaivvademiin. Go Várdobáiki jođiha dáid prošeavttaid de dagaha ahte sii huksejit gelbbolašvuoda mii ii leat gielddas, ja giela ferte danne váldit oktavuoda guovddážiin oažžun dihte gelbbolašvuoda. Gelbbolašvuoda institušunáliserejuvvo, ja dat dagaha váttisvuoda gildii mii lea bálvalus- ja serviceorgána váldit atnui gelbbolašvuoda ja álggahit ođđa prošeavttaid.

Várdobáiki lea aktiivvalaččat juohkán dieđuid ja vásihusaid earenoamážit dearvvašvuoda deaivvademiid birra. Prošeaktajođiheaddji lea doallan ollu ságastallamiid konferánssain ja seminárain dán birra. Sii leat maidái mielde dearvvašvuodaoahpahusas sihke Harstadas ja Narvikas.

7.6.5 Fierpmádatjoavkkut Deanus – Deanu gieldda sámi nuoraide geain leat psykalaš váttisvuodát

Prošeavtta álggahii muhtun lagas olmmoš, ja prošeavtta čađaheapmái juolluduvvui doarjja 2006:s. Lei áibbas dárbbášlaš oažžut prošeaktadoarjaga ahte sáhttit dan čađahit. 2007:s dahkkui prošeavtta kártenbargu, ja fierpmádatjoavkkut álggahuvvojedje 2008:s. Prošeakta attii vuosttamužžan fálaldaga olbmuid geain ledje psykalaš váttisvuodát. Go olmuin geain leat gárihuhttinmirkogeavaheapmiváttisvuodát maidái dávjá lea psykalaš diagnosa, de leat muhtun oassálastin fierpmádatjoavkkus maidái leamaš gárihuhttinmirkogeavaheapmiváttisvuodát vel lassin. Prošeakta lea fokuseren iešbirgemiin ja dan ovttaskasa dárbbu čuovvoleapmái. Olmuin geain leat sihke psykalaš váttisvuodát ja gárihuhttinmirkogeavaheapmiváttisvuodát lea mánggabealat dárbu ja eai oaččo dan čuovvoleami maid dárbbášit. Prošeakta lea bargan addit olbmuid fierpmádagas movtta ja iešluohttamuša dan bokte ahte čalmmustahttit oassálastiid gelbbolašvuoda sihke alceset ja earáide.

Prošeakta lea dagahan ahte giela lea rievddan bargovuogi mo bargat dainna joavkkuin. Prošeakta bijai johtui proseassa go fertii jurddašit ođđasit. Giela lea ožžon ovttasbarggu NAV:in ja Tana arbeidsserviceain heivehit dán fálaldaga. Dát dovdo hui positiivalažžan sihke gildii ja NAV:i. Oassálastit geat leamaš mielde lohket beare positiivalaš vásihusaid.

Lei deatálaš prošeaktii ahte lei áŋgiris prošeaktajoavku ja ahte das lei mielde sadjásaš ráđđealmmai mii ovddastii gieldda. Dát lea dagahan ahte prošeakta lea šaddan oassin gieldda fáldaldahkii dán jovkui 2009 rájes. Prošeakta lea maid dagahan stuorát fokusa kultuvrii dálkkodettiin.

Giella oaivvilda ahte Sámediggi berre áŋgiruššat eanet gárihuhttinmirkogeavaheapmi ja psykiatriijaprošeavttaide mat gusket sámi nuoraide ja nuorra ollesolbmuide. Lea dávjá ahte olbmui geain leat gárihuhttinmirkogeavaheapmiváttisvuodát maiddá lea psykalaš diagnosa ja lea váttis dahkat rievdadusaid jus dán olbmui ii leat albma čuovvoleapmi. Gárihuhttinmirkogeavaheami dilli lea odne áibbas eará lágan go 10-15 jagi áigi, ja giella oaidná danne dárbbu jurddašit earáládje. Olbmot geaidda dat guoská daid eai riehta dieđe mo veahkehit ja danne eai oaččo dan veahki maid dárbbasit. Danne lea deatálaš vuoruhit álgofáldaga eastadeami dihte.

Giella lea čállán raportta prošeavtta birra, muhto ii leat bargan maidege aktiivvalaččat mánggusin dahkat metoda. Lea hástalus diehtit buot prošeavttaid birra mat čađahuvvojit dain iešguhtege gielddain dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis. Livčče galgan ásahuvvot forum gos dieđu álkít sáhtta gaskkustit. Dát sáhtašedje leat čoahkkimat ja maiddá raportabasa. Livčče leamaš deatálaš ahte eai leat dušše Sámedikki prošeavttat muhto maiddá eará prošeavttat mat leat ožžon doarjagiid omd. Dearvvašvuodadirektoráhtas ja NAV:s. Dakkár organiseren dearvvašvuoda- ja sosiálgažaldagaid fierpmádagas sáhtašii dagahit oktasaš áddejumi daidda hástalusaid mat leat dán suorggis, ja mo daid hástalusaiquin bargat go lea oktasaš áddejumi čuolmmaide.

7.7 Bajit dási doaimmaheaddjit

Dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggi politihkka lea oalle ođas Sámedikki hálddašeamis ja barggus, jus buohtastahtá omd. oahpahuš- ja kulturpolitihkain. Sosiálpolitihkka lea čadnojuvvon gielddaide, muhto dearvvašvuodasuorggis leat fas stuorra dearvvašvuodafitnodagat stuorra doaimmaheaddjin mat leat lassin gielddaid dearvvašvuodafáldaldagas. Rolla- ja ovddasvástádusjuohkin dearvvašvuodasuorggis lea váddáset go sosiálsuorggis lea. Dát sáhtta dagahit eahpečielga rollajuohkima ja ovddasvástádusa juohkáseami gaskal daid iešguhtege hálddašanorgánaid.

7.7.1 Dearvvašvuodadirektoráhtta

Min guorahallan čujuha dan guvlui ahte prošeaktaruđat ja diehtu mii lea bohtán ovdan prošeavttain, ii leat dagahan stuorát áddejumi ja čovdosiid váttisvuodaide sámi áššiid birra bajit dásis Dearvvašvuodadepartemeanttas, Dearvvašvuodadirektoráhtas dahje guovddáš dearvvašvuodadoaimmahagain Midt dahje Davvi. Dasa sáhttet leat mánga siva.

Vuosttamuzžan lea dihtomielalašvuhta ja fokus sámi áššiide departemeanttas ja direktoráhtas hui sakká leamaš čadnon ovttaskas olbmuide, ja dat mearkkaša ahte gelbbolašvuhta ja barggut mat gusket sámi áššiide eai leat nu olus vuodustuvvon organisašuvnnaide. Departemeanttas ja direktoráhtas leat vuodđuduvvon rutiinnat mat doibmet bures, ovdamearkkadiehtiid sámegeiel dearvvašvuodadokumeanttaid almmuheapmai, muhto vuodđuduvvon gelbbolašvuhta ii gávdno sámi áššiide mielbargiin, jođiheddjiin ja organisašuvnnas. Dát dagaha dán áššesuorggi hui hearkin sihke go molsu bargiid ja organiseren ođđasit.

Nubbi bealli áššis lea čadnojuvvon Sámedikki prošeaktaruđaid hálddašeami gelbbolašvuoda lassáneapmai, kapasitehtii ja čehppodahkii. Ovdal diđii direktoráhtta prošeaktaruđaid ja

prošeavttaid birra mat gulle sin iežaset doarjaga hálddašeapmái. Go Sámediggi lea váldán badjelassas dán rolla, dahká lossa bargodilli departemeanttas ja direktoráhtas ahte mielbargit dain organisašuvnnain geat ovdal dihte dán suorggi birra, eai bargga šat dáid áššiiguin muhto barget baicca eará bargguid. Nu masset dađistaga bienalašdieđuid prošeaktadoarjagiid ja prošeavttaid birra. Gelbbolašvuoha čadnojuvvo eanet hálddahušlaš belliide nugo ruđaid sirdimii Sámediggái ja daid birra rapporteremii.

Seammás eai mielddisbuvttet juolludemiid otnáš rapporteren vuogit vuđolaš diehtolonuheami ja gelbbolašvuoda huksema čadnon ruhtii. Rapporteremii leat čadnon standárdagáibádusat bušeahhtarapporterema birra, ja dás eai leat ollu dieđut. Obbalaččat mitaluvvo ahte lea maiddái unnit oktavuoha ja ovttasbargu gaskal Sámedikki ja Dearvvašvuodadirektoráhta go ovdal lei, muhto mitaluvvo maid ahte dát boahťá soahtáhagain nugo mielbargiid molsumis ja eará áššiin.

Oktiibuot dagahit buot dát áššit ahte našunála guovddáš eiseválddiide sirdojuvvo unnán dovdamuš dáid dieđuid birra mat bohtet prošeaktadoarjagiin. Dán dovdet váttisvuhtan maiddái guovddáš dásis. Gažaldahkan dán rievdaduvvon rollajuohkimii gaskal Dearvvašvuoda-departemeantta ja Sámedikki mat leaba goabbatbealde, lea ahte gáibiduvvojit go eará kanálat ja vuogit mo juohkit dieđu ja mo dutkat dan dieđu maid oažžu prošeavttaid bokte mat ožžot doarjaga. Diehtobánkku dahje ideabánkku vuodđudeapmi Sámediggái mas leat dieđut bohtosiid birra maid oažžu prošeaktadoarjagiin, sáhtašii várra leat okta vuohki mo gaskkustit dieđu mii ii leat sorjavaš ahte lea hálddahušlaš ovddasvástádus doarjagiidda. Okta vejolaš liigeváikkuhus sáhtta maid leat ahte dan bokte oažžu prošeaktabohtosiid birra dieđuid eanet olbmuid mediijas ja almmolašvuhtii. Sáhtta maid jurddašit ahte dát dagaha ahte oahppu ovdána gaskal iešguhtege prošeaktadoarjaoažžuid, seamma vuogi mielde go dat jahkásaš konferánssat dahket. Dutkit sáhtášedje maid geavahit dán dieđu iežaset dutkamis.

7.7.2 Dearvvašvuodadoaimmahagat

Min gulahallanolbmot dearvvašvuodadoaimmahagain dovddahedje ahte sii eai dieđe olus Sámedikki prošeaktadoarjagiid birra, ja daid prošeavttaid birra maid Sámediggi lea ruhtadan. Go leat váldán oktavuoda Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahagain ja Helse Midtain de leamaš váttis oažžut Dearvvašvuodadoaimmahagaid jođihangotti ságaide sámi áššiid birra.⁶

Helse Midtii gullet sihke Møre-fylkkat ja Trøndelag-fylkkat. Helse Midt lea danne válljen juohkit ovddasvástádusa sámi áššin Helse Nord -Trøndelagii (HNT) gos leat eanemus sámi ássit. Helse Nord -Trøndelag ii leat ieš čađahan ovttaga prošeavtta mii lea ožžon doarjaga Sámedikkis, muhto HNT dovda bures “lullisámi ráđđeaddibálvalusa” prošeavtta man Snoasa giella lea čađahan. Dát lea prošeakta mii lea váikkuhan bargguide sámi áššiiguin dearvvašvuodadoaimmahagas, earenoamážit guovllumedisiinnalaš guovddáža ásaheapmái Steinkjeras.

Lassin dán prošeaktii lea maiddái ođđasisorganiseren váikkuhan sámi perspektivii. Sámivuoha lea čalmustuvvon bajitdási dokumeanttain, Helse Midt bargodokumeanttaid bokte. Helse Midt-Norge lea iežas bargodokumeanttas maid lea ožžon departemeanttas 2009:s gohččojuvvon konkrehta bargguid bargat mat gullet sámi áššiide. Helse Midt lea bivdán Helse Nord -Trøndelaga čohkkát Sámedikki ja dearvvašvuodadoaimmahagaid ovttasbargoorgánas. Helse Nord -Trøndelag áigu 2010 rájes addit dán barggu oahpahus- ja máhtolašvuoda guovddáži.

⁶ Helse Midt ovddas lea jearahallon Dagfinn Torsvik gii lea fágahoavda Helse Nord -Trøndelagas ja dearvvašvuodafágalaš ráđđeaddi. Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahat ovddas lea stivrajođiheaddji Bjørn Kaldhol jearahallon maŋŋá go leimmet váldán oktavuoda Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahat fágadirektevrrain gii ii astan searvat jearahallamii.

Helse Nord -Trøndelag oaččui 2008 stivrendokumeanttas konkrehtalaš bargguid sámi áššiiguin. Sámi bealli ii leat namuhuvvon 2009 bargodokumeanttas, iige Helse Nord -Trøndelag sáhte dadjat manne nu lea.

Helse Nord -Trøndelag ii sáhtán vástidit mo Helse Midt čuovvola dan mii čuožžu bargodokumeanttain. Helse Nord -Trøndelag áigu ráhkadit ođđa strategiijadokumeanttain, ja doppe galgá sámi bealli váldot mielde, earenoamážit dat doaimmat mat gullet guovlo-medisiinnalaš guovddáži. Čalmmustahttin bajit dási dokumeanttain lea dearvvašvuoda fitnodagaid fuomášahtán sámi áššiid ja dagaha ahte dat váldojit mielde dan viidásat plánemis. Go dat leat mielde stivrendokumeanttain de álggahuvvojit konkrehta doaimmat. Dan geavatláš barggus eai leat vel mearkkašan dan nu ollus, muhto boahtteáiggis mearkkaša dat eanet go stivrendokumeanttaiguin čuovvoluvvo ja earenoamážit doaimbaidjooasis.

Helse Nord -Trøndelagas ii leat geatnegasvuolta juohkit dieđuid sámi áššiid ja dárbbuid birra eará dearvvašvuodadoaimmahagaide dahje ruovttoluotta Helse Midtii. Lea dušše dan bokte ahte lea ovddasteaddji ovtasbargoorgánas ahte lea njuolga oktavuolta sámi áššiid birra gaskal Helse Midt ja Helse Nord -Trøndelag. Muhto doaimbaidju “lullisámi dearvvašvuoda- ja sosiálfága fierpmádat” man Dearvvašvuodadirektoráhtta lea ruhtadan lea deatálaš Helse Nord -Trøndelagii go huksejit gelbbolašvuoda ja ásaht fierpmádaga.

Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahat lea maid iežaset bargodokumeanttain mearridan čielgasit daid bargguid mat gullet sámi áššiide. Sii leat čuovvolan dan buot dearvvasvuoda-doaimmahagaid bargodokumeanttain, ja Helse Finnmark Finnmárkku Dearvvašvuolta lea ožžon erenoamáš ovddasvástádusa ovddidit dulkonfálaldaga, loktet sámi gelbbolašvuoda doaimmahagas, čalmmustahttit sámi beali ja ovtasbargat SÁNAGain. Dasa lassin galgá Helse Finnmark Finnmárkku Dearvvašvuolta nannet sámi álbmoga dearvvašvuodabálvalusaid dutkama. Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahagas leat sierra ruđat dutkamii mat leat čadnon Romssa Universitehtii ja UNN:i. Dáid ruđaid strategiijaplánas 2010-2013 áigodahkii galgá sámi áššiid dutkan vuoruhuvvot. Bargojuvvo ollu dutkan, ja buot dutkan galgá sáddejuvvo daid surggiide main lea ovddasvástádus čuovvoleapmái. Dieđuid juohkin manná siskkáldasat bargočoahkkimiid, fágabáđiid čállosiid ja oahpahusa bokte. Buot ođđa áigeguovdilis dutkan galgá prinsihpas mielde oahpahussii.

7.7.3 Sámediggi

Sámedikkis leat ollu gaskaoamit go barget dearvvašvuoda- ja sosiálpolitihkain, ja dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttain lea doarjja váldo rolla. Doarjjaoažžut ožžot prošeaktaruđaid servodatguovlluid ja ángiruššansurggiid mielde mat leat bušehtas. Bušehtas oidno makkár hástalusat Sámedikkis leat dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis. Prošeavttat addet Sámediggái dokumenterejuvvon dieđu dan dárbbu birra mii lea heivehit dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid sámi álbmogii, dieđu maid Sámediggi váldá mielde go bargá viidáseappot rámmaeavttuiguin. Rámmaeavttuid bargu dahkko čoahkkimiiguin ja proseassaiguin departemeanttain ja direktoráhtain, ja konsultašuvnnaiguin ráđđehusain. Prošeavttat addet Sámediggái áibbas dárbbalaš oktavuoda fágabirrasis ráđđehussii.

Sámediggi dovda ahte sii ožžot buoret ja buoret ovtasbarggu guovddáš eiseválddiiguin. Departemeanta ja direktoráhta leat čeahpit oažžut Sámedikki mielde go ođđa áššit galget álggahuvvot. Earenoamážit konsultašuvdnašiehtadus ráđđehusain lea váikkuhan dán ovtasbargui. Dearvvašvuodafitnodagaid ásaheapmi lea maid mearkkašan ollu, earenoamážit maŋŋil go konsultašuvdnašiehtadus čállui vuollái. 2005:s ásahuvvui ovtasbargoorgána gaskal

Helse Nord Davvi Dearvvašvuođadoaimmahaga, Midt, Sør-Vest, Vest ja Sámedikki. Duogáš forumii lei dárbu ásahit áddejumi sámi áššiide dearvvašvuođadoaimmahagain. Dieđuid juohkin leamaš guovddážiis, nu ahte sámi pasienttain galgá vejolašvuohta oažžut divššu beroškeahhtá makkár doaimmahakkii pasienta gullá.

Oassálastin dán foras geatnegahttui 2005:a bargodokumeanttaid bokte. Ovttasbargoorgánas eai leat vel šaddan ovttaoaivillii mandáhta birra, muhto leat almmatge bargan eará áššiiguin. Sámi perspektiiva lea konsultašuvdnašiehtadusa geažil boahtán mielde bargodokumeanttaide, ja dat lea álkidahtán barggu dearvvašvuođadoaimmahagaid hárrái.

Sámediggi oaidná iežas bargun geavahit prošeavtta ja dan dieđu mii boahtán das, go hábme iežas dearvvašvuođa- ja sosiálpolitihka, ja mitalit ráđđehussii ja dearvvašvuođadoaimmahagaide. Almmatge lea otnu nu ahte vuoigatvuođat prošeaktaraporttaide eai leat Sámedikkis. Dát dagaha ahte Sámedikkis ii leat vejolašvuohta almmustahttit raporttaid. Sámediggi oaidná ahte prošeavttaid dieđuid juohkin ovddasvástádus vuosttamuzžan lea doarjjaoažžuid duohken. Sámediggi oaivvilda ahte livčče ovdamunni jus livčče prošeaktabása, muhto lea maid deatálaš čalmmustahttit bohtosiid dearvvašvuođa- ja sosiálsurggiin daid ásahuvvon básaid bokte. Sámedikkis lea stuorra resurssahástalus. Leat dušše guokte virggi mat gullet Dearvvašvuođa- ja sosiálgovkui. Dearvvašvuođa- ja sosiálsuorgi lea viiddis ja gullá otnu departemeantta ja direktoráhta vuollái. Sámediggi ferte vuoruhit garrasit go guvttiin virgenávccain ii nagot nu ollu bargat, sihke viidásit gaskkustit dieđuid ja bargat dearvvašvuođa- ja sosiáláššiiguin.

7.7.4 Porsáŋggu gieldda

Prošeavttat mat leat ožžon doarjaga Sámedikkis leat váikkuhan Porsáŋggu gildii nu ahte sámi álbmoga dárbbut leat ožžon lassii áddejumi ja fokusa. Cealkkasátnegirjji prošeakta lihkestuvai erenoamáš bures ja oaččui fuomášumi riikka dásis. Prošeakta lea dagahan stuorát áddejumi sámi áššiid birra, ja dagaha buoret gulahallama gaskal geavaheddjiid ja dearvvašvuođasuorggi bargiid. Prošeavttas lea árvu man maiddá sáhtá geavahit ovdamearkka dihte mánáidgárde- ja skuvlasuorggis. Maiddá lea lassiarvu go sáhtá geavahit kveana áššiid ektui. Prošeavttas leamaš nanu čanastupmi gieldda jođihandássái. Porsáŋggu gieldda oaidná ovdamunnin go stuorra oassi álbmogis leat sápmelaččat, ja nu rekruttere gieldda dearvvasvuođa- ja fuolahusbálvalussii bargiid geain lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuohta, iige dárbbas goksit ovttage.

Gieldda ii leat čalmmustahtán sámi beali bušeahtain, jahkeplánain dahje gieldda plánain danne go galget addit seamma fáaldaga buohkaide gielddas beroškeahhtá čearddalašvuođas ja kulturduogážiis. Gielddas lea sierra gelbbolašvuođaguovddáš sámi gillii ja kultuvrii mii almmustahttojuvvo gieldda bušeahtas.

Gieldda ii deattut álgoálbmotrievtti, dahje eará vuoigatvuođalágaid, go láhka gieldda dearvvašvuođabálvalusaid birra lea čielggas ja váldá vuhtii buot joavkkuid dárbbuid. Pasienttaidvuoigatvuođaláhka lea deatálaš, ja lága § 4 a čuožžu ahte olbmo galget áddet. Gielddas lea vuordámuš ahte Sámediggi bargá juoga nannen dihte sámi beali ja lasihit sámi gelbbolašvuođa gieldda bargiin čuovvolan dihte dán vuoigatvuođa. Dasa lassin berre Sámediggi vuoruhit doaimmaid mat huksejit gullelašvuođadovdu, ja doaimmaid mat loktejit dearvvašvuođa- ja sosiálbargiid dieđu sámi/kveana kulturáddejumi birra. Diehtit ahte leat erohusat go ovdamearkka dihte dat iešguhtege kultuvrralaš joavkkut váldet oktavuoda dearvvašvuođaguovddažiiguin. Dákkár erohusaid lea deatálaš fuobmát vai sáhtá daiguin bargat juoga.

8 ANALIISA

Váikkuhusaid árvvoštallan dahkko dan vuodul go doarjjaoažžut ieža árvvoštallet doaibmabijuid mat leat dahkkon surveyas, ja čiekŋalisjearahallamiid bokte mat leat dahkkon muhtun válljejuvvon prošeavttain ja jearahallamiid vuodul mat leat čađahuvvon bajit dásis.

8.1 Váikkuhusmihtideapmi

Evalueremis earuhuvvo dájvja gaskal doaibmabijuid ja gaskaomiid bohtosiid (output) ja beavttu (outcome). Váikkuhusa lea dábálaččat váddáset mihtidit go bohtosiid. Beaktu lea guhkkeleappos váikkuhusráiddus go bohtosat. Jus hui riekta galggašii mihtidit váikkuhusaid de gáibiduvvo ahte lea mihtiduvvon álgo-/basis dahje 0-dilli, namalassii dilli ovdal doaibma álggahuvvui. Ii leat nu dárkilis váikkuhusmihtideapmi go buohtastahtta mo livčče leamaš ovdáneapmi jus doaibma ii álggahuvvon.

Sáhtta maid earuhit gaskal mihtiduvvon vásihusa (subjektiiva) váikkuhusaid ja mihtiduvvon váikkuhusaid mat leat eanet objektiiva. Vásihuvvon váikkuhusat mihtiduvvojit go jearrá iešguhtege doaimmaheaddjis sin oaiviliid ja vásihusaid doaimmain mat evaluerejuvvojit, nugo dán evalueremis. Mihtidit váikkuhusa eanet objektiiva bealis, namalassii ahte leago leamaš váikkuhus beroškeahhtá daid iešguhtege doaimmaheddjiid oaiviliin, lea sakká eanet gáibideaddji servodatdiehtaga analysain. Lea anjke vejolaš mihtidit dan mii lea eahpenjuolga ovdamearkka dihte iskat leago doaibmabidju joatkašuvvan, dán oktavuodas leago prošeakta joatkašuvvan bistevas doaibman. Dán leat mii geahčadan lagabuidda min casaguorahallamis.

8.2 Sámi giella- ja kulturáddejumi rievdan

Sihke jearahallanguorahallan ja čiekŋalisjearahallan čájeha ahte doarjjaoažžut oaivildit ahte prošeavttain mat leat čađahuvvon evaluerenáigodagas leamaš buorre váikkuhus dihtui ja ipmárdussii sámi kultuvrra birra. Váikkuhus sámegeidihui- ja áddejupmái, ii leat leamaš nu stuoris go váikkuhus sámi kultuvrra dieđu ja áddejumi birra. Diehtu sámi giella birra lea dájvja sámegeid- oahpahussii gullevaš. Diehtu ja áddejupmi kultuvrra birra lea čadnon sin dihtomiella-lážžandahkamii geat galget bargat sámi geavaheadjin. Vaikko vel dihtomiellašvuotta kulturdoahpaga ja áddejumi birra lea proseassa, lea álkit gaskkustit dán dieđu go oahppat giella. Prošeavttat leat earenoamážit leamaš čadnon bargguide ja fálaldagaide sámi álbmogii, ja danne leamaš fokus kulturáddejupmái ja gelbbolašvuhtii iige gillii. Čiekŋalisjearahallamat duođaštit dan maid mii oaidnit jearahallanguorahallamis. Sámediggi maid ii deattut earenoamážit giella-oahpaha dahje giellagelbbolašvuoda ovdáneami prošeaktaruđaid juohkima oktavuodas. Dákkár oainnuin sáhtta dadjat ahte váikkuhus gillii, leamaš oalle buorre doarjja eavttuid ektui mat ledje. Prošeavttaid garraset váikkuheami sámegeidaiipmárdussigo váikkuhus sámegeidadihtui, sáhtta čilget dainna ahte doahpagis “áddejupmi sámegeidala birra”, maddái sáhtta leat mielde áddejupmi ahte olbmot geain lea sámi gielladuogáš sidjiide lea dárbu geavahit iežaset giella deatálaš oktavuodain. Eatnigiella geavaheapmi lea erenoamáš deatálaš dakkár dilis gos galgá čilget dávdá ja dávdamearkkaid. “Lullisámi ráđđeaddinbálvalus” prošeavttas leat dát šaddan čielggasin go dearvvašvuoda- ja sosiálbargit leat ožžon stuorát áddejumi geavahit dulkka, go ovttagiella lullisámi mánat galget oažžut veahki dearvvašvuodasuorggis. Maddái fuomášahttin ja historjjálaš diehtu ahte Norga lea vuodđuduvvon guovtti álbmoga geográfalaš guovlluide ja ahte sámi álbmogis leat mánja giella, sáhtta iešalddis mearkkašit ollu giella geavaheami áddejupmái.

Ahte nu ollu prošeavttat árvoštallet váikkuhusa stuorrán sámi kultuvrra áddejumi ja dieđu birra, sáhtta maid mitalit juoga dan birra makkár vuoddu dain iešguhtege institušuvnnain lea go álggahedje prošeavttaid. Ii leat dahkkon govda guorahallan obbalaččat diehtodási birra sámi áššiin servodagas dahje dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis earenoamážit, muhto sihke jearahallamat ja gažaldatjearahallan čujuha dan guvlui ahte dássi lea leamaš vuollin go álggahedje. Jearahallamis Snåasš gielddain “lullisámi ráđđeaddinbálvalusa” birra bođii ovdan ahte gielddat maiguin prošeakta válddii oktavuoda eai diehtán ahte guovllus ásai sámi álbmot. Maiddái áddejupmi ahte lea erohus gaskal sámi ja dáža álbmoga, vaikke dat erohusat eai leat áibbas čielgasat ja ovttaláganat, mearkkaša áddejupmái. Guorahallan čájeha ahte beare dat ahte fuomášit dáid erohusaid, ja šaddat sáhkkejin daidda, dagaha stuorát áddejumi sámi kultuvrii. Dákkár vuolggasajiin dovdojit váikkuhusat hui stuorrán go dákkár fuomášuhttin mii rievdata váttisvuodaid áddejumi, addá maid lassi dieđu ja dárbbu eanet dieđuid oazžut iešguhtege prošeavttaid čadaheami bokte.

8.2.1 Ángiruššansuorggit

Ángiruššansurggiin leat earenoamážit DjO-prošeavttat ja prošeavttat mat galget dagahit buoret dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldaga mat leat váikkuhan sáme kultuvrra áddejupmái ja dihtui. DjO prošeavttat ožžot buoret bohtosiid kulturáddejumi birra go dakkár prošeavttaide gullá fokuseret sihke teoriija ja praksisa. DjO prošeavttain lea maid fokus almmustahttimii ja mánggusindahkamii mii veahkeha juohkit ja váldit atnui dieđuid. 16 DjO prošeavttas leat 9 prošeavtta čadnon Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáži. Leat guokte ákka ahte BVUNN prošeavttat leat lihkostuvvan. Vuosttažettiin lea prošeakta dagahan dihtomielalašvuoda sihke Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáži ja ovttasbargogielddaide, ja nubbi lea ahte BVUNN lea ožžon mielde prošeavtta vásihusaid ja bohtosiid oahpahussii iešguhtege sosionoma- ja mánáidsuodjalus-oahpahusain Davvi-Norggas. Dainna gáttuin ahte dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis lea diehtodási vuollin sámi áššiid birra, de mearkkaša hui ollu sámi kultuvrra dihtui ja áddejupmái go prošeakta bohtosiid integrere oahpahussii. Gažaldatjearahallan čájeha ahte 87 % DjO prošeavttain leat anus oahpahusas, kurssain ja eará oahpus. Dát lea buorre boadus, vaikke vel livčče ge sávahahtti ahte 100 % geavahuvvo dákkár diehtu dan oahpahusas masa dat guoská.

Čiekŋalisjearahallamat čájehit ahte proseassat mat leat čadnon dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldagaid buorideami bargui, leat dehálaččat go galgá loktet dieđu ja áddejumi sámi kultuvrra birra. Proseassat go ođđa metodaidda váldá atnui barggus, dahkatt dearvvašvuoda- ja sosiálbargiid dihtomielalažžan daid hástalusaid mat sis leat. Diehtu lea Wittgenstein (Johannessen, K. S 1994) oainnu mielde erenoamáš olmmošlaš proseassa. Diehtu lea čadnon sihke ráhkaduvvon sierranas dihtui maid sáhtta ráhkadit cealkkan ja persovnnalaš diehtu mii lea čadnon áiccuide, čehppodahkii, sierranas persepsuvnnaide, vásihusaid ja gapmui. Go ráhkadit ja váldet atnui dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldagaid, de daid proseassaid bokte ožžot olbmot ja organisašuvnnat vásihusaid mat dagahit erenoamáš áddejumi čuolmmaide. Jearahallamat čájehit ahte prošeavttat mat leat čadnon bálvalusaid heiveheapmái, dávjá čuožžilit danne go dat geat barget dán suorggis, lagamuččat dahje geavaheaddjit dovdet dárbbu maid álggos eai áibbas ádde. Ovdamearkadihti oinnii Omasvuona gielda ahte stuorra oassi gárihuhttinmirko-igeavaheddjiin main lei sámi duogáš manne ruovttoluotta ovddeš dillái go buohtastahtta dáža geavaheddjiiguin. Dát bovtii sin beroštumi ja oaččui sin geat barge gielddas geahččat leatgo kultuvrralaš sivat. Proseassa oahpahii daid geat barge prošeavttain kulturerohusaid birra ja makkár mearkkašupmi das lea mo ovttaskas geavaheaddji vásiha bálvalusfálaldaga.

Váikkuhus sámi gilli lea stuorámus prošeavttain mat gusket áigečállagiidda, kursa/ oahpaheapmi ja dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid buorideapmái. Dat áigečállagat mat ožžot eanemus čuoggáid leat prentejuvvon sámegillii ja leat dainna lágiin váikkuhan gillii. Dasa lassin leat muhtun áigečállosat nugo ovdamearkadihti parlørgihtagirji maid Porsáŋggu gielda lea ráhkadan, mearkkašan dan beaivválaš giella geavaheapmái ja áddejupmái dearvvašvuodaaguovddážiin, maidái olggobealde Porsáŋggu gieldda. Maidái kurssat ja oahpaheapmi leat njuolga váikkuhan sámegieladihtui- ja áddejupmái. Mánŋga kurssas lea leamaš fokus sihke gillii ja kultuvrii. Lea maidái eanáš áŋgiruššansurggiin stuorát dahje seamma stuorra váikkuhus sámi giela áddejupmái go sámegiela dihtui.

8.2.2 Fága

Fágasurggiid siskkobealde leat stuorra erohusat mo árvvoštallat prošeavttaid váikkuhusa gillii ja kultuvrii. Lea stuorámus váikkuhus sámegiela áddejumi ja dieđu dáfus geriatriija ja boarrásiid-bearráigeahčus. Lea stuorát váikkuhus sámegiela áddejupmái go dihtui. Go oažžu demeansa sáhtá massit eará gielaid go eatnigiela. Dát dagaha dávjá ahte dárogielmáhtu jávká ja gulahallanválttisvuodat čuožžilit. Norgga sámi álbmogii leamaš dát hástalussan, earenoamážit guovlluin gos eanaš oassi dearvvašvuodabargiin eai hála sámegiela. Dasa lassin eai leat leamaš diagnosareaiddut heivehuvvon sámi demeansa pasienttaide sámegillii dahje kultuvrii. Danne lea mánŋga čuolbmačilgehusas boarrásiidfuolahus ja geriatriija prošeavttain mat leat ožžon doarjaga, maidái leamaš fokus sámi gillii. Dasa lassin lea dáruiduhttin ja sápmelaččaid ja sámegiela stigmatiseren dagahan ahte ii leamaš álki vuorraset sápmelaččaide geavahit giela. Go Várdobáikki jearahalaimet “fuolahusfálaldat sámi boarrásiidda Márkogiliin” prošeavtta birra de bođii ovdan ahte buorrásat dovddahedje ilu go lea almmolaš báiki gos dovdet oadjebasvuoda geavahit sámi giela ja kultuvrra. Dát sáhtá mearkkašit ollu boarrásat sápmelaččaide go besset geavahit giela eaige dárbbáš ballat negatiivalaš reakšuvnnain ja earáid heajos miellaguottuin.

Giela ektui lea váikkuhus leamaš unnimus fágasurggiin gárihuhttinmirkogeavaheapmi, álbmotdálkkodeapmi ja veajuiduhttin. Lea veaháš váttis dadjat justa manne nu lea, dannego dáidda fágasurggiide gullet dušše moadde prošeavtta. Guorahallama iskosat sáhttet danne leat soaitáhagas. Sihke gárihuhttinmirkogeavaheapmigeavaheapmi ja Álbmotdálkkodeapmi prošeavttat leat fokuseren eanet metoda go giela, vaikko giella lea leamaš oassin prošeavttain.

Mearkkašupmi sámi kulturáddejupmái- ja dihtui lea leamaš stuorámus mánáid- ja bearaš-suodjalus ja maid geriatriijas ja boarrásiidfuolahusas. Guoktenuppelot prošeavttas ledje logi prošeavtta dán fágasuorggis čadnon mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáži ja sámi mánáidsuodjalus bargui. Buot dát prošeavttat árvvoštallojit bures lihkestuvvan sámi kultuvrra dieđu ja áddejumi ektui. Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáža lihkestuvvanfaktorat mat gullet kulturáddejupmái leat bajábealde digaštallojuvvon.

Psykiatriija siskkobealde earuhuvvo eanet áddejupmi ja diehtu sihke giela ja kultuvrra dáfus. Psykiatriija lea hui sakká vuodđuduvvon psykologijia fágii mii guoská dasa mo čilget, predikeret ja rievdadit jurdagiid, dovdduid ja láhttema joavkkuin ja eaŋkilolbmuin. Ahte sáhttit addit fálaldaga eará čearddalaš joavkkuide go su iežas jovkui, de ferte dálkkodeddjiin leat kulturáddejupmi. Kulturáddejupmi lea fuobmát etnosentrimse ja dohkkehit ahte olbmuin leat eará referánsat go sus aldis (Qureshi, 2005). Dákkár fágalaš vuolggasajis lea áddehahti ahte *áddejupmi dan birra* ovdalgo *diehtu dan birra* deattuhuvvo.

8.2.3 Geografiija

Jus álgá daid iešguhtege geográfalaš guovlluid vuolggasajis ja historjjás de ii leat boađus čadnon prošeavttaid mearkkašupmái gillii ja kultuvrii imaš. Giela dáfus leat prošeavttat váikkuhan eanemus Davvisámi rittus ja davvisámi siseatnamis. Gielalaš vuolggasadji *Davvisámi rittus* leamaš áibbas eará lágan go *Davvisámi siseatnamis*. Oallugat rittuguovlus leat massán giela ollásit dahje muhtun muddui. Danne lea vuođu ealáskahttit giela dáin guovlluin. Siseatnamis lea earáládje. Dat prošeavttat mat ožžot eanemus čuoggáid dáppe leat čadnon guovtti fágasuorgái, boarrásiidfuolahussii ja geriatriijai, ja vel psykiatriijai. Oktiigullelašvuohta gaskal boarrásiidfuolahusa ja giela lea bajábealde digaštallon.

50 prošeavttas leat 37 prošeavtta čađahan gielddat, ja Sámedikkis lea juolludan doarjaga, sáme giela hálddašanguovllu dearvašvuođa- ja sosiálruđaid. 2001 rájes leat 3 gieldda beassan mielde giellahálddašanguvlui. Dasa lassin lea biddjon johtui proseassa Omasvuona gielddas geahččat vejolašvuođaid beassat mielde hálddašanguvlui. Dat golbma gieldda mat leat beassan mielde maŋŋil 2001:a leat čađahan stuorra prošeavttaid dearvašvuođa- ja sosiálsuorggis maid Sámediggi lea ruhtadan. Maiddái Omasvuona gielddas leamaš stuorra prošeavttat, mat leat bistán máŋga jagi. Go Omasvuona gieldda jearahalaimet bođii ovdan ahte prošeaktaproseassa lea dagahan stuorra lassiváikkuhusaid gielddas ja dagahan ahte proseassa šaddat sámi giellahálddašangiellan lea álggahuvvon. Maiddái Snáase giela oaivvildii ahte dearvašvuođa-prošeakta mii lea čađahuvvon lea mearkkašan Snáase gieldda ohcamuššii beassat sáme giela hálddašanguvlui.

Go árvvoštalaimet olggobeale faktoraid kápihttal 7.2:s, leat mii doivon ahte sámi giela hálddašanguovlu lea leamaš mearkkašahtti prošeavttaid lihkestuvvanfaktorii. Jearahallanguorahallamis leat ollugat vástidan ahte dát lea váikkuhan positiivalažžan, muhto máŋgga čiekŋalisjearahallamis deattuhuvvo eanet prošeavttaid váikkuheapmi beassat mielde hálddašanguvlui. Jearahallamis Sámedikkiin bođii ovdan ahte sii eai leat ožžon ohcamušaid main dušše lea áigumuš deavdit giellanjuolggadusaid. Sámediggi oaivvildii almmatge ahte hálddašanguovllus sáhtii leat mearkkašupmi oažžut čađa prošeaktabargguide gielddas. Dát čujuha dan guvlui ahte prošeavttat mat bistet máŋga jagi sáme gielat gielddain, dagahit váikkuheami diehtomielalašvuhtii sámi giela ja kultuvrra ektui gielddaid bajit dásis. Dát diehtomielalašvuohta lea leamaš mielde oažžume proseassaid johtui oažžut gielddaid mielde sáme giela hálddašanguvlui.

8.3 Earáhuvvan fáladat sámi geavaheddjiide

Obbalaččat árvvoštallet doarjjaoažžut prošeavttaid váikkuhusa leamaš buorre sámi geavaheddjiid bálvalusfálaldahkii. Daid bohtosiid vuođu mat leat boahtán ovdan evalueremis oaidnit ahte leat guovttelágan rievdamat bálvalusfálaldagas. Vuosttamušžan de leat muhtun prošeavttat dagahan ođđa ja/dahje buorieduvvon fáaldaga. Ovdamearkkat dása leat dearvašvuođadeaivvadeamit mat dollojit Várdobáikkis, Porsáŋggu gieldda lommaparløra, metodaovdánahttin gárihuhttinmirko-geavaheddjiid čuovvoleapmái Omasvuona gielddas ja čielggadan- ja gelbbolašvuođaossodat álggaheami bargu sápmelaččaide geain lea demeansa. Nubbi lea fas dat ahte ollu prošeavtta čájehit ahte go dearvašvuođa- ja sosiálbargiid diehtomielalašvuohta rievdá de dagaha dat buoret bálvalusfálaldaga sámi geavaheadjái. 41 prošeavtta 50 prošeavttas mat leat mielde jearahallanguorahallamis gos respondeanta oaivvilda ahte prošeavttat sakká dahje hui sakká leat váikkuhan bálvalusfálaldagaid buorideapmái, ožžot maid ollu čuoggáid prošeavtta váikkuheami dáfus sámi kulturáddejupmái. Mii sáhttit danne dadjat ahte lea lagas oktavuoha gaskal

prošeavttaid lihkostuvvanfaktoriid mat gullet sámi kultuvrra áddejupmái nuppi bealde ja bálvalusfálaldaga rievdadeapmái fas nuppi bealde. Nu lea maid dilli áŋgiruššan-, geografiija- ja fágasurggiin.

Nugo namuhuvvon álggahettiin de čájehit ovddeš guorahallamat ja NAČ raporttat ahte sámi álbmot lea unnán geavahan dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid. SAMINOR guorahallamis gávnnahuvvui ahte sámi álbmot lea eanet duhtameahttun go dáža álbmot vuodđodearvvašvuodabálvalusain. Dát guoskkai earenoamážit doaktáriid giella- ja kulturgelbbolašvuhtii. Mii sáhttit danne doaivut ahte dearvvašvuoda- ja sosiálbargiid dihtomielalašvuoda rievdan sámi giela ja kultuvrra hárrái, lea mearkkašahti sámi geavaheaddji dovdui go oažžu dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid. Dát sáhttá leat deatlaš veahkki dahkat álkibun oažžut bálvalusaid. Teorehtalaš lahkaneami vuodul dagaha dát unnit etnosentrisk lahkaneami ja maiddá unnit paternalisma geavaheaddji ja veahkeásahusaid gaska (Qureshi, 2005).

8.3.1 Áŋgiruššansuorggit

Prošeavttat mat gullet DjO, metodaovdánahttin ja bálvalusfálaldagaid buorideami surggiide ožžot ollu čuoggáid das man sakká dat váikkuhit bálvalusfálaldagaid buorideapmái sámi geavaheaddjái.

Dat ahte áŋgiruššansuorgi *dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldagaid ovdánahttin* oažžu unnit čuoggáid go bajábealde namuhuvvon suorggit sáhttá bohtit das go lea váddáset ráhkadit ođđa bálvalusfálaldaga go rievdadit bálvalusfálaldaga mii lea juo doaimmas. Metodaovdánahttinprošeavttain dahje DjO prošeavttain lea mearreáigi ja leat unnit sorjavaččat eará faktoriin olggobealde prošeavtta jus galget lihkostuvvat. Dain prošeavttain main DjO ja metodaovdánahttin lea leamaš deatlaš oassi prošeavttas leat sakká deattuhan bálvalusa mii lea juo doaimmas, ja ovdánahttán dan sámi konteavsttas. Árvvoštallan mii lea dahkkon jearahallanguorahallamis ja jearahallamiin, gažaldagaide manne prošeakta lea nu bures lihkostuvvan, deattuha respondeanta ahte lihkostuvvanfaktorat leat čadnon DjO ja Metoda atnui váldimii. Prošeavttain leamaš stuorra fokus atnui váldimii ja dan bokte lea ožžon stuorra mearkkašumi bálvalusfálaldahkii. Ovdamearkan dasa leat Mánáidsuodjalus guovddáža prošeavttat mat leat čadnon sámi mánáidsuodjalussii, gos prošeavttain leamaš lagas gulahallan metodaovdáneami ja geavatlašbeallis. DjO prošeavttat deattuhit maiddá ahte prošeavttain lea mearkkašupmi go dat mánggusindahkkojit áigečállagiin ja sullásaččain. Jearahallamis Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahagain bođii ovdan ahte buot dutkan gos gávdnet ođđa bohtosiid, galgá váldot mielde dearvvašvuodabargiid oahpahussii. Oahpahusa bokte šaddá stuorát dihtomielalašvuolta čuolbmačilgehusaide stuorát dearvvašvuodabargiid joavkkuide. Go diehtodássi lea nu vuollin kultuvrra mearkkašumi birra go veahkeha dearvvašvuoda- ja sosiálgeavaheddjiid, de mearkkaša hui ollu bálvalusfálaldahkii earenoamážit boahhteáiggis jus dieđu searváda oahpahussii.

8.3.2 Geografiija

Prošeavttat mat ožžot doarjaga Sámedikkis sáhttet rievdadit bálvalusfálaldagaid sámi geavaheddjiide dainna lágiin ahte bálvalusain šaddá eanet diehtu ja diehtomielalašvuolta dan dárbbu birra mii dain geavaheddjiin lea. Dákkár diehtu ja dihtomielalašvuolta ii leat odne seamma láhkai juohkásan geográfalaččat. Sáhttá danne jurddašit ahte prošeavttat maidda Sámediggi lea addán doarjaga, soitet dagahit stuorámuš váikkuhusa dain geográfalaš guovlluin gos dát diehtu ja dihtomielalašvuolta ii leat stuoris álgo álggus, dannego lassáneapmi “ii

mihkkege gitta juoga rádjái” dávjá sáhtá dovdot stuorisin. Lea maid dávjá nu ahte vuogádat- ja bálvalusrievdan gáibida rabasvuoda rievdadit vuogadaga ja bálvalusaid, lassin dan konkrehta dihtui ja dihtomielalášvuhtii maid oažžu prošeavttain. Lea danne vejolaš jurddašit ahte prošeavttaid váikkuhus rievdadit bálvalusfálaldagaid šaddá stuorámuš doppe gos vuogádagat ja bálvalusat leat juo dihtomielaláččat sámi áššiide, nugo ovdamearkka dihte gielddain mat leat sámegeiela hálldašanguovllu siskkobealde. Dán mañimus oassái lea doarjja dán guorahallamis.

Guorahallamis gávnnaht ahte prošeavttain lea stuorámuš váikkuhus dakkár guovlluin go *davvisámi lulimus/Márkosámi, davvisámi rittus ja olles sámi guovllus*. Sivvan ahte prošeavttat davvisámi lulimus/Márkosámi ja *davvisámi rittu* guovllus čájehit nu stuorra váikkuhusaid sáhtá leat čadnon guovlluid vuolggasádjái dan ektui guđelágan fálaldagat sis leat sámi álbmogii. Prošeavttat mat gullet *davvisámi siseatnamii* leat prošeavttat mat leat buohtalaga bálvalusfálaldagaiguin mat leat juo jođus ja mat leat juo sámi álbmoga várás. Váikkuhus árvvoštallo leat unni lullisámi ja julevsámi guovlluin. Dáin guovlluin lea maiddá leamaš unnán fokus sámi áššiide dearvvašvuoda- ja sosiálsuoggis. Jearahallamis Snåase gielddain bođii ovdan ahte dat prošeakta maid giela lea čađahan sámi geavaheadji bálvalusfálaldaga birra gielddas lea bures lihkestuvvan. Prošeavttat guske maiddá eará gielddaide ja dain ledje vuordámušat ahte prošeavttas maiddá galggai mearkkašupmi bálvalusfálaldahkii eará lullisámi gielddain gos maiddá ássat sámit. Dát ii lean soaitáhagas. Buot prošeavttat lullisámi guovllus árvvoštallojit váikkuhan muhtun muddui bálvalusfálaldahkii. Julevsámi guovllus leat dušše guokte prošeavtta ja goappašat prošeavttat gulle ođđa dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusaid álggaheapmái julevsámi álbmogii.

8.3.3 Fága

Fágasurggiid siskkobealde leat mánáid- ja bearašsuodjalus ja geriatriija ja boarrásiidberrá-i geahču mat ožžot eanemus čuoggáid. Dát guoská prošeavttaid mearkkašupmái kultuvrii ja gillii. Dihtomielalášvuohka kultuvrra ja giela birra vásihuvvo geavaheddjiid bealis addit buoret fálaldaga sámi álbmogii. Dat addá dearvvašvuoda- ja sosiálbargiide ođđa ja oadjebas vuogi deaivvadit geavaheddjiiguin. Qureshi (2005) deattuha ahte dearvvašvuoda- ja sosiálbargit fertejit dovdat eará čearddalaš joavkkuid eallinhistorjjá ja mo dát joavku ieš dulko iežas historjjá dihto konteavsttas, vai sáhttit fállat seammaárvosaš bálvalusfálaldaga. Mánáidsuodjalusprošeavttat leat fokuseren oažžut ovdan sámi kultuvrra ja dahkat daid geat barget dainna dihtomielalášžan. Ahte oažžut govda fierpmádaga de lea BVUNN deattuhan fierpmádatdeaivvademiid gielddain. Ávjovári álgoálbmotguovlu⁷ leamaš guovddázis. Dát gielddat leat vuodđudan ovttasbarggu mánáidsuodjalusáššiin. Dát lea leamaš dat vuosttaš konkrehta gielddaidgaskasaš ovttasbargu sámi mánáidsuodjalusas. Lea maiddá bargojuvvon sirdinárvvu in eará kultuvrralaš unnitloguide ja sisafárrejeddiide ja báhtareddjiide. Dat systemáhtalaš bargu maid BVUNN lea bargan DjO ja metodaovdánahttima, atnuiváldima ja metodaisirdma geažil eará joavkkuide lea lihkestuvvama sámi álbmoga bálvalusfálaldaga rievdadeapmi lihkestuvvan stuoris. Davvi Norgga Mánáid-suodjalusa ovdánahttinguovddáža mandáhtas lea erenoamáš ovdasvástáduš sámi mánáid voigatvuodain. Ráđđehus lea mearridan ahte sáhttet čuovvut vuodđolága §110 a. Mánáidsuodjaluskonvenšuvvna.

Boaresolbmuidberráigeahču siskkobealde leat leamaš ollu prošeavttat ja lea leamaš ollu fokus mo dearvvašvuoda- ja sosiálbargit galget láhttet sámi vuorrásiiguin. Fokusis lea leamaš sámegeiela mearkkašupmi gulahallat sámi boaresolbmuiguin. Ovdal leat vásihan ahte

⁷ Ávjovári álgoálbmotguovlu lea ovttasbargoorgána Guovdageainnu, Kárášjoga ja Porsáŋggu gielddaide.

dearvvašvuodabargit doivot ahte sámít geat masset dárogiela go boarásmuvvet, ii leat albma giella muhto dušše buljárdit. Dat ahte diehtit ja áddet ahte duohtavuođas lea giella, dagaha ahte dearvvašvuodabargit deaivvadit geavaheddjiiguin albma vuogi mielde. Ráđđehusa bealis leamaš maid daid mañemuš jagiid fokus boares ja demeanta olbmuide. Lea ráhkaduvvon našunála dementaplána, ja sámí oaidnu lea ožžon lunddolaš saji plánas. Pasienttaidvuoigatvuođaláhka leamaš deatálaš ákkastallamis heivehit fálddagaid sámí boarrásiidda ja demeanta olbmuide. Earenoamážit lea dát čadnojuvvon diehtujuohkinvuoigatvuhtii ahte sáhttit ieš váldit mearrádusaid dálkkodeami birra. Dát boahťa ovdan jearahallanguorahallamis, gos 25 % prošeavttain geriatriija ja boaresolbmuidfuolahusa siskkobealde lohket ahte pasienttavuoigatvuođaláhka lea hui ollu mearkkašan prošeavtta lihkestuvvamii. Buot prošeavttain lei dát dušše 8,7 %.

8.4 Earáhuvván fokusa sámí pasienttaid dárbbuide bájit dásis

Jearahallanguorahallan čájeha ahte prošeavttat hui unnán leat mearkkašan rievdadit fokusa politihkalaš dahje hálddahuslaš mearrádusain. Prošeavttain leamaš stuorámus mearkkašupmi dasa mo organisašuvnnat barget dearvvašvuoda- ja sosiáláššiiguin. Dát lea maid čadnojuvvon bálvalusfálddaga rievdadeapmái. Jearahallan Porsáŋgu gielddain, čájeha ahte prošeavttat hui unnán leat mearkkašan gieldda politihkalaš mearrádusaide. Dat mii lea váikkuhan eanet gielddaide lea sámegiela hálddašanguovlu. Giellanjuolgadusat galget sihkarastit ahte ássit geat orrot gielddain mat leat hálddašanguovllus, ožžot fálddaga sámegillii. Leamaš maid álkit daid olbmuide geat barget sámí gažaldagaiguin dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis oažžut čađa prošeavttaid. Dasa lassin mearkkaša ekonomalaš doarjja maid gielddat ožžot go leat oassin sámegiela hálddašanguovllus ollu. Dát dagaha gielddaide vejolažžan deavdit gáibádusa ruhtadit 50 % ieža dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaid. Boahťa maid ovdan ahte muhtun gielddaide leat prošeavttat mearkkašan gieldda bargui beassat mielde sámegiela hálddašanguovlui. Sihke Loabát gielda ja Snåase gielda kommenterejedje dán.

Gielddaide livčče bearráigeahččan leamaš deatálaš čalmmustahttit sámí geavaheddjiid dárbbuid, muhto dássázii eai leat gielddaid sámí fálddat bearráigeahččojuvvon. Sámedikki dieđuid mielde lea Finnmárkku fylkkadoavttir geahčadišgoahtán ášši, ja Sámediggi bargá oažžut dán áigái. Bearráigeahčču sáhtašii dagahit ollu stuorát mearkkašumi gielddaid fálddahkii sámí álbmogii, ja doaivumis oažžut stuorát saji boahťeáiggis. Dát leat proseassat mat ádjánit ja lea deatálaš ahte dát bohtet áibbas konkrehtalaččat mielde bearráigeahččaneiseválddiid bargguide.

Direktoráhtta ii oainne prošeavttaid váikkuhusa stuorrán dan barggus maid sii dahket sámí dearvvašvuoda- ja sosiáláššiiguin. Dákkár organisašuvnnain lea gelbbolašvuohta sakká čadnon áššesurggiide main organisašuvnnas lea áššemeannudanovddasvástáduš. Sámí áššiid gelbbolašvuohta lea maid sakká čadnon ovttaskas olbmuide iige leat olles organisašuvnnas. Sámediggi muitala ahte prošeavttat dávjá ožžot váikkuhusa dan bokte go meannudit áššiid departemeanttas ja direktoráhtas, de Sámediggi dávjá váldá mielde prošeakta bohtosiid čoahkkimiidda ja konsultašuvnnaide departemeanttain ja direktoráhtain. St.dieđáhusas 28 (2007-2008) sámepolitihka birra, lea sierra kápihttal dearvvašvuodapolitihkalaš doaimbajuid birra sámí álbmogii. Dán kápihttalis muitaluvvo máŋgga prošeavtta birra maid Sámedikki lea ruhtadan dearvvašvuoda- ja sosiálrudáiguin.

Sámedikki sávaldat lea ahte departemeanta ja direktoráhtta ieža čájehit eanet beroštumi oažžut eanet máhtu. Sámediggi vásiha resursaváilevašvuođa. Sis leat dušše guokte virgeresurssa, ja

dat dagaha ahte fertejit garrasit vuoruhit áššiid. Otne ii leat álki oktiige oažžut dieđuid dasa mii lea ollašuvvan prošeavttaid čađa, ii našunála eiseválddiide dahje eará berošteddjiide nugo ovdamearkka dihte dutkiide, gielddaide dahje journalisttaide. Dat dáidá Sámediggái ággan jurddašit mo sii buoremus lági mielde sáhttet doalahit iežaset ovddasvástádusa sihkkarastit ahte diehtu mii boahá ovdan prošeavttain joavdá olbmuid ja seammás ávžžuhuvvojit eará doaimmaheaddjit váldit vuhtii iežaset ovddasvástádusa oažžut dieđu.

St.dieđáhusas 28 sámedipolitiikka birra deattuhuvvo ahte ovttasbargovugiid bokte gaskal Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ja Sámedikki galgá sihkkarastit ahte sámi perspektiiva biddjo searvá sámi álbmoga dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusbargui (St.dieđáhus 28 2007-2008). Sámediggi oaihvilda ieš ahte dál leat ožžon buori gulahallama dearvvašvuoda- ja sosiálgažaldagaid birra, ja sihke direktoráhtta ja departemeanta leat čeahpit oažžut Sámedikki mielde proseassaide mat leat jođus. Sámediggi deattuha ahte eará olggobeale faktorat, nugo álgoálbmotriekti ja konsultašuvdnašiehtadus, leat dagahan stuorát mearkkašumi eanet dihtui ja dihtomielalašvuhtii departemeanta – ja direktoráhtadásis sámi pasienttaid dárbbuid birra go maid dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttat leat dahkan, vaikko dain lea leamaš maid muhtun muiddui mearkkašupmi.

Dasa mii guoská dearvvašvuodadoaimmahagaide de leat prošeavttat unnán mearkkašan sámi pasienttaid dárbbuid fokuseremii. Lea evaluerenáigodagas čađahuvvon sullii 24 prošeavtta Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahaga olis. Helse Nord Davvi Dearvvašvuoda-doaimmahagas ii leat aldis leamaš ovddasvástádus prošeavttaide ja stivrajođiheaddjis lea unnán diehtu prošeavttaid ja prošeaktabohtosiid birra. Danne eai leat Helse Nord Davvi Dearvvašvuoda doaimmahat bajitdási dokumeanttaide mearkkašan prošeavttat. Helse Midtas ii leat leamaš maid njuolga diehtu prošeavttaid birra muhto Helse Nord -Trøndelag lea ožžon erenoamáš ovddasvástádusa sámi áššiid. Dán barggu bokte ja guovllumedisiinnalaš guovddáža ásaheami bokte lea Helse Nord -Trøndelag ožžon dieđu Snoasa gieldda prošeavtta birra. Dat mii leamaš deataleamos sámi pasienttaid dárbbuid fokuseremii lea leamaš dearvvašvuoda-doaimmahagain vuosttažettiin leamaš čadnon bargodokumeanttain. Daid maŋemus jagiid leat dearvasvuoda doaimmahagat bargodokumeanttaid bokte ožžon ovddasvástádusa maiddái heivehit sámi álbmoga dárbbuid. Das lea leamaš stuorámuš mearkkašupmi sámi pasienttaid dárbbuid fokuseremii go prošeavttain ja prošeaktabohtosiin. Helse Nord Davvi Dearvvašvuoda-doaimmahat lea čuovvolan ja konkretiseren eanet iežas bargodokumeanttain buot iežas dearvvašvuodadoaimmahagaide, muhto Helse Midt lea bidjan dan 2008 stivrendokumeant taide ja min dieđuid mielde ii leat dat čuovvoluvvon 2009:s. Eai leat maid ráhkaduvvon rutiinnat mat sihkkarastet mo gulahallan galgá leat gaskal Helse Midt ja Helse Nord -Trøndelag čuovvolit sámi áššiid. Lassin bargo- ja stivrendokumeanttaide orru čájeheame ahte ovttasbargoorgána gaskal Sámedikki ja dearvvašvuodafitnodagaid lea leamaš deatalaš sámi pasienttaid dárbbuid fokuseremii. Vaikko vel Sámediggi dahje dearvvašvuodadoaimmahagat eai oaihvil ahte ovttasbargoorgána lea fora gos joksá nu ollu, de lea dat Sámedikki oainnu mielde dagahan dihtomielalašvuoda. Helse Nord -Trøndelag ovddasteaddji raportere njuolga Helse Midtii ja dát dagaha ahte doppe lea muhtunlágan gulahallan sámi áššiid birra.

St.dieđáhusas 28 sámedipolitiikka birra deattuha ráđđehus ahte skuvla- ja oahpahušvuogádat lea dat deatlamus arena juohkit dieđuid sámi kultuvrra birra. Ráđđehus lea mihtu ahte buot oahppit maiddái alit oahpus galget diehtit sámi áššiid birra. Nugo ovdalis namuhuvvon de lea dain geat barget sosiál- ja dearvvašvuodagažaldagaiguin áibbas dárbbášlaš diehtit ja áddet sámi kultuvrra vai šaddet seammaárvosaš bálvalusat. Oahppoásahusaid bokte sáhttet dán dieđu juohkit earenoamážit fágabirrasiid, ja lea go oažžu sámi perspektiivva fágaplánaide ahte šaddá

stuorámus váikkuhus. Mánja prošeavtta leat leamaš mielde oažžumin prošeakta bohtosiid fágaolbmuid lassioahpahussii. Dát leat earret eará čađahuvvon BVUNN mánáidsuodjalus prošeavttain, psykiatriprošeavttain maid Tore Sørli lea čađahan, ja Omasvuona gieldda gárihuhttinmirkogeavaheapmiprošeavttain.

8.5 Hálddašeapmi ja doarjagiid stivrejupmi

Min guorahallan čájeha ahte doarjja lea mearkkašan ollu prošeavttaid čađaheapmái. Dát mearkkaša ahte doarjjaruđat leat dehálaččat duohtandahkat dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaid main leat sámi čuolbmačilgehusat. Sámediggi lea gitta otnáži vuoruhán doarjagiid ángiruššansurggiid mielde maid Sámedikki plenum mearrida Sámedikki bušehtas. Sámedikkis lea dáhttu juohkit ruđaid geográfalaččat, muhto eai lea dahkan vuoruhemiid mat earenoamážit leat ovddidan dán juohkima. Dan maid mii oaidnit doarjagiid juohkimis lea ahte Davvisámi siseana lea ožžon ruhtaduvvot ollu prošeavttaid, ja lullisámi ja Julevsámi guovlu lea fas ožžon ruhtaduvvot unnán. Sámediggi ii leat maid dahkan makkárga vuoruhemiid fágasurggiid mielde. Nugo bohtá ovdan dán evalueremis de dávjá vuolggahit prošeavttaid fágaolbmot, pasienttat dahje lagamuččat mat vásihit duššástumi iežaset dilis. Dát dagaha ahte prošeavttat ja prošeaktačađaheapmi sakká lea sorjavaš resursaolbmuid návccaiguin, dáiddus ja beroštumis prošeavttaide. Dát dagaha ahte Sámediggi ii leat ollus mielde stivrema prošeaktadoarjagiid.

Dat prošeavttat mat buoremusat orrot lihkestuvvamin leat prošeavttat mat leat bistán mánja jagi ja mat leat mánggaoaságat. Orru leame stuorra ovdamunni jus prošeavttas juo plánenbarggus lea plána mot joatkit ja váldit atnui, ja gos vejolaš ovtasbargoguoimmit leat mielde atnui váldin oasis.

Sámediggi várre juohke jagi ruđa dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide muhto daid maŋimus jagiid lea Sámedikki dieđuid mielde doarjjaohcamiid lohku rievdan. Sivva dasa soaitá leat ahte leat bohtán eanet ruhta dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide, erenomážit dutkamii. SÁNAGis leat sierra ruhta maid sii juolludit psykiatriprošeavttaide. Dasa lassin leat Helse Nord Davvi Dearvvašvuodadoaimmahagas ruđat maid sii geavahit dutkanprošeavttaide. Dát lea dagahan ahte daid maŋimus jagiid eai leat geavahan buot bušehta mii lei biddjon dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaide, ja dat addá vejolašvuoda Sámediggái bidjat ođđa strategiijaválljemiid.

Dasa mii guoská prošeaktabohtosiid mánggusindahkamii de leat stuorra erohusat gaskal Sámedikki vuordámušaid doarjjaožžuide ja doarjjaožžuid vuordámušaid Sámediggái. Sivvan dása orru leamen eahpečielga njuolgadusat, vuoigatvuoda bealli ja resurssat. Sámediggi ii leat sihkkarastán vuoigatvuodaid prošeaktaraporttaide ja ii oainne iežas bargun prošeaktabohtosiid mánggusindahkat. Sámediggi oaivvilda ahte doarjjaožžuin berre leat dát ovddasvástádus, muhto dát ii boađe ovdan Sámedikki juolludaneavttuin. Nuppi bealis de leat mánja doarjjaožžu main leamaš stuorra vuordámušat ahte Sámediggi galgá čuovvolit prošeaktabohtosiid. Dát lea vuosttažettiin dagahan vuordámušaid doarjjaožžuin, vuordámušat eai leat ollašuhhton ja dat lea fas dagahan duhtameahhtunvuoda Sámedikki ektui. Maiddái direktoráhtas lea sávaldat oažžut eanet dieđuid prošeavttaid ja prošeaktabohtosiid birra.

8.6 Rávvagat

Otnáži leat prošeavttat leamaš hui ollu ávin lassánahttime diehtu ja ipmárdusa sámi giela ja kultuvrra birra. Prošeavttat leat leamaš veahkin buorideame bálvalusafálaldaga. Dát faktorat leat oktiigullevaččat, ja leat buorre vuoddu hukset viidáseappot. Lea almmatge deatálaš ahte dát

bargu čuovvoluvvo ja jotkojuvvo. Lea ain hirpmat deatalaš oažžut ollu fokusa sámi dearvvašvuoda- ja sosiálsektorii, go diehtodássi sámi kultuvrra birra lea vuollin. Sáhttin dihte dahkat juoidá dainna berre leat stuorát fokus kulturgelbbolašvuhtii oahpahasas, earenoamážit universitehta- ja maŋŋiloahpahasdássii. Lea leamaš oažžut dihtomielalalašvuoda čadnon kultuvrii obbalaččat ja sámi kultuvrii earenoamážit, de ferte maiddá fokuseret ovdánahttit dearvvašvuoda- ja sosiálbargiid kultursensitivitehta. Kulturgelbbolašvuoha lea šaddat diehtomielalaš iežas etnosentrisma birra ja geahččat ahte eará kultuvrrain leat eará árvvut ja referánassat go dus alddis. Okta oassi dán oahpus čatnása maiddá dasa ahte dearvvašvuoda- ja sosiálbargit fertejit dovddastit iežaset duogáza ja šaddat diehtomielalažžan iežaset kultuvrralaš čalbmelásiide (Qureshi 2005). Dušše dakkár oahppamiin sáhtá áddet earáid kultuvrra. Olan dihte dán berre Sámediggi gáibidit johtuividjat prošeaktagávdnosiid oahpahasas, jus prošeaktagávdnosat addet ođđa máhtu sámi diliid birra dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris dahje ođđa dearvvašmahttin-vugiid. Dán sáhtá sihkarastit go prošeavttat čadnojit DjO áhahussii dahje áhahussii mas lea ovddasvástádus johtuividjat ođđa dieđu oahpahasas, nugo BVUNN lea dahkan iežas prošeavttain. Dakkár goallostemiin ožžot prošeavttat maiddá nana fágalaš čuožžunsadji ja fágalaš vuodđu sihkarastojuvvo.

Čanastat gaskal bálvalusaddiid ja DjO áhahusaid veahkeha maiddá oažžut gávdnosiid ja ođđaovdánahtti metodaid oahpahasásahusaide. Odne leat soames prošeaktabohtosat váldon fárrui oahpahasii, muhto ollu dáhpáhusain leat odne sorjavaččat muhtun olbmui geain lea rievttis gelbbolašvuoha oažžut oahpahasas čađahuvvot. Lea poeŋga ahte dakkár fáttat šaddet oassin fágaplánain, ja ahte oahpahasásahusat váldet ovddasvástádusa laktit fáttá ja oažžut gelbbolašvuoda fáttás. Okta vejolašvuoha lea ahte Sámediggi vuoraha dán prošeakta-doarjajuolludeamis.

Ruhta maid Sámediggi juolluda dearvvašvuoda- ja sosiálaprošeavttaide lea niedjan. Čilgehus lea čadnon ollu faktoriidda. Lassáneaddji vejolašvuoha oažžut doarjaga eará áhahusaid nugo SÁNAG:as ja dearvvašvuodadoaimmahagain soaitá leat váikkuhan dasa. Sámediggi lea leamaš ieš bidjan stuorát gáibádusaid metodii, vejolašvuhtti johtuividjat jna. Dat ahte leat ožžon ollu doaimmaheddjiid geinnohahkii mat addet doarjaga sullásaš prošeavttaide dahká ahte Sámediggi eambo sáhtá vuoruhit ruđa. Sámediggi berre dahkat muhtun strategalaš válljeumiid čadnon geográfijii ja fágii. Go guoská geográfijii čájeha dát evalueren ahte prošeavttaid váikkuhusat lea stuorámuš doppe gos leat buorit johtuividjanneavvut sámi váhttisvuodaide. Dát orrot leame guovllut gos sámi lea coakci gos dat sámi gehččojuvvo oassin obbalaš bálvalusafálaldagas iige juoga bálddalaga dábalaš bálvalusafálaldagain. Eará strategiija sáhtá leat addit doarjaga guovlluide gos dat sámi lea oalle rašši. Deát gáibida várra stuorát áŋgiruššama guovlluin mii ferte dárbbalaččat bistit ollu jagiid ja buorre muddui searvádahttit daid dábalaš bálvalus-fálaldagaid dearvvašvuoda- ja sosiálsektoris. Fágasurggiid dáfus sáhtá leat vejolašvuoha válljet muhtun surggiid maid Sámediggi vásiha earenoamáš deatalažžan dán muttus. Dat ahte SÁNAG lea ožžon sierra ruđa, sáhtá ovdamearkka dihte rahpat ahte Sámediggi sáhtá vuoruhit prošeavttaid psykiatriija siskkobealde vulos. Árvvoštallamat guhte fágasurggiid berre vuoruhit berrejit vejolaččat čielggaduvvot lagabuidda.

Sámediggi deattuha odne eambo ahte prošeavttain galgá leat guhkesáiggi perspektiiva, mas maiddá lea johtuividjanplána. Dát orru leame hui buorre strategiija maid berre joatkit. Dat lea deatalaš áŋgiruššat DjO ja metodaovdánahttima, muhto oažžun dihte nu buori beavttu go vejolaš ferte leat čanastat gaskal FoU birrasa, johtuividjiid ja geavaheddjiid. Sáhtá leat hástalus muhto dát berre vuoruhuvvot. Sámedikkis leat unnán resurssat ja danne šaddet doarjagat oalle smávvat. Fra 01.01.2010 rájes áhahuvvojit regionála dutkanfoanddat. Regionála dutkansfoanddat

galget Norgga dutkanráđi mielde "leat váikkuhangaskaoapmi *regiovnnaide ovdánahttit regiovnnaaset aktiivvalaš dutkan- ja diehtopolitihkain*" (Nor 07). Sámediggi berre geavahit daid ásahuvvon ovttasbargošiehtadusaid fylkkagiieldaiguin oazžut oktasaš ángiruššama regionála dutkanfoanddain čadnon sámi dutkamii obbalaččat, ja dutkan dearvvašvuoda- ja sosiálsuorggis. Dát lea fárus nanneme sámi dearvvašvuoda- ja sosiálprošeavttaid ruđalaš dili seammás go fágalaš čanasteapmi sihkkarastojuvvo.

Prošeavttain mat bistet ollu jagiid čájehuvvo leame buoremus váikkuhus, ja danne berre čuovvolit ruđain viidáseappot prošeavttaide mat leat álggahuvvon, lea leamaš deattuhit eambo ahte prošeavttain lea atnuiváldima ja doaimmanáiggi guhkesáiggi plána.

Ráđđehusa St.dieđáhusas nr 28:s (2007-2008) lea sierra kahpihttal sámi kulturdieđu birra almmolaš sektoris. Doppe deattuha ráđđehus ahte almmolaš bargoadiin lea ovddasvástádus addit dan gelbbolašvuotaloktema mii lea dárbbalaš loktet diehtodási iežaset organisašuvnnas. Lea almmatge sivva earuhit gaskal *ovddasvástádusa oazžunládjedahkat dieđu ja ovddasvástádusa háhkat alcces dieđu*. Eaktun háhkat alcces dieđu lea ahte diehtu lea almmolaš ja álki olahit. Dát ovddasvástádus lea doarjjashálddašeaddji, mii máksá Sámedikki ovddasvástádus. Sáhttin dihte čuovvolit dán ovddasvástádusa ferte Sámediggi vuosttažettiin rábidit alcces vuoigatvuođaid prošeaktaraporttaide. Vuoigatvuođat fertejit leat čadnon vejolašvuhtii gávdnosiid mánggusindahkamii, ja vejolašvuhtii geavahit metodaid ja modeallaid mat ovdánahttojuvvojit prošeavttain dahje sullásaš prošeavttain, dahje prošeavttain main modeallat ja metodat lear sirdidhahttit. 2004:s dahkkojuvvui unna čielggadeamáš vejolašvuoda birra ásahit sámi diehtujuohkinbálvalusa dearvvašvuoda- ja sosiálsektorii. Dát prošeakta lei oalle viiddis, muhto livčče vejolašvuoda Sámediggái oazžut čielggaduvvot vejolašvuoda oazžut eambo ráddjejuvvon diehtujuohkinsbálvalusa mii vuosttažettiin sáhtta čohkket dearvvašvuoda- ja sosiáldutkama prošeavttaid. Sámedikkis eai leat odne resurssat iige sávaldat ieš veahkehit doaimmahit dakkár bálvalusa, muhto livččii vejolaš ahte eará doaimmaheddjiin livčče leamaš sihke beroštupmi ja vejolašvuoda váldit dán ovddasvástádusa.

Lea buot almmolaš organisašuvnnaid ovddasvástádusa háhkat alcceseaset sámigelbbolašvuoda iežaset organisašuvdnii. Dát lea stuorra ovdamunni sihke Sámediggái ja direktoráhttii ja departemeantii, oazžut buotráht gelbbolašvuodaloktema buot ossodagain direktoráhtas ja departemeanttas nugo ahte organisašuvnnat šaddet unnit rašit ja unnit sorjavaččat eanjkilolbmuiin ja ángirdeddjiin departemeanttas ja direktoráhtas.

Evaluerenen čájehii maiddá ahte lea dárbu stuorát ovttasstahttimii ja ovttasbargui gaskal daid ásahusaid mat doaimmahit dutkan- ja ovdánahttinprošeavttaid. Okta vuohki deaividit dán dárbbu, oazžut ásahuvvot foruma gos sáhtta lonohallat vásihusaid ja leat veakkin oáččuheami ovttasbarggu gaskal ásahusaid. Ovddasvástádusaet dakkár forumas livččii vejolaš čatnat dan organisašuvdnii mas sáhtta leat ovddasvástádus diehtujuohkinbásas.

Dearvvašvuoda- ja sosiálfárgat leat stuorra lossa suorggit mas ráđđehusas lea departemeanta ja direktoráhtta mat barget. Dušše guvttiin virgenávccain lea hui ráddjejuvvon maid sáhtta dahkat ja guđeládje iešguhtetge áššit ja áššesuorggit čuovvoluvvojit. Sámedikki stuoramus gáržžideapmi ja hástalus dearvvašvuoda- ja sosiálapolitihkka leat olmmošlaš návccat mat leat várrejuvvon bargat váttisvuodaiguin. Leat unnán olmmošlaš návccat ja stuorra vuordámušat bohtosiidda ja čuovvoleapmái. Sámediggeráđi ja Sámedikki dievasčoahkkima vuordámušat bohtosiidda leat stuorrát, ja vuordámušat prošeavtta čuovvoleapmái ja mánggusindahkamii leat stuorrát, earenoamážit doarjjaoazžuin, muhto maiddá direktoráhtadásis. Ovttasbargu direktoráhttain ja

departemeanttain lea buorránan, ja dahkan vejolažžan oažžut bajilgova plánejuvvon proseassain. Dát dáhká Sámediggái geahppaseabbon vuoruhit, muhto ángirusšan dearvvašvuoda- ja sosiáláššiin gáibida ollu resurssaid.

BIBLOGRAFIA

Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2007, 09 13).

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/pressesenter/pressemeldinger/2007/111.html?id=480895>.

Hentet 08 24, 2009 fra <http://www.regjeringen.no>.

Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2008). *St.meld. nr. 28 (2007-2008) Samepolitikken*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

Boine, E. M. (2008). *Prosjektrapport 2008 - Samisk kulturkompetanse og nettverksbygging fase 2*. Tromsø: Barnevernets utviklingssenter.

Boine, E. M. (2007). *Samisk kulturkompetanse og nettverksbygging*. Tromsø: Barnevernets utviklingssenter i Nord-Norge.

Boine, E. M. (2006). *Prosjektrapport 2006 - Barn og beslutninger - spredning og videre utprøving av den samiske versjonen*. Tromsø: Barnevernets utviklingssenter Nord-Norge.

Helse- og omsorgsdepartementet. (2001). *OT-prp.nr 66 (2000-2001) Om lov om helseforetak m.m.* Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.

Johannessen, K. S. (1994). *Wittgensteins senfilosofi. En skisse av noen hovedtrekk*. Bergen: Universitetet i Bergen.

Justisdepartementet. (1984). *NOU 1884:18 Om samenes rettsstilling*. Oslo: Justisdepartementet.

Justisdepartementet. (1997). *NOU 1997:4 Naturgrunnlaget for samisk kultur*. Oslo: Justisdepartementet.

Norges forskningsråd. (2007). *Utredning om opprettesle av regionale forskningsfond*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.

Qureshi, N. A. (2005). Profesjonell kultursensitivitet fremfor faglig etnosentrism. *Helse og sosialfaglig tidsskrift for psykisk helsearbeid* (03), ss. 261-274.

Sámi allaskuvla. (2009). *Samiske tall forteller 2*. Sámi allaskuvla. Kautokeino: Sámi allaskuvla.

Snåsa kommune. (2008). *Samisk rådgivningstjeneste i helse- og sosialspørsmål i sørsamiske områder*. Snåsa kommune.

Sosial- og helsedepartementet. (1995, 02 16). NOU 1995: 6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen. Oslo.

Sosial- og helsedepartementet . (2001). *Mangfold og likeverd - Regjeringens handlingsplan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge 2001-2005*. Oslo: sosial- og helsedepartementet.

Storfjord kommune. (2007). *Storfjordmodellen - Hvordan oppleves møtet med hjelpeapparatet?* Storfjord kommune.

Storfjord kommune. (2007). *Storfjordmodellen - Kulturforståelse i samhandling med rusmisbrukere med røtter i samisk/kvensk miljø*. Storfjord kommune.

1 MILDOSAT**SPØRRESKJEMA FOR EVALUERING AV SAMETINGETS
TILSKUDDSRODNING FOR HELSE- OG SOSIALPROSJEKTER**

Navn og telefonnummer til den som fyller ut skjemaet.

Hvilken rolle/stilling hadde du i prosjektet som fikk støtte?

Navn på organisasjon/institusjon du svarer på vegne av. Dersom du har mottatt tilskudd som enkeltperson, trenger du ikke å svare på dette.

Hva var det geografiske virkeområde for prosjektet

- Nordsamisk kyst
- Nordsamisk innland
- Markasamisk (nordsamisk sørlig del)
- Lulesamisk
- Sørsamisk
- Oslo/Sør-Norge
- Hele det samiske bosettingsområdet i Norge

Hva var aktiviteten i prosjektet?

- FoU
- Kurs/opplæring/kompetansehevingstiltak
- Metodeutvikling
- Publisering/bokutgivelse el.lign.
- Utvikling av nye helse-, sosial og omsorgstjenester
- Forbedring av eksisterende helse-, sosial- og omsorgstjenester
- Annet. Vennligst oppgi hva i kommentarfeltet.

Hvem deltok i aktiviteten?

Her ønsker vi svar på hvem som var den primære deltakergruppa i prosjektet.

- Forsker/utreder
- Forskningsgruppe/utredningsgruppe
- Helse-, omsorgs- og sosialpersonell i kommunen
- Annet helse-, omsorgs- og sosialpersonell
- Brukere og brukergrupper
- Interesseorganisasjon el lign
- Annet

Til hvilket nivå i helsetjenesten rettet prosjektet seg

- Førstelinjetjenesten
- Andrelinjetjenesten
- Tredjelinjetjenesten

Hvilket fagområde rettet prosjektet seg inn mot?

- Somatikk
- Psykiatri
- Rus
- Barne- og familievern
- Geriatri/eldreomsorg
- Rehabilitering
- Folkemedisin/alternativ medisin
- Annet. Oppgi hva i kommentarfelt. _____

Sametinget har som overordnet mål at alle grupper i den samiske befolkningen skal få et likeverdig helse-, sosial og omsorgstilbud, Hvilke grupper vil merke effekten av at akkurat dette prosjektet ble gjennomført?

- Barn og unge
- Familier

- Voksne
- Eldre
- Personer med psykiske lidelser
- Personer med rusrelatert problematikk
- Personer med demens
- Personer med særskilte omsorgsbehov
- Hele den samiske befolkningen
- Andre. Vennligst oppgi hvem i kommentarfeltet. _____

I hvilken grad mener du at prosjektet førte til endring i:

	I svært liten grad	I liten grad	I noen grad	I stor grad	I svært stor grad
Kunnskap om samisk språk	☐	☐	☐	☐	☐
Forståelse for samisk språk	☐	☐	☐	☐	☐
Kunnskap om samisk kultur	☐	☐	☐	☐	☐
Forståelse for samisk kultur	☐	☐	☐	☐	☐
Tjenestetilbud til den samiske befolkningen	☐	☐	☐	☐	☐

Sametinget har som mål at prosjektene skal føre til endret fokus på samiske brukeres behov på overordnet nivå. I hvilken grad mener du at prosjektet har ført til endring i:

	I svært liten grad	I liten grad	I noen grad	I stor grad	I svært stor grad
Politiske vedtak	☐	☐	☐	☐	☐
Administrative vedtak	☐	☐	☐	☐	☐
Måten organisasjon(er) arbeider med helse-, omsorgs- og sosialsaker på	☐	☐	☐	☐	☐
Utforming av strategidokumenter el lign	☐	☐	☐	☐	☐

Utforming av styrings-
/vedtaksdokumenter

Utfyllende kommentarer

Har du eller andre presentert prosjektet på den årlige erfaringskonferansen som Sametinget arrangerte fram til og med 2007?

Ja. Oppgi hvilket år. _____

Nei

På hvilken måte har prosjektets funn og erfaringer blitt formidlet og spredt videre? Flere svaralternativer er mulig.

Publisering i forskningstidsskrifter

Sitering i andres FoU-publikasjoner

Formidling gjennom aviskronikker, innlegg ol

Presentasjon på seminarer og konferanser

Til bruk i undervisning, kurs og annen opplæring

Til bruk i offentlige dokumenter, meldinger, strategidokumenter ol

Til etablering av nytt tilbud, verktøy, produkt el lign

**Hvor mange deltakere har gjennomført opplærings-
/kompetansehevingstiltaket?**

Hvilken type kompetansehevingstiltak ble gitt?

Språk

Kulturforståelse/-kompetanse

Både språk og kulturforståelse/-kompetanse

I hvilken grad mener du det er behov for flere tilsvarende kompetansehevingstiltak?

I svært lite grad

I liten grad

I noen grad

I stor grad

I svært stor grad

På hvilken måte har prosjektets resultater og erfaringer blitt formidlet, spredt og brukt videre? Flere svaralternativer er mulig.

Flere svaralternativer er mulig.

Er i fortsatt i bruk der det er utviklet

Er i bruk i andre organisasjoner

Er videreutviklet og brukes ett eller flere steder

Er utviklet skriftlige rutinebeskrivelser, manualer el lign

Er fortsatt under utvikling

Hvor stort var opplaget som ble trykket opp?

Hvilken type utgivelse ble støttet gjennom prosjektet?

Bok

Manual, skriftlige retningslinjer mm

Parlør

Vitenskapelig artikkel

Artikkel

Annen publikasjon

Førte prosjektet til et nytt tjenestetilbud?

Ja

Nei

Førte prosjektet til et faktisk forbedret tjenestetilbud for brukerne?

Ja

Nei

Omtrent hvor mange brukere omfattes av tilbudet i dag?

- 0
- 1-10
- 11-20
- 21-50
- Over 50
- Hele den samiske befolkning

Har det nye tjenestetilbudet blitt tatt i bruk av andre enheter/organisasjoner?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

Utfyllende kommentarer

Hvor vellykket, i form av forbedret tjenestetilbud for samiske brukere, vurderer du at prosjektet var?

Sametinget har som mål at deres virkemiddelbruk skal føre til varige tjenestetilbud godt tilpasset samiske brukere, dvs. som bygger på samisk språk og kulturforståelse.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

Begrunn hvorfor prosjektet ikke fikk større betydning for brukerne.

Begrunn hvorfor prosjektet hadde såpass stor betydning for brukerne?

Har du noen flere kommentarer eller utdypinger knyttet til prosjektet som

fikk støtte, vil vi gjerne at du gir disse her.

I hvilken grad bidro andre faktorer til grad av måloppnåelse i prosjektet?

	I svært liten grad	I liten grad	I noen grad	I stor grad	I svært stor grad
Økonomiske rammer	☐	☐	☐	☐	☐
Pasientrettighetsloven	☐	☐	☐	☐	☐
Urfolksrett (bla. konsultasjoner)	☐	☐	☐	☐	☐
Generelt mer økt fokus og forståelse for samisk kultur og samfunnsliv	☐	☐	☐	☐	☐
Økt fokus på samisk kultur og samfunnsliv i overordnede dokumenter	☐	☐	☐	☐	☐
Etableringen av Senter for samisk helseforskning	☐	☐	☐	☐	☐
Etableringen av Samisk nasjonalt kompetansesenter - psykisk helsevern (SANKS)	☐	☐	☐	☐	☐
Forvaltningsområde for samisk språk	☐	☐	☐	☐	☐
Andre tilskuddsordninger fra Sametinget	☐	☐	☐	☐	☐
Tilsyn	☐	☐	☐	☐	☐
Interkommunalt samarbeid	☐	☐	☐	☐	☐

Utfyllende kommentarer